

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Ústav dějin křesťanského umění

Dějiny křesťanského umění

Bc. Andrea Huczmanová

Jáchymov - jeden z fenoménů českého království.
Sonda do poměrů města 16. století

diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Stefan Scholz.

2013

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

BIBLIOGRAFICKÁ CITACE

název – Jáchymov – jeden z fenoménů českého království. [rukopis]: Sonda do poměrů města 16. století: diplomová práce / Bc. Andrea Huczmanová; vedoucí práce: Mgr. Stefan Scholz. Praha, 2011. -- s. 180.

ANOTACE

Práce analyzuje vznik a vývoj horního města Jáchymova v průběhu 16. století. Tématem práce je vliv jeho vlastního ekonomického potenciálu na město první poloviny 16. století, konsolidaci poměrů ve městě ve sféře hospodářské, sociální a kulturní. Součástí práce je i popis urbanistického a stavebního vývoje města s přihlédnutím na vlivy, které jej formovaly. Důraz je kladen na ekonomické možnosti města v závislosti na rozvoji těžby stříbrných rud v jeho revíru. Práce chce poukázat na význam hornictví, jehož důsledkem byly široké kulturní vazby města.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jáchymov, Šlikové, kostel sv. Jáchyma, těžba stříbra, horní město

ABSTRAKT

The aim of thesis is to define the building and urban development of the town Jáchymov during 16. century.

The thesis is based on the study of existing preserved objects in the urban preservation area, accessible archival documents and maps. A part of the thesis is the historic buildings research as the base for the re-evaluation of the focused objects and the culture-historical development of Jáchymov in the 16. century is to be underlined. The emphasis is also put on the economical potential of the developing processes in the city especially in connection with mining procedure.

The also aspire to be a summary of the mining and metallurgy science in the area Jáchymov in the 16. century and to show the specific impacts of mining and metallurgy development on the cultural field.

KEYWORDS

Jachymov, the family of Slik, church of St. Jáchym, mining of silver, Central europa silver production

POČET ZNAKŮ (VČETNĚ MEZER): 246 260

PODĚKOVÁNÍ

Chtěla bych poděkovat mému vedoucímu diplomové práce Mgr. Stefanu Scholzovovi a paní Prof. Lence Bobkové za cenné rady, připomínky a ochotu, se kterou mi vždy pomohli utříbit si myšlenky a závěry práce.

Má vděčnost patří především P. Mgr. Marku Bonaventurovi Hrici OFS a panu Rüdigeru Eisensteinovi, archiváři Farního úřadu Jáchymov, za poskytnutí zázemí a zpřístupnění potřebných materiálů v rámci Římskokatolické farnosti Ostrov a Jáchymov, jako dále za projevenou ochotu vyjít mi vždy maximálně vstříc a pomoci mi.

Velký dík také patří pracovníkům Národního technického muzea za poskytnutí cenných rad a potřebných materiálů, stejně tak jako všem pracovníkům Národního archivu na Chodovci.

Na závěr bych ráda poděkovala panu Mgr. Jaroslavu Sojkovi za cenné připomínky k samotnému textu práce a jeho rady k vlastní komparaci fondu architektury přelomu 15. a 16. století.

OBSAH

I.	Úvod.....	7
II.	Analýza stavu bádání.....	8–18
III.	Zobrazování a pojmenování Krušných hor na mapách.....	19–23
IV.	Kolonizace.....	24
IV.1.	Územní nároky a práva české koruny.....	24–38
IV.2.	Městská síť.....	39–44
V.	Jáchymov.....	45
V.1.	Založení města.....	45–59
V.2.	Stručný nástin topografie a urbanistiky města.....	59–65
VI.	Paradigma pozdní gotiky.....	66
VI. 1.	Svébytnost pozdně gotického cítění.....	66–72
VI. 2.	Architektura odraz společnosti.....	72–75
VII.	Architektura.....	76
VII. 1.	Význam translokace pro rozvoj městské aglomerace.....	76–77
VII. 2.	Hrázděná konstrukce.....	77–78
VII. 2/1.	Kostel Všech svatých.....	78–79
VII. 2/2.	Dům čp. 467.....	79
VII. 3.	Jáchymovské domy.....	80–82
VII. 4.	Kostel sv. Jáchyma.....	82
VII. 4/1.	Popis stavby.....	82–84
VII. 4/2.	Vybrané sakrální stavby první poloviny 16. století a jejich vztah k chrámu sv. Jáchyma.....	84–89
VII. 4/3.	Chrám před požárem v březnu 1873 a po přestavbě Josefa Mockera.....	89–95
VIII.	Závěr.....	96

Obrazová příloha

Seznam vyobrazení

Seznam použitých pramenů a literatury

I. ÚVOD

Diplomová práce nese název Jáchymov jako jeden z fenoménů českého království. Název zcela vystihuje podstatu tohoto města, jak o tom svědčí jeho minulost a také současnost. Ovšem sám záměr práce upřesňuje až podtitul Sonda do poměrů horního města první poloviny 16. století. Osobitost města nebyla určena pouze jeho statutem, jako města horního, nýbrž byla do značné míry determinována jeho polohou v příhraniční krajině Krušných hor, pro které je od 14. století typická živá hospodářská, politická a později náboženská i kulturní komunikace, zasahující širší prostor tohoto kvetoucího regionu, známého též jako Sudeta montes.

Vzhledem k rozsahu daného tématu a jeho specifičnosti je úmysl práce koncipován s ohledem na samu problematiku vlastního důlního podnikání a hospodářských důsledků na urbanismus a architekturu této lokality, stejně jako na vyzdvihnutí zdejší intenzivní kulturní komunikace, která napomáhala formovat tvář zdejší krajiny.

Rozsah tématu by tak měl být přizpůsoben parametrům diplomové práce takovým způsobem, aby mu odpovídaly jednotlivé složky práce jak rozsahem, tak vlastní fundovaností, aby mohl být splněn běžný standart.

Úkolem této práce by pak mělo být poskytnutí co možná nejucelenějšího pohledu na problematiku horního města Jáchymov v první polovině 16. století, kdy město zažilo jak hospodářskou konjunkturu, tak i následnou recesi. Ta pak byla později dovršena obdobím krize, zapříčiněné jak vyčerpáním zdejších ložisek stříbra tak, následně i vyčerpáním veškerých zdrojů v důsledku třicetileté války. Tyto události současně daly vzniknout přezdívce regionu jako tzv. Hungerland..

S přihlédnutím k obtížnosti dané tematiky a rozsahu práce není možné pracovat s jednou metodou, nýbrž bude nezbytné vždy samu metodu přizpůsobit určitému tématu, o kterém bude pojednáváno. Ve výsledku by měla být tato diplomová práce syntézou kulturněhistorické a formalistické metody a měla by předložit jasně formulované závěry.

Samy závěry by pak měly být možným východiskem další badatelské činnosti, zaměřené již v širším kontextu na montánní tematiku oblasti Krušných hor a přilehlých oblastí a to tak, aby mohlo být přistoupeno k širší komparaci báňských lokalit s poukazem na jejich kulturněhistorické vazby.

II. ANALÝZA STAVU BĀDÁNĪ

Informace, týkající se vzniku a vývoje horního města Jáchymova, mohou poskytovat různé zdroje. Pro účely této diplomové práce nebudou ponechány stranou ani pramenné zdroje, jakými jsou např. stavební plány a ikonografické prameny. Nebudou opomenuty ani takové materiály, jako písemné prameny v podobě privilegií, smluv, kronik a podobných písemných zdrojů, mezi kterými zaujímají zvláštní postavení horní řády.

Již v úvodu je nezbytné vzpomenout literaturu o vzájemném vztahu Čechů a Němců, který je jednou z klíčových determinant české historie, jak již upozorňoval ve svém monumentálním díle František Palacký.¹ Oním vzájemným stýkáním a potýkáním jsou ovlivněny i práce předního českého medievalisty Josefa Žemličky, který se zabývá již mnoho let soustavně problematikou přemyslovských Čech a jejich kolonizace, jejímž nositelem bylo právě německé etnikum.²

Klíčový význam pro vzájemný poměr těchto dvou národů mělo bezpochyby 13. století, kdy kulminoval příliv cizích kolonistů, kteří osidlovali především kopcovité příhraniční oblasti a následně je kultivovali. Jejich zájem se postupem času obrátil i do Krušných hor, jak o tom svědčí zdejší rozsáhlá tranzitní síť. Je tedy možné souhlasit s Josefem Žemličkou, že: „Právem se tedy tvrdí, že 13. století i v ohledu národnostní skladby českých zemí vytvořilo základnu dobám pozdějším.“³ S příchodem cizích kolonistů došlo přirozeně také k hospodářskému a sociálnímu pokroku, jehož příčinou byly technologické znalosti příchozích a zároveň transparentní formy jejich zvykových práv. Pokrok, který byl způsoben těmito novinkami byl značný. Ovšem ty se ne vždy přejímaly ve své čisté formě. Docházelo k jejich transformaci dle zvyklostí panujících v Království českém. Takto přejaté byly dále rozvíjeny i domácím obyvatelstvem.

Městské kolonizaci, která je nositelkou těchto inovací, byla věnována celá řada studií a monografií.⁴ Ovšem horní města tvoří vyhraněnou kategorii, ke které je nutné přistupovat zcela specificky.⁵ Můžeme dokonce oprávněně konstatovat, že se tato kategorie vymykala dobové charakteristice města a to již od svého počátku. Příčina

¹ BENEŠ 2002, 10-34.

² ŽEMLIČKA 1991, 64-65.

³ IBIDEM.

⁴ HOFFMANN 2009², 220; KLÁPŠTĚ 2005, 170-392; MACEK 1998, 19-30.

⁵ HOFFMANN 2009², 220, 275-308.

tohoto stěžejního rozdílu tkví v jejich funkcích, které byly zcela odlišné od běžných hospodářských zvyklostí. To ale platí také o vlastní správě horního města. Od „klasických“ městských útvarů se horní města lišila jak svou organizací, tak privilegovanou právní úpravou. Ačkoliv jsou zde vzpomínány obecné práce historiků zabývajících se sídelní strukturou a tedy i městy, přesto jde o problematiku natolik specifickou, že se vyvinula ve svébytný vědní obor.

V rámci této problematiky je nutné vyzdvihnout především výsledky Petra Jančárka, o něž se tato diplomová práce opírá především.⁶ Jančárkův výzkum byl specializován v první řadě na oblast Krušných hor a přilehlých lokalit. Jeho práce jsou zaměřeny na strukturu společnosti a samosprávu jednotlivých měst. Sociální zaměření jeho vědeckých příspěvků tvoří poměrně široká škála doplňujících se témat a to od vlastní demografie přes kulturněspolečenské jevy, které formují tuto specifickou městskou společnost.⁷ Avšak naskytá se zde otázka, do jaké míry jsou výsledky jeho práce překonány. Nezbyvá nám tedy než podotknout, že by bylo vhodné přistupovat k jeho závěrům s jistým despektem, jak o tom svědčí jeho snaha po nalezení jistých paralel ve vývoji horních měst s poukazem na určité výjimky. Nezbyvá než vytknout, že ve struktuře badatelovy práce je zřetelná absence rekonstrukce jednotlivých sociálních vrstev obyvatelstva, jak bývá u těchto prací zvykem.

Těmto pracím českých badatelů sekundují díla starší především meziválečná. Tento rozsáhlý fond německy psané literatury je bohatý jak na četné monografie, tak studie zabývající se specifickými lokalitami, ale i tématy.

Mezi autory zabývajícími se hornictvím Krušných hor a jmenovitě Jáchymovem a jeho dějinami je vhodné vzpomenout bývalého jáchymovského a chebského archiváře Heriberta Sturma,⁸ který vydal soupis poválečných prací německých historiků zabývajících se tematikou Jáchymova, kteří spolupracovali a následně také publikovali pod záštitou mnichovského Collegia Carolina.

Sumou jeho vlastní vědecké tvorby je jubilejní sborník, který byl vydán k jeho šedesátým narozeninám. Sborník ve své době přinesl pouze jediný a v Čechách do té doby neznámý autorův příspěvek. Článek *Der erzgebirgische Bergbau im 16. Jahrhundert* je výsledkem přednášky z roku 1963, prvně publikované v následujícím roce.⁹ Autor ve své práci projevil snahu shrnout problematiku hospodářství Krušnohoří šestnáctého století. Práce

⁶ JANČÁREK 1971, 7–64; TÝŽ 1967 12–42; TÝŽ 1993, 35–52.

⁷ TÝŽ 1987, 11; TÝŽ 1986, 3–17.

⁸ HLAVÁČEK 2004, 381–389.⁹ STURM 1964, 31–48.

není ve své podstatě přehledem vývoje krušnohorského hornictví, nýbrž pojednává především o Jáchymově a jeho důlních revírech na základě všeobecně známých faktů. Sama práce ale přináší jeden nezanedbatelný přínos, kterým byl pokus o zpřesnění Mathesiových údajů a to na základě spisku Georga Hochreuthera.¹⁰ Za velký nedostatek práce je možné označit opomenutí studií zabývajících se teorií akumulace kapitálu v Evropě a následnou cenovou revolucí 16. století. Přesto ale zůstává paradoxem především ten fakt, že jde o Sturmovu nejzdařilejší práci i přes její hrubé nedostatky, jak již postřehl P. Jančárek.

Podnětnou prací, i když již současným bádáním překonanou, zůstává monografie Heinricha Kramma *Sozialgeschitliche Zusammenhänge in der städtischen Besiedlung des Westezgebirges im 16. Jahrhundert* (1934). Hlavní otázkou práce samé byl populační vývoj krušnohorské krajiny v 16. století. Otázky, které zde byly položeny, odkazují svou podstatou také na česko-saské vztahy, na kterých se značně podílela sama migrace obyvatelstva mezi jednotlivými lokalitami. Ta, byla podstatnou proměnnou, která ovlivňovala hustotu osídlení dané lokality během jednotlivých fází hospodářského vývoje regionu.

Zajímavý, ale především diskutabilní, názor zastával již v předválečném období východoněmecký historik Siegfried Sieber ve své práci *Das Erzgebirge : Landschaft und Menschen*. Ten je zastáncem úplné hospodářské jednoty krušnohorského území bez ohledu na zemskou hranici. Této myšlence zůstal věrný i později, kdy publikoval v mnichovské Bohemii.¹¹

Tyto autory podrobil kritice sám P. Jančárek v roce 1967 a konstatoval, že západoněmecká literatura v posledním čase nebyla přínosem pro danou problematiku a že není možné spokojit se s jejími výsledky.¹² Přesto jsou tyto práce nezbytným materiálem, poněvadž se na ně stále odkazují četní badatelé i když nepřímo, jako např. Petr Hlaváček.¹³

Komplexní přehled literatury od Svatavy Štejnerové není vzhledem k svému stáří již delší dobu aktuální, poněvadž zachycuje stav zhruba k datu svého vydání, tedy k roku 1967.¹⁴ Z tohoto důvodu jsme nuceni vyhledávat veškerá jednotlivá zjištění po tomto datu v nepřeberném množství studií a populárně naučné literatury.

¹⁰ STURM 1964, 43.

¹¹ SIEBER 1962, 70–74; TÝŽ 1963, 3–8 ; TÝŽ 1964, 137–160 .

¹² JANČÁREK 1967, 64–67.

¹³ HLAVÁČEK 2005, 423–434.

¹⁴ ŠTEJNEROVÁ 1967,

Studie již výše zmíněného Hlaváčka odkazuje na čilou hospodářskou, náboženskou, politickou i kulturní komunikaci v česko–sasko–slezském regionu. Vedle starších studií, které se zabývaly problematikou sledovaného regionu, je tak nezbytné vzpomenout několik mladších prací či studií, ať už obecného charakteru nebo úzké specializace a to dle již výše vzpomenuté systematizace u Hlaváčka.

Z obecných prací věnujících se historii vlastního Saska je vhodné vyzvednout práci Karlheinz Blaschkeho z roku 1990 *Geschichte Sachsens im Mittelalter* či práce z pera Reiner Grosse *Die Wettiner* či *Geschichte Sachsens*.

Vedle nich se objevují také, jako klíčové studie k pochopení fungování zdejší společnosti příspěvky zaměřené na obchodní monopol jednotlivých finančníků či obchodníků, vytvářejících koncerny a tak vytlačující z trhu konkurenci, neschopnou úspěšně reagovat na aktuální situaci. Mezi tyto finanční obry patřily norimberské rodiny Welserů, kterým byla v nedávné době věnována práce Judith Holubové a Marka Häberleina *Die Welser: neue Forschungen zur Geschichte und Kultur des oberdeutschen Handelshauses* (2002), a Fuggerů, kterými se zabýval Günther Ogger, jehož badatelská činnost vyvrcholila v podobě monografie v roce 1978 pod názvem *Kauf dir einen Kaiser: Die Geschichte der Fugger*.

Klíčovým faktorem, který ovlivnil nejen politiku, nýbrž celý sociální systém společnosti zdejšího regionu, zrcadlící se též v uměleckých památkách, bylo náboženství, jmenovitě luteránská konfese, za jejíhož českého předního znalce je ještě i dnes možné považovat Amedea Molnára. Z jeho prací je zde nutné vzpomenout především publikaci, která se v nedávné době dočkala reprintu (2007), *Na rozhraní věků. Cesty reformace*. Vedle ní je nutné postavit práci Josefa Macka *Víra a zbožnost jagellonského věku* (2001), doplňující řadu věnovanou období vlády Jagellonců na českém trůn. Kromě těchto prací českých historiků je dobré upozornit i na práce Martina Wernische (*Mystika a reformace*), Oty Halamy a již zmiňovaného Petra Hlaváčka.

Architektonické a vůbec umělecko–kulturní aspekty města Jáchymova neustále přitahují pozornost četných badatelů. Bohužel nám i přesto není dodnes dostupné úplné umělecko–historické kompendium tohoto města popřípadě těžebního regionu Krušných hor, které by nám bylo schopno usnadnit podstatně badatelskou činnost.

V obou případech musíme konstatovat, že architektonická a tudíž i urbanizační stránka *jáchymovské* problematiky zůstává dodnes víceméně v pozadí.

Z tohoto důvodu je výčet primární, česky psané literatury k umělecko-kulturní sféře Jáchymova velmi skoupý. Vlastní přehled začíná již dílem klasické řady *Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku až do polovice XIX. století*. Vlastní *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Jáchymovském* je dílem Richarda Schmida.¹⁵ Tento základní korpus si zachoval vypovídací hodnotu do současnosti. Obzvláště vezmeme-li v úvahu rozsah asanačního procesu jádra města v průběhu celého dvacátého století. Schmidovu práci je pak možné doplnit sručním dílkem, vycházejícím především z obrazového materiálu, Richarda Horna *Portály soukromých domů v Jáchymově* (1935).

Z přehledové literatury, zabývající se českou renesancí, je třeba uvést dnes již nepostradatelnou práci Evy Šamánkové *Architektura české renesance* (1961), jejíž podstatnou část tvoří rozsáhlý katalog, ovšem z dnešního pohledu špatné obrazové kvality.

V nedávné době byl vydán v Německu obsáhlý korpus *Spätgotik und Renaissance* v ediční řadě *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland*. Tato rozsáhlá monografie je poplatná ostatním pracím této řady a jako ony je založena na syntéze specializovaných statí, které čtenáře uvádějí do dané problematiky, včetně uvedení rozborů daných příkladů v podobě katalogu.

Na české straně je úctyhodným počinem poslední doby monumentální práce Jiřího Kuthana.¹⁶ Titul *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců* vytváří ucelený pohled umělecké sféry tohoto období. Tato práce je založena jak na znalosti archivních materiálů, tak na konfrontaci s názory mnohých historiků umění a to jak zahraničních, tak českých. Můžeme dokonce konstatovat to, že jde o jednu z mála českých prací, která aktuálně reaguje na stav zahraničního bádání a je schopna jej doplnit a dokonce místy i korigovat. Dalším kladem práce je předkládaný obrazový materiál stejně jako u jiných prací autora velmi kvalitní, který dosud k tomuto tématu v takovém rozsahu, jak je prezentován, chyběl.

Okrajově se našemu tématu přibližuje nejnověji publikace vydaná Akademií věd a to *Umění české reformace (1380-1620)*.¹⁷ Práce je pojata jako katalog jednotlivých

¹⁵ SCHMIDT 1913, 27-93.

¹⁶ Vydání publikace předcházelo zveřejnění dílčích studií, mezi kterými stojí za povšimnutí *Architektura jako prostředek reprezentace slezských měst. K vazbám mezi českými zeměmi a Slezskem v době jagellonské* či *Královské dílo doby jagellonské v českých zemích-jeho charakter a středoevropský kontext*.

¹⁷ Publikace *Umění české reformace (1380-1620)* je katalogem stejnojmenné výstavy, uskutečněné ve dnech od 16. prosince 2009 do 4. dubna 2010 v Císařské konírně na Pražském hradě. Autoři z řad historiků i historiků umění v ní zveřejnili závěry svého bádání o výtvarné kultuře, jež se utvářela na území Čech v prostředí

uměleckých děl sjednocený za pomoci obecnějších statí, které mají čtenáři pomoci pochopit tehdejší hospodářské, sociální a kulturní prostředí, ve kterém ona díla vznikala. Přesto může tento katalog působit jistým dojmem roztržitosti ba rozmělnění celé problematiky, zvláště v porovnání s odkazem historika Josefa Macka.¹⁸ Toto se ovšem netýká primárně hodnocení výběru vlastního materiálu. V něm jsou zastoupeny zcela typické ukázky domácí tvorby dané doby ale i méně známé příklady.

V současné době můžeme hovořit o nové vlně zájmu o umění pozdní gotiky a rané renesance na území bývalého zemí Koruny české, především na území samotné České republiky. Tento zájem je v posledních letech soustředěn právě na oblast západních Čech a přirozeně také na česko–saské vztahy a vzájemné kontakty přelomu 15. a 16. století v závislosti na šíření reformačních myšlenek. Dílčí otázky této problematiky jsou postupně zpracovávány především pracovníky a studenty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a to jak na úrovni vědeckých příspěvků, tak závěrečných prací.¹⁹

Dílčí výsledky vzniklé v tomto prostředí byly v nedávné době částečně zveřejněny na konferencích zabývajících se regionem Krušných hor a jejich přínosem naší civilizaci. Příspěvky na ní uveřejněné byly následně publikovány v katalogu *Jáchymov. Perla českého Krušnohoří a Krušnohoří. Bohatství historického stavebního vývoje (2009)*. Ačkoliv se v nedávné době uskutečnila v pořadí již třetí konference, zabývajících se touto problematikou, nelze z ní v brzké době očekávat výstup v podobě sborníku, poněvadž v nedávné době vyšel teprve sborník z konference druhé uskutečněné 7. října 2010 v Jáchymově.²⁰

Jedním z českých renomovaných badatelů zabývajících se touto epochou a jejími specifiky je i Jan Royt, který opakovaně přispěl k tématu v Ústeckém sborníku historickém. Mezi přispěvateli tohoto sborníku nalzáme Jiřího Horského, který ve svých

reformačních církví od doby před vypuknutím husitství až do porážky českého stavovského povstání a vydání Obnoveného zřízení zemského.

¹⁸ První část Mackovy čtyřdílné syntézy je věnovaná obecným poměrům v zemi, zejména hospodářským, královskému dvoru a panovníkům. V popředí zájmu druhého dílu stojí česká šlechta jako privilegovaná vrstva, charakterizovaná urozeností, mocí a majetkem. Třetí díl je zcela věnován městské problematice a v popředí zájmu čtvrtého, posledního dílu stojí národnostní otázka.

Korpus nezávisle doplňuje monografie *Víra a zbožnost jagellonského věku*.

¹⁹ Diplomové práce vedené Ing. arch. Milena Hauserová, CSc. na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem jako např. Kartografická a obrazová dokumentace města Jáchymov jako podklad pro vytvoření historického atlasu města (2011) či Urbanistický a stavební vývoj města Jáchymov (2009).

²⁰ První uskutečněná konference v rámci projektu *Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Montanregion Erzgebirge* bylo samo město Jáchymov a jeho fond dochovaných nemovitých památek. Druhý byl naopak věnován revitalizaci historického centra Jáchymova, zaplnění proluk v centru města Lokte a dokončen spojovacího krčku bečovského hradu.

přípěvcích podrobil „ostré“ kritice závěry Ludomíra Kocourka. Uměním zdejšího regionu se šíře zabývali také Michaela a Petr Hrubý, jejichž výsledky byly publikovány v roce 2001 opět skrze UJEP.

Na poli teorie i praxe snesl velké poznatky o způsobu konstrukčních a technických principů kleneb Jan Muk.²¹ Jeho práce jsou dodnes odbornou veřejností velmi ceněny a to jak v České republice, tak v zahraničí. Druhým stěžejním dílem pojednávajícím o klenebních technikách a systémech středověkých mistrů je kniha Václava Mencla *České středověké klenby* (1974). V porovnání s Mencllem se Muk dovedl vypořádat i s problematičtějšími konstrukcemi kroužených kleneb mistra Benedikta Rieda, kterými se nejnověji zabýval Pavel Kalina.²² Monografie tohoto autora je především biografií mistra Rieda, kterému již v minulém století věnoval velkou pozornost a monografii *Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen* (1961) Götz Fehr. Přínos Kalinovy práce *Benedikt Ried a počátky záplské renesance* (2009) spočívá hlavně v komplexním pohledu na Riedovo dílo a snaze konfrontovat jeho návrhy a realizace přímo s italskými soudobými proudy, motivy a realizacemi. Vše s ohledem na možnosti, které mohl mistr Ried využít. Otázky, týkající se Riedova inspiračních zdrojů, dovedly zcela přirozeně badatele ke snaze uvést Rieda do kontextu stylové tvorby tehdejší střední Evropy, čímž došlo k zřetězení mnoha faktorů, ale zároveň tím vyvstaly nové otázky, které bude nutné se ještě v budoucnu pokusit přijatelně zodpovědět.

Kromě titulů věnovaných přímo mistru Riedovi je nutné v této souvislosti vzpomenout práce Hanse Burckharda a Klary Kaczmarek-Löw, kteří svou pozornost zaměřili na Riedovy „přímé“ žáky Jakoba Haylmanna a Wendla Roskopfa. Jejich práce jsou postaveny na vynikající erudici jak písemných pramenů, tak i na sestavení kvalitního katalogu se zvláštním zřetelem na architektonickou tvorbu v Čechách sklonku 15. století a první polovině 16. století. Kromě nich je nutné upozornit na monografie chrámu Panny Marie v Mostě a to *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v dějinách českosaské pozdní gotiky* (1970) a *Kulturní památka Most : děkanský kostel a jeho stavitelé* (1989) z pera Heide Mannlové.

Ze specializovaných monografií, ve smyslu ryze architektonickém, je nezbytné vzpomenout práci *Knihy o sklípkových klenbách* (1998) od Milady a Oldřicha Radových.

²¹ MUK 1977, 1–23; TÝŽ 1980, 175–182; TÝŽ 1984², 165–166.

²² KALINA 2007, 107–118; TÝŽ 2008, 213–221.

Jde o jednu z nejrozsáhlejších ucelených publikací svého druhu o sklípkových klenbách. V knize, která je opět založena na korespondenci vlastního katalogu a obrazové části, je zachycen postupný vznik osobitě pojatých figurací kleneb až po jejich postupný *manýrismus*. Rozsahem a pojetím jde o vsutku monumentální dílo, které je primárním pramenem studia sklípkových kleneb na území celé střední a severovýchodní Evropy.

Na závěr je třeba k vlastnímu tématu, kterým je architektura horního města česko-saského Krušnohoří, připomenout práce saských historiků umění 20. století. Podstatná část německy psané literatury je nezbytným doplněním tématu této diplomové práce. Autorem velkého množství monografií k jednotlivým sakrálním objektům saského příhraničí je Heinrich Magirius. Výsledkem jeho mravenčí práce a píce jsou vynikající publikace věnované jednotlivým chrámům. Mezi nimi stačí vzpomenout práce věnované Annabergu, Freibergu, Pirně či Zwickau.

Velkým přínosem práce jsou tři poměrně nedávno vydané tituly, skrze které jsme schopni pochopit dobový způsob práce dílny a také tradice a pravidla samotného dílenského provozu.

V prvním případě se jedná o již zmiňovanou biografii mistra Jakoba Heylmana z pera Hanse Burckharda *Jacob Haylmann. Leben und Werk des fränkischen Baumeisters Jacob von Schweinfurt* (2004). Nezávisle na ní byla vydána dvojice monografií *Werkmeister der Spätgotik. Position und Rolle der Architekten im Bauwesen des 14. bis 16. Jahrhunderts* (2009) a *Werkmeister der Spätgotik. Personen, Amt und Image* (2010) pod záštitou Stefana Bürgerera a Bruna Kleina.

Společně tyto tři publikace napomáhají k vytvoření relativně přesného obrazu fungování dílny samotné na sklonku 15. století a v první polovině 16. století a začleňují ji do kontextu hutních provozů.

I když je sama hutní praxe v práci spíše okrajovým tématem, je zcela na místě připomenout základní přehledové práce z oboru, poněvadž by jinak bylo možné předkládanou práci označit za bezpředmětnou, pokud by nepracovala se studiiemi a monografiemi předních českých badatelů montanistiky, mezi které patří Jan Kořán a Jiří Majer. Absence prací těchto autorů by byla zcela jistě neomluvitelná a vážně by poškodila charakter předkládané práce. Specifickým směrem specializace je okruh bádání

zabývající se samou báňsko–hutní praxí. Z autorů, kteří se jí zabývali či zabývají, postačují v našem případě vzpomenout například příspěvky Ladislava Jangla.²³

Zvláštní pozornost si také zaslouhují právní dějiny, které byly na vzestupu především v meziválečném období. Otázkou horního práva se zabývalo hned několik právních historiků. Ti se museli vyrovnat i s odkazem právních regulí vzniklých v Jáchymově a jeho přilehlém okolí, které ovlivnily poměrně dlouhý časový horizont. Zvláštní postavení zaujímají studie Adolfa Zychy *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau* z roku 1900 a jeho žáka Wilhelma Weizsäckera *Geschichte des Bergbaues in den Sudetenländern* (1928) a zcela zásadní práce k hornímu právu Jáchymova *Sächsisches Bergrecht in Böhmen: das Joachimsthaler Bergrecht des 16. Jahrhunderts* (1929). Samo časové zařazení některých pozdějších publikací nutí jejich čtenáře k obezřetnosti vzhledem k dobovému klimatu a předem dané účelovosti jejich prací, ve kterých bylo německé etnikum (*Volksgruppe*) chápáno jako nositel kultury (*Kulturträger*).

Typickým příkladem jsou právě pozdější práce předního nacistického člena *Sudetendeutsche Forschungsgemeinschaft* W. Weizsäckera, který se stal po uzavření komisařem právnické fakulty a vedoucím právě otevřeného Ústavu horního práva.²⁴ Pracemi W. Weizsäckera a jeho kolegů z *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung* jako *Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung*²⁵ vyvrcholily myšlenky etnocentrické tendence podporované myšlenkou o kulturní nadřazenosti germánského etnika v podobě tzv. *Kulturträgertheorie*, která byla rozvíjena německými badateli podstatnou část 19. století a byla ústředním bodem sporu české a německé historiografie již od Františka Palackého.²⁶

Z aktuálních titulů zabývající se problematikou horního práva je vhodné vzpomenout práce Ladislava Jangla z roku 2010 *České horní právo a baňská historie: metodika báňsko-hutního výzkumu* ale především práci Guido Ch. Pfeifera *Ius regale montanorum: ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Rezeptionsgeschichte des römischen Rechts in Mitteleuropa* (2012) a dále nově vydaná Ludmila Kubátovou a spol. v roce 2012 *Statuta horního města Jáchymova z roku 1526 a již starší práci Jáchymovský*

²³ JANGL 1975, 65-83; TÝŽ 1971a, 27-43, TÝŽ 1971b, 35-54.

²⁴ HRŮZA 2004, 315.

²⁵ Die Reinhard-Heydrich-Stiftung byla založena *Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung* am 25. Juli 1942 v Praze a za svůj hlavní úkol si vytyčila: „*Erforschung der völkischen, kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse Böhmens und Mährens sowie der Völker im ost- und südosteuropäischen Raum.*“

²⁶ NODL 2004, 21–66.

královský báňský řád z roku 1548 (1976), které jsou nezbytné nejen pro pochopení právních zvyklostí horního města Jáchymova ale i pro jeho sociální uspořádání.

Těmto pracím „současných“ českých a německých badatelů sekundují díla starší ne-li naopak. Tento rozsáhlý fond německy a latinsky psané literatury je bohatý jak na četné monografie, tak studie zabývající se specifickými lokalitami ale i tématy. Zcela klíčovou roli pro oblast našeho bádání hraje osobnost Gregoria Agricoly,²⁷ který je tvůrcem několika monografií přibližujících praxi těžby stříbrných rud a hornické činnosti v Jáchymově šestnáctého století.²⁸ Jeho díla z oboru mineralogie a geologie tvoří plynulou řadu lexik, která vyvrcholila dílem *De re metallica*.²⁹ Agricolův přínos báňské literatury je nezměrný, což může dokumentovat přerod geologa v největšího báňského znalce XVI. století. Jeho díla byla překládána a dodnes jsou opakovaně vydávána, ačkoliv se z jeho vlastního literárního fondu zachovala zhruba polovina. Z Agricolovy tvorby se největší pozornosti stále dostává těmto dvěma publikacím a to *Bergmannus aneb rozprava o hornictví* (1957) a již zmiňované *De re metallica*. Ve své době byla *De re metallica* pokládána za nejucelenější spis svého oboru a zcela oprávněně byla více jak dvě stě let považována za jeho základní učebnici. Toto Agricolovo dílo je specifické formou svého uspořádání, kterému vládne systematika, kterou bylo docíleno logiky v podání materie celé práce. Dalším přínosem publikace jsou názorné ilustrace, které tvoří soubor 292 dřevorytů. Ty pochází z velké části z dílny jáchymovského báňského odborníka Blasia Wefringa. Druhý, menší soubor je prací dílny malíře a básníka Hanse Rudolfa Manuela Deutsche a je dobře identifikovatelný skrze signaturu mistra *RMD*. Třetí a poslední část dřevorytů pochází patrně z okruhu malířské dílny Zachariase Specklina. Tato grafická kolekce oplývá různorodostí vlastních hornických a hutnických motivů a to od tvaru rudných ložisek až po samo hornické nářadí. Vysoká výtvarná úroveň obrazového materiálu je podtržena i snahou mistrů po zvládnutí umění perspektivy. V takto široce pojatém cyklu se mistři nevyhnuli ani zobrazení samotného města Jáchymova, které je zachyceno v různých pohledech na několika listech [1,2]. Budeme-li brát v úvahu přínos obrazového materiálu montanistice jako vědní disciplíně, pak nesmíme opomenout ani dílo Rainera Slotta-Christpha Bartelse. I jeho publikace je plná dobových ilustrací, které zachycují horníky při práci.

²⁷ AGRICOLA 2007, 18–25.

²⁸ Bermannus, sive der e metallica dialogus 1530, De ortu er causis subterraneorum, de natura erum quae effluunt ex terra, Denatura fossilium, d veteribus et novis metallis 1546.

²⁹ AGRICOLA 1933; reprint prvního vydání 1976 a 1981; nově 2007.

Tyto dobové materiály mají vysokou vypovídající hodnotu také o městech samotných a o jejich možné architektonické stránce. Z tohoto hlediska jsou vedle vlastních vedut cenným materiálem pro historiky a historiky umění.

Vedle těchto materiálů je dochován bohatý materiál sestávající z několika dochovaných jáchymovských kronik³⁰ a spisů zdejších humanisticky zaměřených učenců. V první řadě musíme vzpomenout takové osobnosti, jakými byly Johannes Mathesius, který je autorem díla zvaného *Sarepta oder Bergpostill: sampt der Jochimsthalischen kurtzen Chronicken*,³¹ či Magistra Jana Silvia Egrana a další.

Výčet literatury k tématu, který zde byl učiněn, plně odpovídá složitosti dané problematice. Ta sama je velmi specifická, poněvadž úkolem této práce není pouze nástin historie města Jáchymova a problematika horních měst, nýbrž také architektonická a urbanizační stránka dané lokality v kontextu rozvoje horního podnikání v Krušných horách na obou stranách dnešní hranice.

³⁰ Gregor LINDNER: *Errinerungen aus der Geschichte der K. K. freien Bergstadt Joachimstahl, 1910-1913.*

³¹ MATHESIUS: *Hornická postila s krátkou jáchymovskou kronikou k vydání připravil Jan URBAN, Praha 1981.*

III. ZOBRAZOVÁNÍ A POJMENOVÁNÍ KRUŠNÝCH HOR NA MAPÁCH

Již Kosmova kronika poskytuje první popis Čech, ve kterém jsou zaznamenány charakteristické znaky země. Tato autorova charakteristika země je tak důkazem zájmu středověkého člověka a člověka vůbec o jeho okolí, které definovalo možnosti jeho vlastní existence. Autor nejenže ve své práci zmínil lesní a polní regiony: „... *in campestribus ... in silvestribus...*“,³² ale především zanechal ve svém vyprávění poměrně brzký důkaz o „geografických“ znalostech české země: „... *cuius in partibus versus aquilonalem plagam est locus late nimis diffusus, cinctus, undique montibus per gyrum, qui mirum, in modum exteduntur totius terrae per circuitum, ut in aspectum oculorum quasi unus et continuus mons totam illam terram circueat et munit.*“³³

Toto Kosmovo literární líčení české krajiny bylo později přirozeně nahrazeno kartografickými díly různé kvality, mezi kterými zaujímají zvláštní postavení *sumární* mapy světa jako *Tabula Rogeriana* (1154), Ebstorfská mapa světa (30. léta 13. st.) a Herefordská mapa (1290).³⁴ Tyto nejstarší mapy ještě postrádají onen *typický akcent* znázornění Čech pomocí schematismu, kterého bylo docíleno především zdůrazněním pásma–věnce českých příhraničních hor, jak bude pro pozdější vyobrazení Čech zcela příznačné.

Jistý schematismus při znázornění Čech, které jsou charakterizovány často jen za pomoci několika mála zkomolených názvů řek, jm. Vltavy a Labe, a znázorněním polohy hlavního města království, Prahy, je typický pro zpracování celé středoevropské oblasti, jak dokazují některé portulány již z období 14. století a mapy ze století následujícího.³⁵ Tento schematismus byl zapříčiněn typem užívaných map. Cílem těchto tzv. přehledných map světa či Evropy, podávajících základní informace, bylo poskytnutí jen nezbytných údajů nutných pro vlastní orientaci v krajině.

Již pro 15. století je však možné zaznamenat zvýšený zájem o důkladnější zmapování oblastí střední Evropy. Především přelom století je dobou rozkvětu kartografie ve střední Evropě. Kartografie tu jednak stojí v popředí vědeckého zájmu zdejších humanistických kruhů, ale zároveň jsou její výsledky důležité pro vzkvétající obchod a rozvíjející se zájem o cestování v podobě kavalírských cest či přímo poutí do Svaté země, pro které je kvalitní mapový materiál již nezbytností. Přírodní a geografické faktory se tak čím dál tím více stávají hlavní příčinou

³² KOSMAS, třetí kniha, kap. LII, 225.

ŽEMLIČKA 2002, 44–45.

³³ <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=22>; vyhledáno 21.11. 2012.

³⁴ SEMOTANOVÁ 2001, 6.

³⁵ SEMOTANOVÁ 2001, 37–41; SEMOTANOVÁ 2003, 35–19. jm. 35.

společenského dění, jak to dokazuje zachycení krajiny v historických pramenech, kdy je zachycena slovem,³⁶ mapou ale i obrazem a v neposlední řadě jejich vzájemnými variacemi. Jednu z nejvýznamnějších je možné nalézt v rukopise evangelického faráře Hanse Buntinga z roku 1579, který se dočkal publikace již o tři roky později pod názvem *Itinerarium sacrae scripturae*. Po vzoru obrazové alegorie Johanna Bucia z roku 1539 i zde vidíme Evropu jako pannu, tedy *in forma virginis*, jejímž srdcem – *cor Europae* jsou právě Čechy s Prahou [3].³⁷ I tuto práci Hanse Buntinga, která se dočkala několika vydání, postihlo několik změn (např. ve druhém, tzv. magdeburském vydání z roku 1589), které zasáhly nejčastěji vlastní komentáře vztahující se k vyobrazení Evropy *in forma virginis*, jak je možné srovnat v článku P. Hlaváčka, kde je možné číst: „*Alpy a Rýn jsou jako náhrdelník, který má Evropa na krku, a Český les s celým Českým královstvím je jako zlatý fenik nebo jako kulatý přívěsek a klenot, jenž je zavěšený na řetězu Rýna...*“³⁸ I pro způsob takto prezentované a aktualizované moci dynastie, zde jm. Habsburků, je možné nalézt dřívější příklady. Alegorii, propagující geopolitické ambice a moc Habsburků, je možné označit za aktualizaci tehdejších poměrů v širším celoevropském měřítku, kdy byla prezentována síla a pýcha jedné dynastie, stejně jako dříve byly např. v díle českého bratra Mikuláše Klaudyána představeny Evropě problémy, které cloumaly Českým královstvím.

Přelom v nazírání na Království české přichází právě až s tiskem mapy Mikuláše Klaudyána (?–1522, Lipsko), která je přelomovým dílem naší kartografie [4], a jejíž tisk v Norimberku provázely poměrně přísné podmínky cenzury uvalené na ni jako na české dílo,

³⁶ Patrně nejznámější popisy vedle Kosmy pocházejí z pera Aenea Sylvia Piccolominiho, Pavla Stránského ze Zap či Bohuslava Balbína.

PICCOLOMINI 2005, 7–8: „*Čechy ležící na barbarské půdě za Dunajem jsou částí Německa skoro úplně vystavenou severním větrům. Jejich hranic dotýkají se na východě Moravané a kmen Slezanů, na severu rovněž Slezané a Sasové, kteří i Míšňané a Durynkové se nazývají. Na západě jest Voigtland (terra Advocatorum) a země Bavorů. Jižní kraje drží jednak Bavoři, jednak Rakušané, kteří obývají oba břehy Dunaje, a žádná jiná země, leč německá s Čechami nehraničí. Délka a šířka země jest skoro stejná, neboť má podobu okrouhlou, jejíž průměr jest tři dni rychlé chůze dlouhý. Se všech stran ji uzavírá les, který staří hercynským nazývali, připomínaný spisovateli řeckými i latinskými.*“

STRÁNSKÝ ZE ZAP 1985, 11-12: „*Podoby je země vejčité. Je obklíčena odevšad horami a souvislým lesem. Hory se nazývají sudetskými a les gabretským čili Šumavou, jak mu podle šumění větrů někteří naši krajané říkají výrazem obecné mluvy. Představuje tedy země tvar jakéhosi velmi půvabného amfiteátru. Od východu ji uzavírá Slezsko a Morava, od západu Norikum nebo-li Bavorská Falc, od jihu Rakousy, od severu Míšeň a Lužice.*“ In: O státě českém 1634 (Respublica Bojema).

BALBÍN 1986: „*Všichni ti, kdož se zmiňovali o Čechách, prohlašují, že česká země je obklopena horami jako korunou a chráněna přirozenou hradbou lesů a skal. Totéž vidíme na mapách, konečně se o to mohou přesvědčit ti, kdož dojdou k českým hranicím: ať k nám šli nebo odcházeli kteroukoliv cestou, poznali, že se jim postavily do cesty hory, a museli překonat horské stezky sevřené srázy a často vysekané ve skalách. ... Zbylé pohraniční oblasti Čech jsou chráněny strmými horami, hlubokými údolními, děsivými hvozdy, neprostupnými skalami, částí i potoky, jež se řítí z výšky, a jinými překážkami.*“

³⁷ HLAVÁČEK 2009, 467.

³⁸ Ibidem.

pocházející z „kacířského“ prostředí Jednoty bratrské.³⁹ Dílo Klaudyánovo se již krátce po svém vydání stalo primárním zdrojem informací pro práce, jak českých, tak zahraničních kartografů, ze kterých je zde možné uvést např. Sebastiana Münstera (20. ledna 1488, Ingelheim–26. května 1552, Basilej).⁴⁰ Z map jím inspirovaných je v souvislosti s Jáchymovem nezbytné vzpomenout práci zdejšího rodáka Johana Crigingera (1521, Jáchymov–27. 12. 1571, Marienberg) „*Bohemiae regni nova chorographica descriptio*“, které se dočkalo opakovaného vydání [5].⁴¹ O silném vlivu Klaudyánova díla a to i po více jak 40 letech svědčí mapa Slezska „*Zu besonderen Ehren Einem Hoch-Edel-gebornen Gestrengen Rath der Kayser- und Königlichen Stadt BreJlau, Meinen HochgeEhrtesten Herren*“ od Martina Helwiga.⁴²

Ačkoliv Klaudyánovo dílo působilo po dlouhá léta jako vzor mnohým dalším kartografům, je nezbytné vzpomenout to, že jde také o dílo, které patrně mělo primárně informovat co nejširší veřejnost o aktuální politické a náboženské situaci v Království. Samu mapu je zde možné považovat nejen za doplněk, nýbrž za integrální součást celého díla, u kterého právě mapa hraje klíčovou roli pro pozorovatele, poněvadž mu nabízí hlubší pohled na zemi, kde se veškeré peripetie, znázorněné zde jak v symbolické tak alegorické rovině odehrávají. Především alegorická rovina Klaudyánova díla, která je přímým zpravodajem o událostech v Království, by bez mapové přílohy vyzněla v jistém ohledu „*naprázdno*.“ Byla by totiž pouze znovu aktualizovaným motivem oblíbeného podobenství Vaňka Valečovského z Kněžmosta, jak je známé z jeho *Traktátu proti panování kněžstva*.⁴³ Mikuláš Klaudyán tak poskytl Valečovského podobenství o vozu, ve spojení s mapovou přílohou, novou rovinu a zároveň jej posunul do popředí zájmu širší evropské veřejnosti, čímž mu zajistil druhý a již „nesmrtelný“ život.⁴⁴ Klaudyánovo dílo je tak možné chápat nejen jako manifestaci vůči Království českému nýbrž především vůči Evropě, které poskytuje ucelený a zasvěcený pohled zevnitř, tedy přímo z Čech.

³⁹ <http://oldgeogr.muni.cz/ucebnice/dejiny/obsah.php?show=76>; vyhledáno 18.11. 2012; HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 185-188.

⁴⁰ Günther Wessel: Von einem, der daheim blieb, die Welt zu entdecken–Die Cosmographia des Sebastian Münster oder Wie man sich vor 500 Jahren die Welt vorstellte. Campus Verlag, Frankfurt 2004.

⁴¹ <http://oldgeogr.muni.cz/ucebnice/dejiny/obsah.php?show=77>; vyhledáno 18. 11. 2012.

⁴² <http://oldgeogr.muni.cz/ucebnice/dejiny/obsah.php?show=95>; Vyhedáno 18. 11. 2012; CZECHOWICZ 2008, 21–25.

⁴³ URBÁNEK 1930, 74; HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 188.

⁴⁴ „*Vůz tento znamená církev rytmuující na tomto světě a lidé nebožátka, sedíce na něm, rádi by tihli k nebeskému království, nemohou, ano kněží, zapřáhše koně do toho vozu, každý z svého konce k svému voji i vezou a táhnou, trhající lidmi každý na svou stranu a k své vůli, ale z místa nikam, až lidi na tom voze svádící se svalili, že se sami tepou, rují a mordují jako blázni, k nim, totiž k těm formanům, nic nesouce.*“

Geografické členění české krajiny, které se zrcadlí na mnoha mapách, je jedním ze základních principů formování české státní hranice ať už z hlediska hranice přirozené či umělé, jak je možné doložit v oblasti Krušných hor. Kde docházelo k opakovaným posunům hranice jednak vůči Markrabství míšeňskému již od sklonku 13. století a posléze i vévodství saskému, jak vyplývá z dochovaných pramenů.⁴⁵ Utváření této hranice bylo po mnohá staletí ovlivňováno též proměnlivým hospodářským významem oblasti, který byl bezprostředně závislý na zdejších těžebních aktivitách.⁴⁶

Podobně jako poloha hraniční čáry se měnily s dobou i vlastní názvy zdejších hor a pohoří, jak to dosvědčují dochované mapy i spisy. Již v 16. století jsou Krušné hory nazývány leidským geografem Filipem Clüverem či německým kronikářem Jiřím Fabriciem jako *sudeta montes*, ovšem toto pojmenování Krušných hor se objevuje i později v 17. století jako např. v práci Mikuláše Hennelia. Ovšem pojem *sudeta montes* se nevztahoval pouze na hory krušné, nýbrž zahrnoval i oblasti hor krkonošských. Tento souvislý pás hor, táhnoucích se při severozápadní a severní hranici Čech, byl Bohuslavem Balbinem nazýván *hermunderským pohořím*. Ale samy Krušné hory, nezávisle na Krkonoších, byly nazývány různě, jak o tom svědčí široké spektrum jejich pojmenování od onoho širšího pojmenování Sudetské hory přes názvy jako Rudohoří, Erzbegbirge, Vyšehory či Míšeňské hory oproti názvům vžitým pro Krkonoše, které byly známy též jako Obří hory, Riesengebirge či *Montes gigantei*.⁴⁷

Těžební činnost, která byla v průběhu několika staletí vyvinuta v oblasti tzv. Českého lesa (Krušné hory), a která se zrcadlí i v pojmenování zdejší krajiny jako Erzgebirge, byla sice ovlivněna jak geografickým členěním tak geologickou skladbou těchto hor, která je výsledkem dlouhodobého, geneticky komplikovaného vývoje oblasti. Výsledkem tohoto dlouhodobého procesu je akumulace rud lišících se věkem, látkovým složením a svou strukturou.⁴⁸ V důsledku několikeré transformace geologického podloží tak došlo ke vzniku různých typů rudných ložisek [6], z nichž především ložiska zlata, stříbra a cínu jsou i přes svou různorodost zařaditelná mezi klasické evropské typy, jak dosvědčují četné metalogenetické mapy Čech.

⁴⁵BLASCHKE 1990, 270–298; BOBKOVÁ 1993, 24–28, 92–102; BOBKOVÁ 2010, 25–86.

⁴⁶http://www.ianblanchard.com/Mining_Metallurgy_and_Minting/Appendix.pdf; vyhledáno 19. 11. 2012; JANČÁREK 1971, 35–64.

⁴⁷AGRICOLA 1957, 66–68; BŮŽEK 2010, 36.

⁴⁸KRATOCHVÍL 1960, 9–24; MAJER 2004, 9.

http://www.geology.cz/app/ciselniky/lokalizace/show_map.php?mapa=g50&y=843300&x=997700&r=5000&s=1&legselect=0; vyhledáno 24. 10. 2012.

http://www.geology.cz/app/ciselniky/lokalizace/show_map.php?mapa=g500&y=843300&x=997700&s=1; vyhledáno 24. 10. 2012.

Tato mapa jasně vymezuje v prostoru Českého masivu pět strukturních zón, mezi kterými zaujímá přední místo Sasko-durynská zóna, zahrnující oblast Krušných hor, Slavkovského a Českého lesa. Zóna je tak z hlediska své skladby polymetalických ložisek s obsahem stříbra, mědi, cínu, wolframu, olova, bizmutu, zinku, niklu, kobaltu a uranu příčinou opakovaných konjunktur těchto lokalit, které ale vždy vystřídala recese následovaná celkovou depresí místního hospodářství a také značným demografickým úpadkem. I přesto je stále Sasko-durynská zóna jednou z nejvýznamnějších rudných oblastí střední Evropy, jak o tom svědčí její hornická historie.⁴⁹

Skladba zdejšího podloží má zásadní význam pro pochopení rychlého, ba bleskového rozvoje důlní činnosti 16. století v Krušných horách. Zhruba v rozmezí sta let tu bylo dosaženo v nově zakládaných sídlištích nebývalého blahobytu, který byl postupně a především pak v druhé polovině století vystřídán bídou nově vzniklých městeček v důsledku vyčerpání rudných ložisek a doznívání cenové krize v celé Evropě. V první polovině 17. století byl pak tento vývoj završen demografickou katastrofou v podobě třicetileté války.⁵⁰

⁴⁹ Majer 2004, 12.

⁵⁰ JANČÁREK 1971, 14–34.

IV. KOLONIZAČNÍ PROCES

IV.1. Územní nároky a práva české koruny

Počátky sídelní aktivity v oblasti Podkrušnohoří jsou nesporně doloženy v listinném materiálu 13. století, kdy tato oblast spadala pod vliv několika rozličných subjektů, skrze které se český panovník snažil co nejefektivněji stabilizovat vlastní moc v dosud „volném“ prostoru. Majetkoprávní vztahy, které zde byly takto v rámci českého státu formovány, je možné jen lehce přiblížit na pozadí několika majetkoprávních převodů uskutečněných v průběhu 12.–13. století, kdy byla profilována zdejší sídelní a správní struktura závislá zde nikoliv na beneficiární šlechtě nýbrž na církevní moci, která zde byla prezentována několikerými klášterními subjekty disponujícími v oblasti rozsáhlými alodními statky.⁵¹ Postup, který zde čeští vládci opakovaně uplatnili, jim měl zajistit kontrolu nad územím, které bylo nejdříve atakováno ze strany Svaté říše římské.⁵²

Samostatnou otázkou, ke které je nutné přistupovat se značnou obezřetností, zůstává vlastní osídlení Krušných hor. Ta je zapříčiněna zdejšími terénními podmínkami, které byly na obou stranách hor zcela odlišné a měly tak značný vliv na různý průběh osidlovacích aktivit, které byly navíc do značné míry ovlivněny rozvojem báňské činnosti regionu nejprve na saské straně a posléze se značným zpožděním i na té české.

Zcela odlišné formování terénu, kdy svahy na české straně spadají prudce do krajiny a na straně saské naopak dochází k jejich pozvolnému klesání, představuje jistá rizika při přesném stanovení jejich hranic vůči jiným terénním útvarům.

Na české straně je možné zcela přesně vymezit rozsah Krušných hor, které zaujímají prostor od Tisovského sedla na východě, oddělující je od Děčínského meziohří, postupující v jihozápadním směru až na západ k Lubům přes lokality jako jsou Telnice, Krupka, Hrob a dále až po Smrčiny. Tyto lokality jsou na rozdíl od Oseku, Litvínova, Jirkova, Chomutova či Klášterce ještě stále chápány jako integrální součást krušnohorského území.

Území, rozprostírající se mezi Kláštercem a Ostrovem není na rozdíl od blízkého Hroznětína součástí vlastního prostoru širší krušnohorské oblasti. Tyto faktory tak dovolují konstatovat,

⁵¹ Výběrem lze vzpomenout např. tyto zápisy pro Postoloprty: σ ; Doksany: CDB II, č. 286, 281; RGB II, č. 829, 333; Waldsassen: CDB I, č. 204, 102; ME 76, ME 98; Osek: CDB I, č. 355, 319–320, CDB II, č. 286, 283; Teplá: FRB I, 374; CDB II, č. 173, 161–162; CDB V/2, č. 688, 326–327. NOVOTNÝ 1937, 695–696, 916; ŠIMÁK 1938, 560, 562; ŽEMLIČKA 1978, 58–81; ŽEMLIČKA 2002, 40–45, 155, 166–185.

⁵² KLÁPŠTĚ 2005, 75–76; ŽEMLIČKA 1978, 58–81; ŽEMLIČKA 2002, 63–76.

že krušnohorské teritorium je, respektive bylo, ve své podstatě na české straně definováno tokem řeky Ohře.⁵³

Naproti tomu pozvolné klesání krušnohorských hřebenů na saské straně představuje značné problémy pro stanovení jasné hranice tohoto horského pásma a z tohoto důvodu se v souvislosti s ním hovoří o tzv. severním předhoří, které je jižně určeno pásmem, rozprostírajícím se mezi městy Zwickau a Chemnitz, a severně prostorem táhnoucím se od Freibergu po Tharandt, vyjma Drážďan.⁵⁴ Na první pohled je tu tak patrná absence jasné diferenciaci členění krajiny dle Gojdova systému sídelně historických zón, kdy většina zdejších sídlišť spadá dle členění do třetí zóny,⁵⁵ tedy půd jednoznačně marginálních.⁵⁶

Skrze Krušné hory, které byly tvořeny širokým neprostupnými lesy, procházela stará zemská hranice, která byla *de facto* pouze pomyslného charakteru a byla tak neustále zónou mocenského střetu, který byl navíc podporován hospodářskou atraktivností saských oblastí zapříčiněnou báňským charakterem tohoto správně rozštěpeného regionu.

Ze „saské“ strany hor, kde byl přístup mnohem jednodušší, probíhaly osidlovací aktivity zcela přirozeně v rychlejším tempu, které navíc bylo do značné míry ovlivněno brzkým nálezem četných ložisek nerostných surovin, čímž se značně pro mnohé zvýšila atraktivnost zdejších oblastí i přesto, že tyto sídelní lokality nebyly zcela soběstačné a byly závislé na dovozu mnoha věcí. Kontakt mezi jednotlivými centry byl zajištěn cestami různého charakteru, mezi kterými klíčovou roli sehrávaly Místní stezky, ačkoliv byly sekundárního významu pro dálkový obchod, byly ve skutečnosti klíčové pro místní komunikaci.⁵⁷

Jsou-li porovnávány podmínky, ovlivňující proces zalidnění zdejší krajiny na obou stranách Krušných hor, je vhodné vzpomenout podstatný rozdíl mezi nimi, kdy z české strany jde z pohledu správního hlediska o kompaktní teritorium, které spadá pod svrchovanost českého panovníka, zatímco území ležící za hranicí je již rozděleno mezi několik svrchovaných subjektů, ovládajících zprvu na sobě zcela nezávisle teritoriální útvary Plíseňska (Pleissenland, podél řeky Pleiße), Vogtlandu (povodí Weiße Elster) a Marky míšeňské a vůbec širší oblasti kolem toku středního Labe, které se až s postupem času stanou součástí wettinského Saska, jež bude v průběhu 15. a 16. století formováno v přímé závislosti na výstavbě a stabilizaci moci rodového dominia Wettinů.⁵⁸

⁵³ JANČÁREK 2012, 133-135.

⁵⁴ SIEBER 1940, 216-241.

⁵⁵ GOJDA 200, 145-149.

⁵⁶ KLÍR 2010, 373-391.

⁵⁷ ADAMETZ 1921, 167; FIALA, 2005,

⁵⁸ BOBKOVÁ 2012, 49.

Jedná-li se o kolonizační aktivity v širší oblasti Krušných hor, je nezbytné, jak již bylo poukázáno, přistupovat k bádání s co největší opatrností a s vědomím oněch specifických znaků této lokality, které byly vzpomenuty již výše.

V první řadě jde o odlišné formování teritoriálních vazeb, kdy severní oblasti Krušných hor spadaly pod svrchovanost Svaté říše římské a jednalo se tak o bezprostřední říšská teritoria, kde probíhal boj o vzrůst moci a síly několika rodových dominií, do kterého se nejednou připeletl i český panovník, profilovaných se především v oblastech Plíseňska a Vogtlandu, jejichž protiváhou je zde možné označit zástupce tzv. ministeriální šlechty. Ministeriálský systém tu stejně jako na Chebsku (Egerland) byl zaveden Fridrichem Barbarossou, který jej využíval zprvu jako účinnou páku k oslabení pozice několika přespříliš ambiciózních rodů, ovšem jen do doby než zástupci z řad ministeriality postupně začali sledovat vlastní rodovou politiku a stali se tak problémem, jak panovníka, tak svého okolí poté, narušujícím zdejší křehkou politicko–mocenskou rovnováhu.⁵⁹

Oproti tomu na české straně neprobíhal kolonizační proces přímo v teritoriu vlastních Krušných hor, nýbrž především v jejich podhůří, kde český panovník využil jednak služeb benefičiární šlechty, jm. např. Hrabšiců⁶⁰ či Hroznatovců⁶¹ a hlavně možností, které mu nabízelo obdarování církevních institucí, jm. klášterů. Právě ty je možné označit jako hlavní strůjce kolonizačních aktivit v této oblasti.

Kláštery, které byly nadány četnými privilegii a pozemky, zaručovaly panovníkovi dohled nad územím, nad kterým by těžko vlastními prostředky mohl hájit svou svrchovanost jako v případě severozápadních oblastí Čech. Zde panovník obdarovával své věrné i lesy ale s podmínkou, že budou sloužit především jako pastviny, že i nadále budou sloužit jako přirozená obrana země před atakem zvenčí.

Jako významný majetkoprávní subjekt je zde tak možné uvést benediktinský klášter v Postopolprtech, o jehož pozemkovém aparátu se vyjádřil Josef V. Šimák takto: „*Obdržel tu klášter benediktinský hned při svém založení za Vladislava I. rozsáhlé lesní zboží na levém břehu řeky Ohře až na české pomezí, od újezdu vojkovského až ke Kadani,*“⁶² ve kterém viděl hlavní zboží postopolprtského kláštera. Pokud je na toto zboží nahlíženo jako na základní hospodářskou jednotku tohoto kláštera, je zcela logické, že zde byl založen k němu filiální klášter, zvaný Klášterec, spolu s proboštstvím sv. Václava v Boči. Otázka založení

⁵⁹ KEJŘ 1975, 11–27.

⁶⁰ ŽEMLIČKA 1990, 7–35. Plně plastický pohled rozrodu nejnověji podává monografie T. Velímského: Hrabšici: páni z Rýzmburka, ve které je zachyceno, jak rozvětvení rozrodu, tak také vývoj jeho pozemkového vlastnictví.

⁶¹ Aktuální pohled na stav bádání o rozrodu Hroznatovců nabízí monografie P. Kubína: Blahoslavený Hrozna: kritický životopis, 2000.

⁶² ŠIMÁK 1938, 562.

postoloprtského kláštera, zde není hlavním tématem práce, proto postačí vzpomenout, že dodnes není vyřešeno, zda se jedná o šlechtické založení nebo přímo o fundátorský počín samého panovníka, který by s takto navýsost velkorysou donací šlechtice musel vyslovit souhlas.⁶³

Majetky tu byl obdarován i klášter doksanský, fundace knížecího páru, který je zmiňován jak Jarlochem⁶⁴ tak Vincentiem.⁶⁵ Doksanské premonstrátky tak na severozápadě Čech získaly rozsáhlý pozemkový aparát, jehož základ tvořila donace knížete Vladislava II. v podobě Velichovského újezdu,⁶⁶ rozšířená dále knížetem Bedřichem o újezd Kotvinský a v neposlední řadě obdarování Friedricha Barbarossy v podobě újezdu Vojkovského, jak je zaznamenáno v konfirmaci Přemysla Otakara I.⁶⁷ Tyto převody tak dokazují, že obdarování právního subjektu půdou bylo dobře promyšleným, strategickým tahem ze strany českých vládců, mířeným proti možným snahám o uzurpaci území českého knížete ve prospěch Svaté říše římské, jak dosvědčuje listina z 15. května 1273.⁶⁸

Rozsáhlým pozemkovým vlastnictvím v podhůří Krušných hor disponoval i cistercký klášter Waldsassen. Ten zde již v roce 1159 obdržel majetky od českého krále Vladislava I. v podobě tzv. *Campus Preolaca*, rozprostírajícího se za Kadaní.⁶⁹ Ovšem již dříve zde klášter disponoval jistými právy k Lubům (Schonnpach) a Kostelní (Chirchberc) a všem lesům, která obdržel od krále Konráda a vévody Friedricha, a která mu následně stvrdil řezenský biskup.⁷⁰ Konfirmační listiny v rozmezí několika málo let klasifikují poměrně přesně rozsah této klášterní enklávy. Prvně je území vymezeno v konfirmaci, vydané v roce 1159: „... *in silvaprovincie Zedlcensis ambitum, quo sclavonice vgeid dicitur*,“⁷¹ V následujících dvou konfirmacích z let 1165 a 1181 bylo užito obratu „... *in silva ultra provinitiam Zedleze*...“,⁷² přičemž v listině z roku 1181 je zcela jednoznačně vytyčena hranice území, které klášteru náleží.⁷³ Kompletní výčet statků kláštera obsahuje až listina papeže Lucia III. z roku 1185, která zaznamenává i rozhodnutí císaře z roku 1184 a zároveň bere v zvláštní ochranu obvod

⁶³ FIALA 1993, 59; LIPPERT 1898, 50; ŽEMLIČKA 1997, 251.

⁶⁴ Kronika Jarlochova. In: FRB II, 467, Kronika Jarlochova. Ve své práci za zakladatele kláštera označil knížete Vladislava II.

⁶⁵ Letopis Vincentiův, In: FRB II, 420, Letopis Vincentiův. Ten ve své práci klášter vzpomíná již k roku 1150.

⁶⁶ ŠIMÁK 1938, 560: „... *in Zedlec circuitum, qui dicitur Welichow*,“

⁶⁷ CDB II, č. 286, 281: „*Dux quoque Fridericus, frater noster, consilio pietatis fervens in Zedleccensi provincia ab imperatore Friderico domui sepe nominate petitione sua firmiter obtinuit Woycowic cum silva, hiis terminis sepe predium natatus istinquens*,“

⁶⁸ RGB II, č. 829, 916. Doksanským pannám tak byly potvrzeny jimi založené vsi: *Welichow, Jacobz, Petersdorf, Lupodersdorph, Wihowicz, Domnitz, Sconewalde, Perminesgruene*.

⁶⁹ NOVOTNÝ 1937, 916.

⁷⁰ ME 76.

⁷¹ CDB I, č. 204, 102.

⁷² CDB I, č. 227, 204–205; CDB I, č. 295, 263–265.

⁷³ IBIDEM: „... *auferatur et domus dei in sua possessione non inquietetur*.“

v kraji sedleckém: „*In provincia Cedlize circuitum, duem F, illustris Romanorum imperator vobis contulit,*“ kterým nadal klášter císař Friedrich.⁷⁴

Postupem času se zde etabloval i filiální klášter kláštera ve Waldsassen, Osek. Jeho majetková základna se rozprostírala dále na jih od Krušných hor a zaujala poměrně značnou rozlohu Doupovských hor, kde mu připadl tzv. Šemnický újezd,⁷⁵ o jehož původní rozloze se i nadále vedou spory. Značně obecná informace k tomuto újezdu je i v konfirmaci Jana Lucemburského z 21. března 1341,⁷⁶ ale jinou zajímavou informací poskytuje podstatně mladší listina krále Jiřího z Poděbrad, zaznamenávající převod újezdu do rukou českého krále.⁷⁷ Listina dosvědčuje proměnu územního rozsahu újezdu, k němuž byla přičleněna, neznámo kdy, i vesnice Radošov, dříve známá jako Radovanův brod, která patří k nejstarší vrstvě osídlení v kraji.⁷⁸ Osecký klášter tuto ves získal postupnými dílčími majetkovými převody uvnitř vsi, kterými si tak nad ní postupně zajistil plnou kontrolu, až ji plně ovládl v průběhu 14. století. Zisk této vsi mu zajistil kontrolu nad významným dopravním uzlem této oblasti.

Významným pozemkovým vlastníkem byl na území provincie sedlecké také premonstrátský klášter v Teplé, který zde prostřednictvím svého zakladatele blahoslaveného Hroznaty obdržel poměrně značný pozemkový majetek s centrem ve vsi Lichtenstat (Lichtenstadt–Hroznětín), který byl nejprve přirknut přímo samotnému Hroznatovi, ale na jeho vlastní žádost byl přenechán Přemyslem Otakarem I. jeho fundaci, preonstratskému klášteru v Teplé. O rozvíjejících se hospodářských aktivitách kláštera podává informace konfirmace papeže Řehoře X., vydaná v roce 1273,⁷⁹ obzvláště pokud je srovnávána s konfirmací papeže Honoria III., vztahující se k roku 1219, kde stojí: „ ... *et villam de Lychtenstat cum foro et silva et omnibus pertinentiis ...*“⁸⁰

Území Krušných hor, rozprostírající se za zemskou hranicí, bylo pozvolna kultivováno již od počátku 12. století, avšak jako klíčovou etapu pro další průběh kolonizace je nutné označit již závěr vlády Konráda I. Míšeňského (cca * 1098–† 5. 2. 1157, klášter Petersberg,

⁷⁴ ME 98.

⁷⁵ CDB III/2, č. 211, 75–276.

⁷⁶ RBM IV/2, č. 883, 350–353: „ ... *curiam Schemnicz cum villis et bonis adiacentibus et pertinentibus cum decima ibidem, Swetbor cum ecclesia.*“

⁷⁷ RT II, 348–349.

⁷⁸ CDB II, č. 286, 283.

⁷⁹ CDB V/2, č. 688, 326–327: „ ... *postulationibus grato concurentes assensu omnes libertates et immunitates a predecessoribus nostris, Romanis pontificibus, ... et monasterio vestro concessas necnon libertates et exemptionem secularium exactionum et regibus.*“

⁸⁰ CDB III, č. 173, 161–162.

dříve známý jako Lauterberg), kdy vznikl teritoriální základ pro jednotný kulturní vývoj širší oblasti, dnes všeobecně známé jako Sasko, zahrnující dříve Lankrabství durynské, Markrabství míšeňské a území Horní a Dolní Lužice. Vzájemné kontakty a vazby v rámci území byly od počátku zprostředkovány skrze vzájemné kontakty zdejších klášterů (cca 1091/1096 Pegau, 1119 Riesa, 1136 Chemnitz, 1162 Altzella), mezi kterými zaujímaly dominantní postavení domy benediktinů a cisterciáků.⁸¹ Vedle vlastních zájmů míšeňských markrabí z domu Wettinů je zde možné sledovat soustavné posilování moci Štaufů. Ti zde využívali k posílení vlastních zájmů i kláštery, jak o tom svědčí donace Friedricha Barbarossy ve prospěch kláštera Altzella v roce 1162, kdy bylo klášteru přirknuto 800 lánů půdy v *Erzgebirgswald*.⁸²

Vzestup svého vlivu si v této oblasti Fridrich Barbarossa zajistil poměrně významným převodem majetku v roce 1158,⁸³ kdy za pomoci několika majetkových převodů stmelil území podél řeky Pleiße a vytvořil tak kompaktní správní celek pod přímou svrchovaností římského panovníka, který i zde stejně jako na Chebsku byl zastupován členy z řad ministeriality.⁸⁴ Tyto Barbarossovy aktivity v západním Krušnohoří byly zásadním katalyzátorem pro další rozvoj kolonizace v této oblasti. Po úpadku císařské moci a za následných zmatků v Říši i zde došlo k vzestupu několika zástupců dřívější ministeriální šlechty. Významné postavení získali v rámci bezprostředních říšských teritorií, ať už na Chebsku či Plíseňsku, především páni z Warthy, ze Schellenbergu, ze Schönburgu a nebo ve Vogtlandu páni z Plavna.⁸⁵

Ti za pomoci klučení lesů kultivovali prostor kolem svých hradů a až systematicky dobývali a podmaňovali si okolní krajinu s jejími nepropustnými hvozdy; tzv. *Waldland*. Ten se postupně plnil nově zakládanými vesnicemi a získával novou tvář doplněnou o množství cest a stezek, spojujících nově vzniklé sídelní jednotky.⁸⁶ Kromě vesnic byla stará hradní síť doplněna o nové opěrné body v kraji, jako např. o hrad Waldenburg, který se stal jedním z nově založených strážních hradů na ochranu stezky vedoucí z Altenburgu přes Chemnitz do Prahy.⁸⁷ Jak území Chebska a Plíseňska, tak i Vogtlandu ovládala vrstva ministeriálů, jejíž

⁸¹ GROß 2007, 19.

⁸² RI IV II/2, č. 1021: „*Friedrich schenkt dem Benediktinerkloster der hl. Maria (zu Bohrigen, dann nach Altzelle verlegt) auf Bitten seines Stifters, des Markgrafen Otto von Meißen, 800 Hufen, in fränkischer Sprache "Lehen" genannt, in einem Wald im Burgward Mochau in der Provinz Dalminze, die der Markgraf als Reichslehen innehatte und urbar gemacht hatte, zu ewigem und freiem Besitz, legt die freie Wahl des Abtes mit Rücksicht auf die geistlichen Rechte des Bischofs von Meißen fest und beschränkt den jeweils amtierenden Markgrafen auf die Ausübung einer Schirmvogtei über das Kloster.*“

⁸³ GROß 2007, 21.

⁸⁴ KEJŘ 1975, 11–27.

⁸⁵ BLASCHKE 1990, 118; BOBKOVÁ 1990, 24–28.

⁸⁶ ADAMETZ 1921, 167; FIALA 2005, 4–8, 14–18, 25, KAVKA 1990, 225–251.

⁸⁷ BLASCHKE 1990, 138–143.

pozice a politická nezávislost slábly na úkor rostoucího zájmu Wettinů, kteří se stali tvůrčí politickou silou v oblastech mezi Labem a Sálou, stejně jako českých panovníků o tyto oblasti, jak dosvědčují zdejší kolonizační aktivity podporované z obou stran hranice. Písemné prameny prokazují soustředěné sídelní aktivity již kolem roku 1168 v okolí Freibergu z popudu markraběte Otty.⁸⁸ Intenzita kolonizace dosáhla zanedlouho takové síly, že ještě před rokem 1200 se střetly zájmy kolonizátorů z české a saské strany v oblastech kolem Saydy.⁸⁹

Zájem o toto území byl navíc umocněn nálezem rudných ložisek bohatých na stříbro, což vedlo k otevření těžebních revírů, mezi kterými získal dominantní postavení Christiansdorf.⁹⁰ Nedaleko něj pak bylo za nedlouho založeno nové horní město Freiberg, které zanedlouho převzalo funkci, jak správního, tak kulturního centra regionu. Výjimečnost tohoto založení vycházela, jak ze zdejší produkce stříbra, tak také ze spotřebitelské poptávky, která rostla přímo úměrně s růstem nové aglomerace. Vznikající město, jehož hospodářská síla byla založena na produkci stříbra, které se vše podřizovalo, tak bylo významným spotřebitelem oblasti, ovšem zcela závislým na svém okolí a dobře fungujícím obchodu, které mu umožňovaly zcela běžný každodenní chod jako v jiných městech, založených ne v tak nehostinném prostředí jako jsou právě Krušné hory.⁹¹ Tato závislost města na dovozu byla atraktivní i pro další sociální skupiny jako např. obchodníky. O jejich společenském významu svědčí také patrocina obou zdejších kostelů a to sv. Jakuba (Jakobskirche), založeného ještě v Christiansdorfu, a mladšího sv. Mikuláše (Nikolaikirche). Svatojakubské či svatomikulášské zasvěcení chrámu ještě donedávna bylo považováno za jasný určující znak existence kupecké osady, jak bylo v minulosti prokázáno německými badateli. Zde je jejich význam ještě umocněn jejich návazností, zachovávající jistou kontinuitu na sebe navazujících sídlišt' tzv. *Kaufmannsiedlung*.⁹²

Velká kolonizace, zahrnující nejen prostor *Erzgebirge*, nýbrž rozsáhlá území, rozprostírající se mezi řekami Sálou a Labem, byla již v polovině 13. století u konce. Nyní nastal čas stabilizace poměrů a rozkvětu zdejších měst, jak nejlépe vystihuje obrat K. Blaschkeho: „*Es hatte sich ein vorerst noch weitmaschiges Netz von vollwichtigen Städten*

⁸⁸ KASPER/WÄCHTLER 1986, 15–16; UNGER 1963, 8, 12.

⁸⁹ BLASCHKE 1990, 146.

⁹⁰ KASPER/WÄCHTLER 1986, 15–26; UNGER 1963, 12.

⁹¹ BLASCHKE 1990, 122; KASPER/WÄCHTLER 1986, 47–51; UNGER 1963, 8–20.

⁹² BLASCHKE 1987, 23–57; ŠTĚPÁNEK 1967, 725–746; TÝŽ 1968, 551–570; VELÍMSKÝ 1999, 7–64.

*an den Knotenpunkten des Fernhandels gebildet, das unter den damaligen wirtschaftlichen Verhältnissen den Anforderungen genügte, die der Warenaustausch stellte.*⁹³

Tlak, který zde byl po celé 13. století soustavně vyvíjen, ať už ze strany lankrabích míšeňsko–durynských či českých panovníků, přirozeně ovlivňoval vzájemné vztahy mezi českým panovníkem a Wettiny, stejně jako místní šlechty k nim. Patrně k prvnímu většímu střetu mezi nimi došlo před rokem 1254, kdy byla uzavřena v Grimmě dohoda o vzájemné pomoci mezi Jindřichem zv. Jasný (1221–1288, markrabě míšeňský a lanckrabí durynský) a fojty z Weidy, Gery a Plavna proti českému králi, která již dříve byla L. Bobkovou klasifikována jako jistá pojistka pro zachování stávající politické situace v zemi, která byla nově přeskupena rozhodnutím císaře Friedricha II. připsat Plíseňsko jako věno své dceři Markétě, zasnoubené s mladým lankrabětem Albrechtem Durynským⁹⁴

Ani ze strany fojtů vůči českému králi se nedá hovořit o defenzivní politice ba přímo naopak, jak je možné vysledovat z jejich kroků, které jim zajistili zisk zástav Aše a Selbu, nacházejících se na území Chebska, za opakované služby v táboře Rudolfa Habsburského, na jehož straně stáli po celou dobu jeho sporu s Přemyslem Otakarem II.⁹⁵

Po Přemyslu Otakarovi II. i jeho syn Václav II. usiloval také o zisk říšských měst v Plíseňsku–Altenburgu, Chemnitz a Zwickau, ovšem ne zcela úspěšně. Za podstatný úspěch územní politiky jde označit až zisk holdu pánů ze Schönburga, kteří byli vlastníky panství, rozprostírajícího se mezi Altenburgem a Zwickau, Glauchau.⁹⁶ Snahy Václava II. rozšířit svá území na úkor práv a moci Wettinů podporovaly i rozmišky, které zaměstnávaly téměř všechny členy rodu takovou měrou, že badatelé hovoří o hluboké rodové krizi.⁹⁷ Po nezdařené transakci, zjednané s Fridrichem Klemem v roce 1289, se mu přeci v roce 1293 podařilo zakoupit město Pirnu z rukou míšeňského biskupa Bernarda,⁹⁸ který mu také později složil lenní revers k svým državám, získaným z rukou Fridricha Tuta a patřících dříve Fridrichu Clemovi.⁹⁹

Jiná situace nastala v poměru lankraběte Albrechta k českému králi a vůbec k jeho okolí poté, co se dostal pro své rozmišky se svými syny a partnery do politické izolace, jež se po jeho smrti stala podnětem k prohlášení jeho zemí za odumřelá léna.¹⁰⁰ Ovšem jeho

⁹³ BLASCHKE 1990, 135.

⁹⁴ BOBKOVÁ 1985, 5–35; BOBKOVÁ 1990, 25.

⁹⁵ KUTHAN 1993, 18–21; NOVOTNÝ 1937, 75–76, 275.

⁹⁶ BOBKOVÁ 2012, 51.

⁹⁷ ROGGE 2009, 59–72, 81–92.

⁹⁸ Míšeňský biskup Withego (1266–1293) zakoupil město a hrad Pirnu z rukou Fridricha I. v roce 1291. ACRB I, č. 55, 87–88.

⁹⁹ ACRB I, č. 57, 90; CDSR II/1, č. 335, 262.

¹⁰⁰ BLASCHKE 1990, 271: připomíná k roku 1290 spadnutí říšských měst v Plíseňsku zpět na Říši.

nástupci, Fridrichu I. Míšeňskému (zv. der Freidige, 1307–1323), se několika chytrými tahy podařilo získat postupně, jak uznání jeho nároků k Durynsku a Míšeňsku, tak také na dobu deseti let úřad vikáře pro Plíseňsko a zdejší říšská města (Altenburg, Chemnitz, Zwickau).¹⁰¹ Jeho chytré manévrování mu tak zajistilo kontrolu nad rozsáhlým územím, která se stala trnem v oku nově zvoleného římského panovníka Ludvíka Bavora, pro kterého byla narušením a oslabením jeho svrchovaných práv a moci v jeho přímé bezprostřední državě.

Jinou otázkou byl pak potenciál zdejších říšských měst, která byla jen tři a to Altenburg, Chemnitz a Zwickau, a jejich postoj k oběma rivalům. Jejich význam si dříve či později uvědomila jedna i druhá strana. Ačkoliv je Ludvík Bavor krátce po bitvě u Mühlendorfu zastavil Janu Lucemburskému,¹⁰² rozhodl se zanedlouho po svém sblížení s Wettiny přepsat je v jejich prospěch.¹⁰³ Přesto jeho dluh vůči českému králi zůstal po několika dalších letech nesplacen, jak o tom svědčí rozhodnutí římského krále o narovnání dluhu vůči českému králi ještě v roce 1330, kdy jsou opět vzpomínána dříve mu zastavená říšská města v Plíseňsku.¹⁰⁴

Napětí, které bylo cítit již ve vztazích fojtů–pánů z Plavna a českých panovníků, se posléze přirozeně přeneslo i na jejich vztahy vůči Wettinům, kteří se stali „svrchovanými pány“ Plíseňska, kde začali přirozeně uplatňovat i svá práva, což bylo v rozporu se zájmy ministeriálních rodin, mezi kterými zaujímali přední místo páni z Plavna. Ačkoliv byli podporováni ve svých krocích císařem, Ludvíkem Bavorem, přesto až do roku 1349 byly jejich vztahy vůči Wettinům více než napjaté.¹⁰⁵ V tom čase bylo dále uzavřeno z politického hlediska značně výhodné partnerství mezi fojty, pány z Plavna a českým králem, Janem Lucemburským v opozici vůči Wettinům a císaři.¹⁰⁶ A jak již bylo dříve badateli

¹⁰¹ LIPPERT 1898, 107; TÝŽ 1896–1897, 240–265.

¹⁰² RBM III, č. 805, 323: „... *daz wir umb den nutzen und erbern dienst etc., versetzen unser und des riches stete Altemburch, burch und stat, Zwihowe und Chemnitz mit dem Lande, hrscheft, rechten, clostern, kirchlehen, vogtaten und mit allem dem, das daczo gehört, für zehen tusent march silbers, drei pfunt heller für ie die marche ze reiten, die selben stette, burch und lant von im, von seinen erben oder swem er es antwertet ze haben und ze niezzen an allen abslach swas sie sein geniezzen, als lang...*“

RBM III, č. 936, 363–364: „... *daz wir di burch vnd stat ze Altemburch vnd de stet Czichow vnd Chemnitz mit allem dem vnd si vns versetzt sind von vnserm herren Ludowigen, dem Romischen chunige, vmb zehen touselnt marl lotiges silbers fur den dinst,*“

¹⁰³ RBM IV, č. 2013, 787–788: „... *daz es vnser guter wille vnd vrloupist, swenn wir vns gesaumet haben mit heirat vnser tochter vnd mit des durchluchtigen marchgrafen von Meysen sun, daz derselbe marchgrafe oder die marchgrafinne die phant zu Altemburch, Zwickowe vnd zu Chemnitz erlosen vnd erledigen mügen von vnserm lieben fursten vnd swager Johannis, chunige von Beheim..., bis wir oder vnser nachhumen an dem reiche sie von in lossem vmb die vorgeschrieben summa geltes.*“

¹⁰⁴ RBM III, č. 1677, 655–656: „*Kaiser Ludwig IV bekennt dem könig Johann von Böhmen 7 200 mark silber, zu viertelhalb phund heller jede, für den dienst schuldig zu sein, den er ihm und dem reich gen Mühlendorf gethan, da er mit herzog Friedrich stritt, vofür er ihm die städe Altenburg, Zwickau und Chemnitz versetzt hat,*“

¹⁰⁵ BLASCHKE 1990, 289; ROGGE 2009, 96–100.

¹⁰⁶ RBM III, č. 1287, 1288 a 1292, 504–506; BOBKOVÁ 1985, 5–35.

konstatováno: „*Manská přiznání plavenských fojtů z let 1327–1329 vytvořila základ české moci ve Vogtlandu i předpolí pro další výboje. Představovalo vstup do území za Krušnými horami.*“¹⁰⁷

Dalším důležitým mezníkem v poměru českého vladaře k rozvržení sil v Plíseňsku bylo potvrzení této říšské državy jako léna dědicům Fridricha II. (†1349), což je možné vykládat i jako akt vděčnosti ze strany Karla IV. jako římského krále vůči domu Wettinů poté, co nepřímo podpořili jeho zájmy stejně jako zájmy města Erfurtu proti mohučskému arcibiskupovi, Jindřichovi z Virneburgu, který byl svrchovaným pánem tohoto města, během tzv. *Grafenkrieg* či *Grafenfehde* (1342–1346).¹⁰⁸ Jeho rozhodnutím tak byla moc míšeňských markrabích v kraji potvrzena jak ze strany českého krále, tak panovníka Svaté říše římské.

Posílení jejich pozic potvrzuje jejich účast v tzv. vogtlandských válkách, které byly rozhodujícím konfliktem fojtů o udržení jejich pozic v kraji, kteří již v prvním válečném konfliktu byli Karlem IV. označeni za narušitele míru v zemi, proti kterým je nezbytné zakročit.¹⁰⁹ Konflikt (Fehde), ke kterému došlo v Krušných horách, byl jen vyvrcholením mocenských snah Wettinů ovládnout zdejší prostor, ve kterých je již delší čas podporovali i Lucemburci. Mnohé napovídá, že samotný konflikt byl již jen zoufalým pokusem fojtů oddálit nevyhnutelné, jak dokazuje promyšlený rozklad jejich majetkové základny v kraji systematicky vedený ve spolupráci Lucemburků, v závěrečné fázi jm. Karlem IV., a Wettinů.¹¹⁰ Rozhodnout o úloze a motivech Karla IV., které jej vedli k zásahu již během první války, není snadné, přesto je možné předpokládat, že Karel IV. jako král římský kalkuloval především ve prospěch svých zájmů jako krále českého, pro jehož centralizující snahy na Chebsku, Vogtlandu i Plíseňsku bylo nezbytné zlomit poslední baštu odporu tj. fojty–pány z Plavna a Weidy a další rody staré ministeriality jm. např. pány z Lobdeburgu, jak dokazují výsledky především druhého válečného konfliktu.¹¹¹ Jeho kroky byly navíc podpořeny navrácením listin z vídeňského archivu, které vydal 26. září 1212. ve prospěch českého krále Fridricha II.¹¹² Tyto listiny sice vymezovaly sféru vlivu českého panovníka na území Vogtlandu, ale současná politická situace byla již značně odlišná od doby jejich vzniku. Naopak nyní je bylo možné chápat jako onen pomyslný jazýček na vahách, o který

¹⁰⁷ BOBKOVÁ 1993, 27.

¹⁰⁸ BLASCHKE 1990, 282.

¹⁰⁹ SPĚVÁČEK 1979, 554–555

¹¹⁰ BLASCHKE 1990, 282–283.

¹¹¹ BOBKOVÁ 1993, 92–96.

¹¹² CDB II, č. 97, 94–96: „... pro rebus strenue gestis proprietatem suam Floss et castra quaedam ac bona, quorum nomina adferuntur, in perpetuam possessionem donat et confirmat.“ RBM VI/2, č. 855, 533–534.

ovšem nikdo nestál, ba zvláště pro fojty znamenaly patrně tyto listiny další zdrcující ránu, která je dovedla k otevřenému a předem prohranému odporu vůči císaři.

Veškerá moc a suverenita fojtů byla zlomena. Plná politická suverenita byla tak v kraji přenesena na Wettiny a českého panovníka.¹¹³ Tak jako i jinde i zde Karel IV. přistoupil pro jeho osobu k tak typickému právnímu kroku, inkorporaci nově nabytých statků pánů z Plavna, jak potvrzují *Willebriefe* vydané kurfiřty 29. 11. 1356 v Metách: „ ... *qualiter nobilis vir condam Henricus senior de Plawen oppidum suum Plawen cum villis, teritoriis – – , domini nostri d. imperatoris , et a corona regni Boemie suscepit in feuduum, seque de ipsis investiri peccit et fuit corporaliter investitus et eadem omnia.*“¹¹⁴

Přesto následující kroky Karla IV. začaly zanedlouho ohrožovat i nově získané pozice markrabat míšeňských, proti kterým začal úzce spolupracovat se starými plíseňskými rody, jejichž zájmy a majetky se nalézaly také v Čechách, ba co více začal obnovovat i vlastní lenní svrchovanost na tomto území jako v případě vztahu českého krále k schönburskému zboží či panství Colditz pánů z Koldic.¹¹⁵ Císař dokonce přistoupil k oživení styků s pány z Gery, spřízněnými s pány z Plavna, které se rozhodl vzít v roce 1371 ve zvláštní ochranu.¹¹⁶ Téhož roku inicioval i vznik městského proti-wettinského svazu v Durynsku *Landfriedenseinigung*, ke kterému se následujícího roku přidali i arcibiskup mohučský, český král Václav a biskup naumburský.¹¹⁷

Ovšem již dříve byl císaři předložen wettinskou stranou stížný list, ve kterém jsou císaři vytýkány všechny jeho zásahy do sféry svrchované moci Wettinů.¹¹⁸ K urovnání vztahů mezi Karlem a míšeňskými markrabaty došlo v roce 1372, kdy ve dnech 25. a 26. září byly uzavřeny v Pirně dohody o vzájemném přátelství, ve kterých byly jasně vymezeny hodnoty a územní práva jednotlivých stran. Na tyto dohody již následujícího roku Karel navázal uzavřením dohody o sňatku své dcery Anny s Fridrichem III. Smlouva, jak bylo zvykem, předem stanovila i výši odškodnění wettinské strany, pokud by lucemburská strana odstoupila od smlouvy. Jako náhrada by pak měla být Wettinům v Čechách podstoupena města Most

¹¹³ RBM VI/2, č. 887, 551–553; RBM VII/1, č. 77, 61–62; RBM VII/1, č. 46, 37–38; CJB II/1, č. 578, 554.

¹¹⁴ RBM VI/1, č. 476, 265–268.

Ibidem č. 477–480, 268: „ ...*oppidum Plauen coronae regni Bohemiae incorporatum esse tastatur (per omnia fere ut in charta/litervis Boemundi archiepsicopi Treverensis.*“

Ibidem č. 492, 273.

Shodná formulace v těchto listinách o přivtělení území plavenských fojtů mezi držav země Koruny české má přímou paralelu, jak poznamenává L. Bobková, k inkorporaci Horní Falce: BOBKOVÁ 1993, 94.

¹¹⁵ BOBKOVÁ 1990, 97.

¹¹⁶ CJB II/1, č. 442, 456; RI VIII, č. 7323 a 7324, 726.

¹¹⁷ RI VIII, č. 5031, 418.

¹¹⁸ LOSERTH In: MVGDDB 16, 1878, 179–181.

a Louny.¹¹⁹ Díky změnám politického klimatu nakonec ze smlouvy sešlo. Závazky však zůstaly a Wettini se rozhodli uplatnit své nároky vyplývající ze smlouvy.

Odstoupení Václava IV. od smlouvy poukazuje na změny politického klima ve střední Evropě. Na úspěchy územně–dynastické politiky Karla IV. jeho nástupce nedokázal navázat a pro spory, které vedl jak uvnitř rodiny, tak v rámci Království a Říše, rychle ztrácel příznivce.¹²⁰ Otevřený konflikt o smlouvou určené náhrady ve prospěch Wettinů byl mezi markrabími míšeňskými a Václavem IV. definitivně ukončen až rezignací Wettinů na česká města v říjnu 1397.¹²¹

I přesto jejich vliv v severozápadních Čechách již následujícího roku podstatně vzrostl díky zisku městečka Duchcova, kláštera Osek a hradu Rýzmburk.¹²² Přesto četné ústupky ze strany českého krále ve prospěch Wettinů nezabránili markrabím, aby nerozšířili řady stoupenců Ruprechta Falckého.¹²³ Odklon od českého krále znamenal konec zábran v rozšiřování jejich svrchované moci nad územím jejich souseda, jak je toho příkladem donínská válka (*die Dohnasche Fehde*).¹²⁴ Územní zisky míšeňských markrabí podél Labe na úkor českého krále znamenaly i rozšíření působnosti wettinských manů, kterým se otevíraly nové možnosti rozšířit jak své statky, tak své postavení v rámci regionální politiky s přesahem do Čech, jak o tom svědčí případ pánů ze Schleinitz či Bünau. Ti jsou typickým příkladem úspěšných hospodářů–politiků, kteří během dvou až tří generací dokázali převzít roli hlavních aktérů regionální politiky v kraji na obou stranách zemské hranice.¹²⁵

Zmatky, které zavládly ve střední Evropě první poloviny 15. století, stály v základech vzestupu rodu Wettinů. Jako stoupenci Zikmunda Lucemburského získali za své věrné služby

¹¹⁹ Stadtbuch von Brügge bis zum Jahre 1526, č. 105, 45 a č. 478, 197: „...*adir em dovor czu rande seczczen unde yne antworten Brügge hús unde stad und Luß n dy stad mit allen yren herschaften und czugehorungen by unnen mit tusent schocken grozer phennynges ieriger gü lde*“

Ibidem 188, 83–84. Záznam o udělení měst Mostu a Ústí ve prospěch domu Wettinů učiněný 15. dubna 1423 císařem Zikmundem Lucemburským.

CDSR I/2, č. 130, 77. Nároků na města a Louny se vším, co k nim náleží, se vzdali 11. října 1397.

¹²⁰ ČECHURA 2008, 31–49, jm. 46–49; HOENSCH 2003, 128–144 159–178; SEIBT 1999, 261–292, 301; SPĚVÁČEK 1979, 264, 273–275, 286–300.

¹²¹ CDSR II/1, č. 130, 77: „*Die Margrafen Friedrich IV., Wilhelm II. und Georg vergleichen sich mit König Wenzel dahin, dass er ihnen die für 10 000 Mark verpfändeten Städte Laun und Brügge mit 1 000 Schock jährlicher Nutzung sogleich, das Schloß oberhalb Brügge bis einachten oder, wenn dies nicht möglich, binnen einer von Bischof Lamprecht von Bamberg und Margraf Wilhelm I, zu bestimmenden Frist überweisen und wegen aller enstehenden Kosten eien Summen von 1 300 Schock Prager Groscher am 23. Apr. 1398 zahlen solle. Die genannten Schlösser und Städte sollen dem König offen sei gegen Jedermann.*“

Porušením tzv. pomyslné hranice „lén za horami“, kterou je možné chápat jako ochranný pás vytvořený proti atakům sousedních německých teritoriálních států, známé též jako *feuda extra curtem*, by toto ochranné pásmo pozbylo jak účelu, tak významu. Jejich držba je navíc zakotvena ve Zlaté bule Karla IV. pro Říši z roku 1356.

¹²² CDSR II/1, č. 93, 53–54.

¹²³ ČECHURA 2008, 46–49; HOENSCH 2003, 176–178; RAPP 2007, 231–232.

¹²⁴ BLASCHKE 1990, 285; ŘEZNÍK 2005, 44.

¹²⁵ BOBKOVÁ 2012, 56–57; NAVRÁTIL 2012, 458–469.

náležitou gratifikaci v podobě léna saského vévodství, ke kterému se vázal jeden ze sedmi kurfiřtských hlasů, po vymření saských Askánců v roce 1423. Ziskem kurfiřtského hlasu se tak stali předními hráči říšské politiky a jejich prestiž vzrostla i na evropské úrovni.¹²⁶

Ovšem již o rok dříve byly jejich pozice posíleny na úkor Koruny české, když jim byly jako zástava podstoupeny české državy ve Vogtlandu a rozsáhlá zboží v severozápadních Čechách, o která již dříve projevíli opakovaný zájem.¹²⁷

Snad největší pocty za jejich loajalitu se jim dostalo v roce 1439, kdy byly uzavřeny zásadní dohody k budoucímu sňatku princezny Anny (1432–1462) s Vilémem III. Saským, zv. Udatný (1425–1482), který byl později Janem Caltou označen za „*starodávného země této nepřítiele*“.¹²⁸ Dobré vztahy, které vládly mezi rodinami za vlády císaře Zikmunda, již nebyly realitou v době interregna v českém království a regentské správy Jiřího z Poděbrad a Kunštátu (*23. dubna 1420, Poděbrady–†22. března, 1471 Praha), a ani po nástupu Vladislava Pohrobka(*22. února 1440, Komárno–†23. listopadu 1457, Praha) na český trůn se situace nezlepšila. Jednou z příčin napjatých vztahů mezi českým králem a saskými vévody byly dosud nevyrovnané závazky, plynoucí ze svatebních smluv, týkající se věna princezny Anny.¹²⁹

Další proměnou v rovnici vztahů českého království vůči vévodství saskému byla vlastní politická situace ve vévodství, kde po majetkovém vyrovnání a rozložení vlastních politicko–mocenských kompetencí mezi bratry Fridrichem II. a Vilémem III. došlo zanedlouho po vyrovnání k ozbrojenému střetu, za jehož hlavní příčinu je možné označit spor o kurfiřtskou hodnost, známému jako *Sächsischer Bruderkrieg* (1446–1451).¹³⁰ Snad rodinné vazby a dosud nesplněné závazky vůči Vilémovi vedli Jiřího z Poděbrad k tomu, že se přiklonil právě k němu. Úzké kontakty mezi českou a saskou šlechtou byly jedním z podnětů, proč se mnozí čeští páni účastnili tažení, pro ně na první pohled nezajímavého, na podporu kolínského arcibiskupa Dětřicha z Moers proti městům Lippstadt a Soest, které vešlo ve známost jako soetská válka (1444–1449). Tento konflikt opět napomohl rozšíření řad saské šlechty v severozápadních Čechách, kdy se zde zakoupil Vilém Opl z Fictumu

¹²⁶ BLASCHKE 1990, 274–280; GROSS 2007, 70–91.

¹²⁷ BOBKOVÁ 2010, 27(neodkazuje na potřebné prameny, které by potvrdily směny uskutečněné v roce 1422); Stadtbuch von Brūx, č. 188, 83–84: „... und haben ym darumb mit volbedachtem mute, gutem rate und rechter wissen unser slos und vesten zu Brux mit sampt den steten Brux und Ausk uf der Elb gelegen mit allem und iglichehn renten, nutzen, zcinsen, gefellen und allen andern zugehorungen...“
CIM III, č. 33, 49–51.

¹²⁸ URBÁNEK 1918, 414.

¹²⁹ BOBKOVÁ: Ibidem; KUTHAN 2010, 16; URBÁNEK 1918, 394.

¹³⁰ BOBKOVÁ 2010, 38–40. Dodnes je za sumu ke konfliktu saských vévodů, známém jako *Sächsischer Bruderkrieg*, považována práce Herberta Kocha vydaná v letech 1909–1910, *Der sächsische Bruderkrieg 1446-1451*.

a přenesl sem následně i centrum svého dominia.¹³¹ Prohlubující se úzké vazby saských šlechticů s jejich krajany nově usazenými v Čechách stejně jako se zdejší domácí šlechtou vedly k účasti několika českých pánů na spikleneckém komplotu známém jako *Prinzenraub*, namířenému proti Vilémovi III., kdy jeho protivníci přistoupili k únosu jeho synů.¹³²

Sporné otázky mezi stranami vyvolávalo dosud nevyřešené narovnání vzájemných lenních závazků, jejichž konečné řešení na základě mostecké schůzky z roku 1451 bylo ponecháno na budoucím českém králi Vladislavovi.¹³³ Nová jednání tak byla uskutečněna v Lounech v lednu roku 1454, při nichž se česká strana opřela o smlouvy uzavřené mezi českými králi a Wettiny a apelovala tak na svá práva, která byla jasně ukotvena ve starších lucemburských smlouvách: „ ... *erben und nachkommen kunigen zu Beheim.*“ stejně jako v dohodě Václava II. s Fridrichem Clemem či míšeňským biskupem.¹³⁴ Ani tato jednání nepřinesla konečná řešení, a proto již následujícího roku Jiří z Poděbrad neváhal a dobyl město Most silou.¹³⁵ Situace na obou stranách hranice byla již tou dobou značně kritická, jak dokazují jednání českého sněmu.¹³⁶

Jisté uklidnění na česko–saské hranici přinesl jiný teritoriální spor, do kterého byli Wettini vtaženi svými mocenskými ambicemi. Pozice jednotlivých aktérů sporu mezi Wittelsbachi a Hohenzollerny byly až na postoj nového českého krále, Jiřího z Poděbrad, známy. Český král si byl jistě plně vědom své strategické výhody, své nerozhodnosti, která mu umožnila až mistrně balancovat mezi oběma stranami, očekávajícími jeho konečné rozhodnutí, a zaujmout tak, co nejvýhodnější postavení během dalších česko–saských jednání.

Jednání, která měla narovnat nároky jednotlivých svářících se stran, byla stanovena na duben 1459 a jako místo konání schůzky bylo zvoleno *neutrální* město Cheb. Jak L. Bobková poznamenala: „*Chebskou schůzku lze označit za oficiální vstup Jiřího do diplomatického zápasu o rozsah pravomocí a teritoriálních nároků českého krále v rámci*

¹³¹ Ibidem. Patrně největší pozornost účasti českých pánů na tažení věnoval tandem: Heinz-Dieter HEIMANN a Uwe TRESP.

Heinz-Dieter HEIMANN: Die "auswärtige Politik" der Wettiner und ihre Herrschaftsbeziehungen zum Haus Habsburg, zu Burgund und in die Niederlande im späten Mittelalter. In: *Auswärtige Politik und internationale Beziehungen im Mittelalter* (13. bis 16. Jahrhundert), 2002. 197–221.

Heinz-Dieter HEIMANN: Zwischen Böhmen und Burgund: zum Ost–Westverhältnis innerhalb des Territorial–systems des Deutschen Reiches in 15. Jahrhundert. Köln 1982.

TRESP 2007, 33–67; TÝŽ 2008, 55–85.

¹³² TRESP 2007, 195–218.

¹³³ URBÁNEK 1918, 300, 395–400, 496–499, 868–882, 946.

(Město Most bylo i nadále v držení saských vévodů jako a to od roku 15. 4. 1423)

¹³⁴ Stadtbuch von Brūx bis zum Jahre 1526, č. 105, 45 a č. 478, 197; ACRB I, č. 55, 87–88.

¹³⁵ ACRB I/1, č. 33, 52–58; URBÁNEK 1918, 950–961.

¹³⁶ BOBKOVÁ 2010, 42–43.

*Svaté říše římské.*¹³⁷ Jiřího politická prozíravost mu umožnila plně představit plán revindikace území náležejících do svazku zemí Koruny české. Následující průběh schůzky a jeho kroky jej tak učinili jedním z tvůrců evropské politiky.¹³⁸

Jednání v Chebu měla několik podstatných bodů pro kurz Jiřího politiky. V první řadě bylo nutné vyřešit otázku nároků Viléma III. na český trůn, jako manžela princezny Anny, a tak definitivně vyřešit problém legitimacy, jak Jiřího volby stavy, tak také vlastní faktické vlády. Vedle těchto dědických smluv (*Erbeinigung*),¹³⁹ ve kterých je jasně definována rezignace Viléma a jeho dědiců na český trůn, a smluv o vzájemném přátelství a spojení je klíčovou dohodou ta o narovnání poměrů mezi saskou a českou stranou k nárokům na město Most s hradem Landskrone, městečko Duchcov a hrad Rýzmburk.¹⁴⁰ Saskou stranou byla dále uznána práva českých panovníků ke zbožím fojtů z Gery, pánů z Plavna, ze Šumburka, ze Schwarzburku a Reussů z Plavna, a to „...*als lehensfurste der Crone zu Behem.*“¹⁴¹ Tato definice právního vztahu k zboží výše jmenovaných osob byla nezbytná pro další politický tah českého krále, kterým byly tyto državy podstoupeny opět „...*als lehensfurste der Crone zu Behem*“ Albrechtovi, synovi Fridricha a budoucímu zeti Jiřího, a jeho dědicům v jasně stanoveném poměru k českému panovníkovi jako jeho svrchovanému lennímu pánu.¹⁴²

Chebské dohody tak uzavírají jednu kapitolu česko–saských vztahů. Ta byla formována především vzájemnými vztahy mezi vládci obou zemí, závislými na jejich teritoriálních a mocenských ambicích. Ty budoucí budou naopak již zcela závislé na hospodářských a obchodních aktivitách rozvíjejících se v česko–saském Krušnohoří.

¹³⁷ BOBKOVÁ 2010, 47; URBÁNEK 1919, 502–513.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ AČK 6, Č. 84, S 61–62; Ibidem, č. 85–87, 62–63; Ibidem, č. 89, 65–66.

¹⁴⁰ AČK 6, č. 88, 64–65; Ibidem, č. 90, 66–67.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² AČK 6, č. 85–87, 62–63.

IV. 2 Městská síť

Jak již bylo vysvětleno, chebské dohody uzavřely jednu etapu česko–saských vztahů, kterou lze charakterizovat přímo jako dlouhotrvající střet o teritoriální svrchovanost. Vazby a kontakty, které zde byly v předcházející etapě vybudovány, se nyní staly jednou z určujících veličin formování kulturního prostředí v širší krušnohorské oblasti, tedy západních a severozápadních Čech a přilehlých „saských“ oblastí.¹⁴³

Příbuzenské svazky, které zde byly budovány po několik generací, měly i zde několik linií, které určovaly pozdější vývoj. V prvé řadě je nezbytné mít na vědomí, že jiné svazky vznikaly v rámci jednotlivých společenských vrstev, a tak rozšiřovaly spektrum nových vazeb jak po hospodářské či sociální, tak také po umělecké stránce života.¹⁴⁴

Je-li ale hledán společný jmenovatel, který by byl schopen zaštitit transformaci zdejší krajiny, hospodářských poměrů a kulturního vývoje, a který zásadně ovlivnil život zdejších obyvatel, je jím hornictví. Tradice báňské činnosti v Krušných horách má kořeny již ve 12. století, kdy byly otevřeny stříbrné doly u Christiansdorfu a v jehož blízkosti bylo založeno horní město Freiberg.¹⁴⁵

Právě Freiberg, stejně jako Kutná Hora pro České království, se stal synonymem blahobytu a města neomezených možností. Ovšem i Freiberg podobně jako Kutnou Horu zasáhla již na přelomu 14. a 15. století recese následovaná krizí, zapříčiněnou neustálým poklesem výnosů z místních dolů.¹⁴⁶

Špatná kondice zdejších dolů tak donutila místní horní podnikatele k opakovaným investicím do prospektorské činnosti. Prospektoři tak soustavně a cíleně prohledávali s menším či větším úspěchem Krušné hory, z počátku především na saské straně hranice, kde je možné od poloviny 15. století pozorovat nově se formující síť horních městeček. Ačkoliv i na české straně by bylo možné hovořit o jisté kontinuitě „osidlování“ již od sklonku husitských válek,¹⁴⁷ jednalo se spíše o individuální případy, než o systematické vytváření komplexního horního revíru, jak je o tom možné hovořit na saské straně.

Horské oblasti, na saské straně Krušných hor, byly již v druhé polovině 15. století formovány zcela specifickým, dá se říci až cyklickým, sledem opakujících se událostí, kdy byla šťastně nalézána nová rudná ložiska, u kterých bývala s velkou pompou zakládána nová

¹⁴³ HEIMANN 1996, 173–260.

¹⁴⁴ JANČÁREK 1971,

¹⁴⁵ UNGER 1963, 8.

¹⁴⁶ http://www.ianblanchard.com/Mining_Metallurgy_and_Minting/Appendix.pdf; vyhledáno 11. 10. 2012, IBIDEM 70–72.

¹⁴⁷ KUČA 2011, 8; STURM 1964, 31–37.

města či stávající sídliště na ně byla povýšena. Ovšem po kratším či delším období prosperity zasáhla po vytěžení žil město recese a posléze i krize jako ve Schneebergu.¹⁴⁸ Vedle Schneebergu z tohoto podnětu vyrostla i další města, mezi kterými je nezbytné vzpomenout především Annaberg (1496/1497), Buchholz a Marienberg (1520 lokováno, 1523 obdrželo městská práva) a do roku 1547 na saském území ležící Boží Dar (Gottesgab, po 1528) a Horní Blatnou (Platten, 1532).¹⁴⁹ Aktivita saských prospektorů a horních mistrů postupovaly postupně krušnohorským revírem, až překročily „pomyslnou“ zemskou hranici a zasáhly území vlastních Čech.

Držitelé zdejších statků již delší čas bedlivě sledovali situaci v Sasku a sami vyčkávali na vhodnou situaci využití služeb tamních prospektorů k prověření možných důlních revírů na jejich vlastních majetcích s ohledem na úspěch, který těžaři zaznamenali v sousedním Sasku. Fluktuace pracovních sil v regionu byla zcela závislá na úspěšnosti vlastní těžby a z ní plynoucích výnosů. Sami důlní podnikatelé tak byli nuceni zakupovat se i v jiných revírech, jak dosvědčuje příklad Jáchymova, který vyrostl v místech starší sídelní jednotky Konradsgrün, kde je možné setkat se značným počtem podílníků a obyvatel, pocházejících z nedalekého Schneebergu či Annabergu–Buchholzu.¹⁵⁰

Ohlášení nálezů a posléze i otevření zdejších bohatých žil vyvolalo značný rozruch v celé oblasti. Stříbrná horečka, která nyní zachvátila i českou stranu hor, dala vzniknout především ve 20.–50. letech 16. století husté síti horních měst a z řídké osídleného, nehostinného kraje vytvořila jednu z nejurbanizovanějších částí království a to i přes značně vysokou nadmořskou výšku, která místy přesahovala až 800 m n. m. Nad hranicí této kvóty byla založena města Abertamy stejně jako Pernink (840 m n. m.), Hora sv. Šebestiána (843 m n. m.), Měděnec (845 m n. m.), Loučná pod Klínovcem (865 m n. m.), Přebuz (886 m n. m.), Horní Blatná (888 m n. m.) a nejvýše položené město Čech Boží Dar ve výšce (1020 m n. m.), které s Horní Blatnou připadlo českému králi až v roce 1546.¹⁵¹ Pod hranicí 800 m n. m. ale ještě stále v extrémních terénních podmínkách vůči okolí byla založena i další města jako Oloví (528 m n. m.), Místo (573 m n. m.), Mikulov (595 m n. m.), Hora svaté Kateřiny (645

¹⁴⁸ http://www.ianblanchard.com/Mining_Metallurgy_and_Minting/Appendix.pdf; vyhledáno 11. 10. 2012, BLASCHKE 1990, 46, 64–69.

¹⁴⁹ HRUBÁ 2005, 55–64; KRATZSCH 1997; KUČA 2013, 10–11.

¹⁵⁰ Jak dosvědčují záznamy v rámci Copulationsbuch z let 1531–1602.

Copulationsbuch Tom III am 1554 bis 1573, fol. 4: „*Jacopf Kaut Margaretha filia Mattes Ei[n]c hen[kels] ausm Buchholez. Testamentur publica sponsalia quibus interfuit pater sponsi Veit Kaut, [et]^d Jörg Drechsler affinis sponsae qui [w]stat consensum patris sponsa. Copulati per D. Casparum Dominica esto mih[j].*“

HRUBÁ 2006, 29–39.

¹⁵¹ KUČA 1998, Abertamy: 25–26, Boží Dar: 209–211; 1997, Hora sv. Šebestiána: 131–134, Horní Blatná: 145–148, Loučná: 647–650, Měděnec 787–790; KUČA 2002, Perník: 105; WEIZSÄCKER 1928, 11.

m n. m.), již zmíněný Jáchymov (672 m n. m.), Vejprty (672 m n. m.), Výsluní (750 m n. m).¹⁵²

Přesto mezi saskými a českými horními městy existovalo několik zásadních rozdílů, které dodnes vyvolávají u badatelů řadu otázek. Jednou z nich je vztah horních měst k jejich vrchnosti.¹⁵³ Regulace tohoto vztahu vycházela již od dob starého Řecka a Říma z principu horních svobod a horního regálu, který byl výsostným vlastnictvím panovníka.¹⁵⁴ První z českých vládců, který z právního hlediska oficiálně, tedy *de iure* v kodifikované podobě, disponoval horním regálem, byl kníže Vladislav, který jej obdržel v roce 1158 spolu s právem užívat královskou korunu od německého císaře Fridricha I., svědčí o tom následující věty: „ ... *in partibus Italiae servantur, preter L vel pauciones per interventem regis Boemorum Wladislai et aliorum principum ultra montes, si domno imperatori placuerit, deferendos... antequam castra ab obsidione moveantur, captivi omnes reddantur in potestatem regis Boemi.*“¹⁵⁵

Horní regál byl jedním z klíčových příjmů panovníka, v jehož nejlepším zájmu byl jeho, co možná největší dynamický rozvoj. Specifickým rysem tak byla závislost horního práva na intenzitě vlastní těžby, stejně tak jako na jejím následném zpracování. S ohledem na zvláštní podporu regálu se tak výjimečného postavení dostávalo horním aglomeracím skrze četná privilegia. Horní města svým statusem vynikala nad ostatní a tvořila zcela specifickou právní skupinu nejen v rámci Království českého, ale i v dalších zemích starého kontinentu. Ovšem právě v Čechách došlo na přelomu 15. a 16. století k dočasnému narušení tohoto výsostného práva panovníka a to právě prvně v Jáchymově na panství ostrovské větve hrabat Šliků, kteří nakonec i s královským souhlasem získali plnou kontrolu, jak nad horním, tak nad mincovním regálem na svém panství. Až na Šliky tento úspěch nezaznamenal žádný jiný ze zde podnikajících šlechticů, jako byli Fictumové nebo páni z Weitmile, či jiných horních podnikatelů, ačkoliv i jejich zisky byly značné. Oprávněně tak H. Sturm hovoří s ohledem na předchozí události o opětovném oživení českého hornictví, které: „ ... *führte zu Beginn des 16. Jahrhunderts zur Erschließung der Erzlagerstätten im Erzgebirge und damit zu einer, wenn auch nur einige Jahrzehnte anhaltenden Blütezeit, die man — zumindest als die Silberproduktion betrifft — als einen besonders bedeutsamen Höhepunkt des böhmischen Bergbaues überhaupt bezeichnen darf.*“¹⁵⁶ A o několik let dříve W. Weizsäcker dokonce užil

¹⁵² KUČA 1997, Hora sv. Kateřiny: 129–131, Jáchymov: 549–556, Mikulov: 871; KUČA :1998, Místo: 951–952.

¹⁵³ HOFFMAN 2009², 275–308; MACEK 1998, 19–29.

¹⁵⁴ MAKARIUS 2004, 13.

¹⁵⁵ CDB I, č. 184, 179.

¹⁵⁶ STURM 1964, 31.

ve své studii obratu „*Zweite Blüte (etwa 1516 bis etwa 1550)*“ jako názvu jedné z kapitol studie.¹⁵⁷ Jinak tomu bylo na saské straně, kde byl vývoj kontinuální, a kde vévoda své regály dokázal uhájít.

Jednotlivé nálezy bohatých rudných ložisek na saské straně hor a jejich opakované vyčerpání, podobně jako později v Čechách, byly příčinou vzniku několika významných horních měst, která přitahovala široké spektrum obyvatel napříč všemi stavy. Ve městech se tak vedle běžných řemeslníků, důlních podnikatelů a horníků setkáváme také s četnými umělci.¹⁵⁸ Za charakteristický rys regionu proto můžeme označit poměrně rozvinutou složku kulturní oblasti života obyvatel těchto měst.¹⁵⁹ Mnohá z nich se stala významnými uměleckými centry, stejně jako středisky rozvíjejícího se humanismu. Intelektuální obzory nejen inteligence těchto měst, nýbrž všech složek obyvatelstva, byly poznamenány na počátku 16. století vystoupením Martina Luthera a několika dalších reformních teologů.¹⁶⁰ Vyspělá báňská města kazatelům nabízela široké spektrum posluchačů, kteří jim byli ochotni naslouchat. Věhlasu kazatelů napomáhaly čilé kontakty měšťanů, zachycené v dochovaných matričních a městských knihách,¹⁶¹ mezi městy v širší krušnohorské oblasti, které jim mohly dveře jak otevřít, tak také zavřít. Kulturní celistvost kraje byla navíc podpořena etnickým složením zdejších měst, která byla německá. Národnostní ráz osídlení je také jedním z důvodů, proč právě zde v Čechách vznikla nejstarší a nejkoncentrovanější oblast luteránského náboženství.¹⁶²

Jestliže bylo možné sledovat na přelomu první a druhé poloviny 15. století v severozápadních Čechách vlnu nárůstu obyvatel z německy mluvících zemí, tak s otevřením nových dolů v Jáchymově došlo slovy H. Sturma: „ ... *zur gleichen Zeit wurden auch in der engeren und weiteren Umgebung Bergbaubetriebe ins Leben gerufen und als Stützpunkte Bergstädte gegründet,*“¹⁶³ čímž byla vytvořena koncentrovaná enkláva zcela specifických založení měst a to jak jejich statusem, tak řešením jejich urbanistiky stejně tak jako vlastní infrastruktury. Nejen Údolí sv. Jáchyma, nýbrž celý revír, jehož sláva byla založena již na prvním významném objevu drahých kovů nedaleko sídliště Konradsgrün, byl

¹⁵⁷ WEIZSÄCKER 1928, 10.

¹⁵⁸ SANDNER 1983, 14–16.

¹⁵⁹ HÖRSCH 2012, 255–269; KUTHAN 2010, 416–443; ROYT 2005, 351–358.

¹⁶⁰ BECKER 1994, 38–40; MOLNÁR 2007², 78–91, 123–136; WERNISCH 2011, 58–74, 108–116.

¹⁶¹ HOHEISEL 2012, 166–173; MAUR 1969, 11–12; TÝŽ 1972, 40–58.

¹⁶² HLAVÁČEK ; WEIZSÄCKER 1928, 11: „*Begreiflich, daß die Stadt mehr zu ihrer alten Heimat als zu dem ihr gänzlich unbekanntem Böhmen hinneigte;*“ IBIDEM 16: *Wir möchten die Bergleute in der Geschichte des deutschen Volkes unserer Länder, in der sie einen ehrenvollen Platz, gewiz ungerne missen.*“

¹⁶³ STURM 1964, 34–35.

ve své době nejprosperujícím a nejprogresivnějším regionem zemí Koruny české, ba střední Evropy.

Kompaktní společenskokulturní ráz oblasti podporují dodnes mnohé údaje dochované jak v matrikách, tak městských knihách.¹⁶⁴ Ačkoliv knihy, které se dochovaly v Jáchymově, nepostihují svými údaji nejstarší období města, přesto jsou cenným dokladem o zdejších událostech cca zachycených od 30. let 16. století a jsou cenným podkladem pro prosopografii dané lokality. Údaje, které jsou k dispozici v těchto archivních pramenech,¹⁶⁵ jsou zajímavým materiálem pro společenský život toho času nejen samotného města Jáchymova, ale i nedalekého Schneebergu, Annabergu či města Zwickau.

Ptáme-li se po originalitě zdejších matrik, tak ta je dána několika aspekty přímo závislými na momentální těžební situaci, která podněcovala fluktuaci obyvatelstva v regionu. Na obou stranách česko-saské hranice měly své podíly v těžařských společenstvech jak Němci, tak Češi podnikatelé.¹⁶⁶ Jejich permanentní kontakt přímo úměrně zrychloval kulturní výměnu mezi nimi. Spirála, která zde vznikla, tak do pole své působnosti vtahovala čím dál vzdálenější místa a vytvářela tak značně dynamicky celistvý kulturní prostor,¹⁶⁷ jak o tom svědčí i poměrně brzké rozšíření matričních knih na území severozápadních Čech po vzoru lutheránských oblastí, které v tomto směru čerpaly inspiraci u Zwingliho.

Právě Zwingliho reformací za přispění jeho spolubratří byla v Curychu již v roce 1526 založena křestní matrika a to jako jistá pojistka proti anabaptismu, ovšem již tehdy hrála v zavedení matrik podstatnou roli moc světská, která i později byla hlavním iniciátorem v zakládání matrik na svých panstvích a to i v místech, kde hlavní roli sehrálo slovo Lutherovo. Ovšem Zwingli vždy bude chápán jako velký reformátor i ve sféře byrokracie, jak také dokazuje jeho účast na kostnickém cechovním řádu z roku 1531.

Můžeme konstatovat, že i západočeská města byla především inspirována vývojem událostí v Sasku, s kterým byla v mnohých ohledech úzce svázána, kde ovšem bylo vedení křestních a svatebních knih předepsáno až generálními artikuly kurfiřta Augusta Saského

¹⁶⁴ HOHEISEL 2012, 166–177; MAUR 1972, 40–58.

¹⁶⁵ Jáchymovská matrika, jejíž „originály“ se nalézají ve Státním oblastním archivu v Plzni (dříve v Plasích dle: <http://www.soaplzen.cz/historie>) pod signaturou „Jáchymov 01“ od roku 1952, je nejstarší vedenou matrikou na území České republiky, která se dochovala (<http://www.actapublica.eu>). Široké veřejnosti jsou jednotlivé knihy zpřístupněny skrze tzv. archivní pomůcky- Digitalizované archiválie jm. Matriky.

„Opisy knih (duplicat)“ uložené v SOA Plzeň se od opisu (triplicat?) dochovaného v Ostrově liší svým časovým intervalem, přičemž opis Tom I. zahrnuje záznamy z let 1531-1602 (1531-1545; 1574-1602) a Tom II. z let 1546-1568 oproti opisu z Ostrova, kde je evidován pouze výsek z let 1554-1573.

¹⁶⁶ JANÁČEK 1963, 109–144.

¹⁶⁷ WEJWODA 2012, 133–143.

v roce 1557. Do té doby vedení těchto knih bylo zcela na svobodném rozhodnutí městských obcí, jak o tom svědčí např. vedení matrik ve městě Zwickau již od roku 1522.

Pro české země hrálo později klíčovou roli rozhodnutí tridentského koncilu, že každý farář má střežit knihu: „... *in quo conjugum et testium nomina, diemque et locum constructi matrimonii describat.*“¹⁶⁸

Všeobecné vedení matrik pak bylo v Čechách nařízeno ještě později a to na základě olomoucké (1591) a pražské synody (1605). Jejich závěry pak byly o nemálo let později potvrzeny nezávisle vydáním *Rituale Romanum*.¹⁶⁹

¹⁶⁸ MAUR 1969, 8.

¹⁶⁹ IBIDEM 4–19.

V. JÁCHYMOV

V. 1. Založení města

Podstata rozkvětu Krušnohoří v minulosti byla založena na nerostném bohatství této krajiny, která se i přes veškeré své limity stala na přelomu 15. a 16. století nejdruhálozovanější oblastí střední Evropy a popřela tak představy tradované již od času Římanů o všudypřítomné nehostinnosti a bídě, jak připomenul ve svém spisku *Bermannus. Aneb rozmluva o hornictví*, v němž je popsán současný zvrát událostí v podobě dialogu mezi hlavním hrdinou Bermannem a jeho přítelem Naviem, Agricola.

Jestliže tedy Bermann Naviovi v jejich rozhovoru odpovídá slovy: „*Avšak dnes v Německu pátrá a zkoumá přemnoho mužů a ti po pravdě zjišťují, že Německo oplývá rudami nad ostatní země,*“ reaguje pouze na Naviovo tlumočení Cornelia Tacita, Římana, který podal ve své době velmi svědomitý popis Germanie, ve které jej zarazila absence drahých kovů, a s rozpaky seznal, že neví: „*zda bohové odepřeli Germánům zlato a stříbro ze své milosti a lásky nebo ze zášti proti nim. A přeci bych netvrdil, že tam není nějaká žíla, co skýtá zlato a stříbro. Kdo to totiž prozkoumal;*“¹⁷⁰ zcela přesně popisuje stav montanistiky střední Evropy přelomu 15. a 16. století.

Názorným příkladem práce, ne-li pandánem k Agricollovu dílu *Bermannus. Aneb rozmluva o hornictví*, popisující ve zkratce průběh téměř celého procesu těžby a následné zpracování rudy na přelomu 15. a 16. století, je dodnes ikonograficky zajímavá malba z dílny Hanse Hesseho v chrámu sv. Anny v nedalekém Annabergu [7].¹⁷¹ Jednotlivé desky oltáře horního bratrstva (*der Altar der Bergknappschaft*), tak znázorňují dnes v Čechách téměř neznámou legendu o proroku Danielovi,¹⁷² který je znám v německy mluvících zemích spolu se sv. Barborou a sv. Wolfgangem,¹⁷³ jako patronu horníků.

¹⁷⁰ AGRICOLA 1957, 68.

¹⁷¹ Sandner 1983, 54–60.

¹⁷² Svátek sv. Daniela je slaven 21. července. V západní církvi jeho památka není pevně zavedena tak jako v církvi východní, kde je uctíván od časů sv. Heleny, která jeho ostatky přenesla do Cařihradu.

Daniel 2, 31–45. (**32** *Ty jsi, králi viděl jakousi velikou sochu. Byla to veliká socha její lesk byl mimořádný. Stála proti tobě a měla strašný vzhled. 33* *Hlava té sochy byla z ryzího zlata, její hrud' a paže ze stříbra, břicho a boky z mědi, 33* *stehna ze železa, nohy dílem ze železa a dílem z hlíny*).

¹⁷³ ROYT 1994, 20.

Dílna Hanse Hesseho zpracovala již dříve oltářní obraz s postavou sv. Wolfganga jako patrona horníků pro horní město Buchholz. V nedalekém Schneebergu byl tomuto svatému, jehož atributem je sekyra, zasvěcen i městský kostel.

Sama ikonografie oltáře má dvě roviny vyprávění.¹⁷⁴ První z nich, odehrávající se na ústřední desce ve dvou plánech, tvoří vlastní Danielův příběh, který malíř pojal jako přímou paralelu k nedávným událostem nalezení stříbrných rud a otevření zdejšího revíru. Druhá, čistě technická, se odehrává současně jak na postraních křídlech, tak predele, kde je pozorovatel seznámen s dobovým oděvem, náradím a technikou. Zároveň jsou výjevy doplněny o dobové zvykové normy, které měly charakter vlastnického práva. Malba nám tak nabízí spolu s mladšími pracemi Gregoria Agricolly ucelený obraz běžné hutní praxe.¹⁷⁵

Ačkoliv z prostředí střední Evropy je možné vzpomenout hned několika podobných desek z téže časové vrstvy [8],¹⁷⁶ vykazuje jejich charakter zásadní rozdíl oproti práci Hanse Hesseho, jak poukázal Rainer Slotta.¹⁷⁷ Ten ve své práci zdůraznil fakt, že na oltářích, náležejících svou dobou vzniku před Hesseho malbu, jsou postavy zabývající se různými úkony důlní činnosti jen stafáží, nikoliv hlavními postavami, tedy nositeli děje. Hlavní roli přebírají právě až na Hesseho annaberské malbě obdobně jako o nemálo starších miniaturách, které se nám dochovaly např. v prostředí předního horního města Českého království Kutné Hory [9, 10].¹⁷⁸

Pokles výnosů z horních revírů v okolí Kutné Hory znamenal pro České království citelnou ránu, která poznamenala nejen zdejší horní podnikatele a měšťany, ale především příjmy plynoucí z urbury do královské pokladny, stejně jako soukromé podíly panovníka.¹⁷⁹ Otevření nových, výnosných revírů tak bylo nezbytností. Úspěchy, které byly zaznamenány v Sasku, podnítily zájem i na české straně hor, kde tak vzápětí byla také vyvinuta značná aktivita ze strany prospektorů. Jejich zájem se soustředil na oblasti Krušných hor

¹⁷⁴ Hlavní deska oltáře vypráví legendu o navštívení Daniela andělem, který mu zjevil, kde nalezne s jeho pomocí poklad. Legenda je zpracována na základě Růleiny rozmluvy Daniela s mladým nezkušeným horníkem Knappiem, který je Danielem poučován o řemeslu. Na oltáři stejně jako v příručce je divákovi postupně předložen ucelený obraz hornictví a zpracování rud, jak byl Danielem vylíčen jeho žákovi, na čtyřech deskových obrazech (hl. deska, dvě postranní křídla, predela).

¹⁷⁵ Gregorius Agricola se osobně angažoval ve výběru, náplni a formě ilustrací, které zadal Hansi Rudolfovi zv. Deutsch (1525–1571), známému ilustracemi Münsterovy *Cosmographie* z roku 1550 (reprint vydání z roku 1544), dále ilustrátorovi Frobenova nakladatelství v Basileji Zachariasovi Specklinovi (1530–1576) a jáchymovskému měšťanovi a báňskému odborníkovi, s kterým vedl konzultace, Blahovi Wefringovi, který se podílel na výzdobě v letech 1552 až 1553.

Spoluprací těchto ilustrátorů bylo dílo doplněno o 292 vyobrazení, na kterých jsou zachyceny jak tvary rudných ložisek, důlní díla a stroje, úpravnická, hutní a chemicko-technologická zařízení stejně tak jako potřebné nářadí a náčiní.

¹⁷⁶ Oltář z Rožnavy 1513 [8], Pustertaler Alpen/ Südtirol (Gossensaß um 1520)

¹⁷⁷ SLOTA 1994, 161–176; IBIDEM 1997, 204.

¹⁷⁸ Kutnohorský graduál uložený v National Bibliothek ve Vídni, sbírka *Musiksammung*, čís. rukopisu 15.501.

<http://cantica.kh.cz/grad/?page=viden>; Panoramatický frontispis Galerie Středočeského kraje z neznámé kutnohorské chorální knihy pochází z 90. let 15. století a tvoří jej dva spojené pergamenové listy o rozměrech 645 mm x 443 mm.

KRÁSA 1978, 387–457 (Nejnověji se kutnohorskými iluminacemi zabývala Milada Studničková: *Kutnohorské iluminace*, 2010).

¹⁷⁹ MAJER 2004, 67–96; MUDRA 2012, 91–95.

a Slavkovského lesa, kde zaznamenali nemalý úspěch jak na jitřních, tak na půlnočních žilách.¹⁸⁰ Vysoká mocnost těchto žil byla výsledkem jedinečného způsobu zrudnění obou pásem, při jejichž povrchu bylo možné nalézt již při výchozech ryzí stříbro.¹⁸¹

Nejvýraznějším úspěchem bylo odkrytí ložisek stříbrné rudy v blízkosti bývalé osady Konradgrün, která se nalézala na panství ostrovské větve Šliků. Podle šlikovského urbáře z roku 1489,¹⁸² podléhalo ostrovskému panství 19 vesniček, avšak dědická smlouva, která byla toho roku uzavřena, uvádí Konradgrün jako poustku.¹⁸³ Ta se svým založením pravděpodobně hlásila k nejstarší vrstvě osídlení,¹⁸⁴ spjaté s kolizačními aktivitami premonstrátského kláštera Teplá, doloženými k roku 1273.¹⁸⁵

Původní osada byla situována v prostoru současného náměstí Na Slovanech, dříve známém jako Chlebný trh (Brotmarkt), jak ve svých kázáních nejednou vzpomenu farář Johann Mathesius,¹⁸⁶ situovaném na tzv. Zámeckém vrchu (Schottenberg). Tento sídelní komplex doplňovalo několik roztroušených usedlostí na vrchu Stráž, nazývaném Unter Türkner.

Vedle několika Mathesiových zmínek o stavu aglomerace před prudkým nárůstem populace a přílivu báňských pracovníků všech kategorií, popisuje terénní podmínky ve svém dílku, koncipovaném jako causerie, založené na osvědčené literární formě v podobě platónského dialogu, i Gregorius Agricola, otec mineralogie.¹⁸⁷ Hlavnímu hrdinovi svého příběhu, Bermannovi, vložil do úst slova, popisující terén údolí sv. Jáchyma, stejně tak jako stav rozvíjející se aglomerace. Kromě tohoto cenného popisu i on ve svém díle nepřímo

¹⁸⁰ KRATOCHVÍL 1960, 9–24.

¹⁸¹ MATHESIUS 1975, FOL 25; AGRICOLA 2007, 74–79..

¹⁸² SCHREIBER 1934, 1. Schreiber jako jediný upozorňuje na fakt, že originál jednoduchého urbáře, zhotoveného na základě dědické smlouvy z roku 1489 je zničen a údaje jsou zachovány v opisu ze 17. století (*wohl aber haben wir in unsrerem nordwestböhmischen Nachbargegenden ausser einem knappen Urbar der Schlackenwerther Herrschaft nach der Schlickischen Erbteilung von 1489, das im Gutsarchiv Schlackenwerth in einer Abschrift des 17. Jahrhunderts vorliegt, kein älteres Urbar erhalten des Elbogener*). ČEPELÁKOVÁ/ZEMAN 2001, 44.

¹⁸³ LORENZ 1925, 1; KUBÁTOVÁ/FILIP/BOK: 2012, 5.

¹⁸⁴ LORENZ 1925, 1.

¹⁸⁵ CDB V/2, č. 707.

¹⁸⁶ AGRICOLA 1957, 71–74; MATHESIUS 1975, 9. kázání, fol. 134

¹⁸⁷ Jako „Otec mineralogie“ označil Gregoria Agricollu prvně profesor freiberské báňské akademie Abraham Gottlob Werner (* 25. září 1749, Wehrau; † 30. červen 1817, Dresden), přední představitel teorie neptunismu, založené na tezi o vodním původu vulkanismu, podpořené existencí čedičových sloupů, vzniklých údajně krystalizací z pravěkých vod (*via humida per cristallisationem in humido*). Do opozice vůči teorii neptunismu byla postavena naopak teorie, jejímž nejvýraznějším propagátorem byl James Hutton (* 3. červen 1726, Edinburgh; † 26. březen 1797 Edinburgh), známá jako platonismus, která byla založena na tezi o vulkanickém původu hornin. Tuto teorii nakonec převzali i četní žáci A. B. Wenera jako císařský a královský hornický rada (k. und k. Bergrat) a zakladatel balneologie Franz Ambrosius Reuss (* 3. říjen 1761, Praha † 9. září 1830, Bílina) či Karl Wilhelm von Voigt (* 20. únor 1752, Allstedt; † 1. leden, 1821 Ilmenau).

<http://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/obsah-kuleru-str-lxxxix-xcvi-pdf-nahledy.pdf>; Vyhledáno 31. 03. 2013.

zaznamenal obnovení těžebních prací při starém dolu: „*Jest tomu dvanáct let, co zde byla jen jediná důlní bouda, která stála u staré polozasypané jámy.*“¹⁸⁸

Snad byla tato jáma pozůstatkem kutacích prací, vedených Kašparem Bachem, známým za saského Geyeru, a Össemem z Ostrova, kteří zde měli podle tradice razit štolu již v roce 1512. K takto finančně náročnému a rizikovému podniku jistě nebylo přistoupeno bez příčiny.¹⁸⁹ Ražba štoly v revíru, kde by nebylo dobývek či alespoň několika nálezných jam, je zcela nepředstavitelná. Jak tedy poukázal J. Majer je vysoce pravděpodobné, že již v prvních letech 16. století zde došlo k výraznějším těžebním aktivitám. Patrně neobstojí Majerův názor, že počátek zdejších prací je přímo závislý na zatopení schneebergských dolů,¹⁹⁰ poněvadž pokles zisků z výnosů zdejších dolů byl dlouhodobého charakteru.¹⁹¹ Tento stav byl jistě podnětem další činnosti prospektorů v kraji, přesto ale plně nevysvětluje důvod sestupu prospektorů do nižších poloh hor a už vůbec ne jejich činnost na české straně hvozdu.

Další otázky vyvstávají v poměru zdejších horníků k českému králi a jeho právům na regál. Vlastní otázkou je jak samo otevření, tak uzavření štoly, ražené Bachem a Össemem, jehož příčinu viděl Mathesius v jejich platební neschopnosti financovat takto nákladný projekt.¹⁹² Není ovšem zcela jasné, z jakého důvodu se dvojice rozhodla razit štolu v místech, kde byly svrchní partie rudných žil snadno dostupné a bohaté. Absence pramenů o tomto podniku tak nedovoluje nic jiného než spekulace.

První písemný záznam o propůjčce je zaznamenán v *Knize propůjček a důlních vod 1518–1551* a to ve prospěch Hanse Krentzinga, jak zaznamenává Mathesius v městské kronice.¹⁹³ Zároveň tento zápis dosvědčuje dřívější kutací práce, o kterých jsou vedeny záznamy již pro rok 1516,¹⁹⁴ a co více vzpomíná již dřívější propůjčku Bastela Schreinaera, ovšem bez přesného data.¹⁹⁵ Již k 1. srpnu 1516 je doložena propůjčka ve prospěch Valtena Vintzenta při dolu Věmec,¹⁹⁶ tedy krátce po prohlášení Matze Busche a Jindřicha z Könnerritz

¹⁸⁸ AGRICOLA 1957, 71.

¹⁸⁹ MATHESIUS 1981, 72: „*Protože však na ni byli sami příliš slabí a nenastal ještě čas, zůstala tato štola ležet,*“

¹⁹⁰ MAJER 1968, 133.

¹⁹¹ http://www.ianblanchard.com/Mining_Metallurgy_and_Minting/Appendix.pdf; Vyhledáno 3. 12. 2012, 66–68.

¹⁹² MATHESIUS 1981, 134.

¹⁹³ Sama kronika je vedena v podobě synoptické tabulky o čtyřech oddílech (vrchní správa, správa dolů, správa města, fara a škola).

Rok 1516, záznam č. 4, In: správa dolů: „*Bastel Schreyner před 16. rokem poskytl propůjčku v Konradgrünü, jak ještě v první knize je léno zapsáno/Renselu Kreutzingovi propůjčeno v Konradgrünü.*“

¹⁹⁴ Kniha výnosů 1516–1567, uložena v NA, VHÚ Jáchymov, Knihy, i. č. 822

¹⁹⁵ NA, VHÚ Jáchymov: „*Bastel Schreiner hat vor dem 16. Jahr in Conradgrün veriehen wie noch inn dem ersten Bergbuch ein Lehen eingeschrieben Hansel Krintzing verliehen in Conradgrün.*“

MATHESIUS viz p. 156.

¹⁹⁶ KUBÁTOVÁ/FILP/BOK 2012, 10; WEIZSÄCKER 1929, 290: „*Valten Vintzentetn verliehen freytag nach Jakobi in der sechsten stunden vor mittag in sechzenden jare ausserhalb der vierung der andern vnd dritten mass amchen*“

o stavu stříbronosných žil. Není ovšem jasné, kde byla tato propůjčka Schreynerovi udělena. Na základě srovnání možných údajů z dochovaných knih a Mathesiových pamětí je možné předpokládat, že prvním větším podnikem byly práce při *Alte Funtgrube*, Staré nálezná jámě.

Existence knihy propůjček od roku 1518, zaznamenávající nepřímo i dřívější propůjčky, je důkazem existence úřadu hormistra již k roku 1516. Ten býval podřízen buď přímo králi nebo majiteli pozemků, zde jmenovitě Šlikům, jak bylo běžné jak v českých, tak saských revírech.¹⁹⁷ Krátce po prohlídce tak Šlikové vyzvali jak Matze Busche, tak Konráda z Könnerritz, aby šířili zprávu o otevření nového báňského revíru na šlikovském panství. Ačkoliv Šlikové vystupovali na veřejnosti jako vrchní pozemkoví vlastníci Údolí a přilehlých pozemků, pohledávky k nim měli i Hazlovští, páni na Hluboké. Se zvyšující se atraktivitou lokality a jejím vzrůstajícím ekonomickým potenciálem se začali Hazlovští dožadovat svých práv, která jim jako vlastníkům zdejších pozemků garantovala horní práva a horní praxe.¹⁹⁸

K narovnání se Šliky došlo až s uzavřením dohody mezi Štěpánem Šlikem a Ondřejem z Hazlova, jemuž a členům rozrodu byly přiznány 4 dědičné kukusy na každém zdejším dolu s povinností poskytovat z jejich lesů dřevo na provoz dolů, jak zaznamenává smlouva z 5. června 1518.¹⁹⁹ Ke konečnému řešení ovšem obě strany přistoupily až 28. června 1519, kdy Hazlovští přenechali svá práva Šlikům za 2 000 zlatých.²⁰⁰

Tato majetkoprávní transakce byla jen částí problému, s kterým se Šlikové museli vypořádat. Právní kroky Šliků vůči jejich sousedům a panovníkovi oscilovali *de iure* kolem otázky jejich vlastnických práv nad Loketskem, které jim bylo podstoupeno panovníkem pouze do zástavy a to jako zástava Koruny české.²⁰¹ Držba Loketska tak byla zcela závislá na vůli panovníka a především na jeho platební schopnosti vyrovnat své pohledávky.²⁰² Přesto ještě v roce 1523 museli Šlikové během právě probíhajícího sněmu předložit komisi při zemském soudu veškeré dokumenty dosvědčující jejich nároky k Loketsku, na jejichž základě jim byla obnovena konfirmace, o jejíž pravosti se vedou spory, a to po vzoru konfirmace krále Vladislava Jagellonského z 15. června 1489.²⁰³

nachm Krantz gegendrum in das leigende auf einem gang dem er aldo erschurft hat, darauf ehr eyne Funtgrube vnnd dasz tw die obern nechste ass, wie in der chronen během bergwerks recht ist, den vorigen verligenen gengen vnd massen ahne schadenn. Kucks der Kirche, ein Kucks Sanct Anna.“

¹⁹⁷ KUBÁTOVÁ/FILP/BOK 2012, 13.

¹⁹⁸ MAKARIUS 2004, 13.

¹⁹⁹ WEIZSÄCKER 1929, 24.

²⁰⁰ Smlouva byla uzavřena 4. června 1518, NA, VHÚ Jáchymov, sign. X/6.

Tato druhá smlouva, jak poukázal ve své práci již Nemeškal, nebyla reflektována ještě ani W. Weizsäckerem v jeho práci *Sächsisches Bergrecht* v roce 1929.

²⁰¹ PALACKÝ 1939a, 611.

²⁰² PALACKÝ 1939b, 22–23, 245–246.

²⁰³ IBIDEM 519–528.

Na základě těchto faktů vyvstává otázka, jaké reálné právo měli Šlikové na vytěžené kovy v rámci Loketska a do jaké míry poškozovali zájmy a regál panovníka,²⁰⁴ který si byl patrně plně vědom významu Loketska jak pro Korunu, tak pro svou osobu. Na základě známých faktů je zřejmé, že tato otázka se patrně nejevila jako zásadní překážka pro naplnění cílů jejich horního podnikání, ba naopak.

Poté, co Šlikové odkoupením podílů Hazlovských upevnili své majetkoprávní nároky nad zdejším pozemkovým fondem, zaměřili svou pozornost k povznesení prestiže sídliště. Jejich snahy byly završeny vydáním privilegia Ludvíka Jagellonského, kterým bylo sídliště v Údolí sv. Jáchyma povýšeno k 6. lednu 1520 na město: „*Im Untertheniger damit bitlichen angelangt, wir Inen dass Perckwerch Joachimsthal, zur einer fragen, gnendliglichen auszusezen, unnd zurerheben geruchen... Inn Crafft dieses Briefs aussezen unnd erheben, unnd wollen, dass es nun hinfurt, Kunstlig und ewiglich fuer ein trege Perckstadt gehalten unnd genant werden soll,*“ ve prospěch bratří Štěpána, Jeronýma, Jindřicha, Vavřince a Volfa. Veškerá práva, která byla ve prospěch města pánů Šliků vydána, jsou zachována v opisu listiny, vydané kancelářím Ferdinanda Habsburského k 4. dubnu 1528, a vynášejí jej na roveň jiným horním městům království skrze slova: „*Unnd allen andern dj einer freyen Perckstad zu@egeheren.*“²⁰⁵

V listině je nepřímě vzpomenu štědrost Šliků jak vůči Vladislavovi, králi českému a uherskému, tak také Ludvíku Jagellonskému, který vedle četných výsad poskytl poddanskému městu jak znak, jehož středu dominuje polepšený znak pánů Šliků z Pasaunu [11–14], tak právo pečeti červeným voskem. Výsada pečeti červeným voskem udělená takto mladé aglomeraci svědčí o jejím významu nejen pro její vlastní vrchnost, nýbrž pro celé království a tudíž přímo i pro samu korunu, tedy panovníka.

Listina, vydaná kancelářím Ferdinanda Habsburského, je důkazem o na první pohled korektním vztahu mezi panovníkem a Šliky, který plně odpovídal aktuálnímu stavu vnitřní politiky, a z tohoto důvodu tak plně zachovává výsady přiznané již dříve městu a jeho vrchnosti Ludvíkem Jagellonským, králem českým a uherským. Obsah listiny tak dokonale

²⁰⁴ SMOLÍK 1903, 339: „*Cís. Sigmund totiž zavadil svému kancléři Kašparu (I.) Šlikovi panství loketské, město Ostrov, hrad Anděskou horu aj. s horami a vším příslušenstvím za 11. 900 kop grošů listem daným v Řezně dne 28. září r. 1434.*“

²⁰⁵ NA, VHÚ Jáchymov, sign. X/6.

Ferdinand Habsburský tak obnovil privilegium, o které město přišlo při plenění radnice za velkého hornického povstání v roce 1525.

Doklad o povýšení Údolí sv. Jáchyma mezi horní města dokumentuje i první tištěná vyhláška z r. 1520, dochovaná v OA Loket: fond Městský úřad Horní Slavkov, fascikl Korespondence s městem Jáchymovem, č. kart. 222.

MAJER 1968, 144; NEMEŠKAL/VOREL 2010, 12.

skrze retrospekci vystihuje charakter a význam aglomerace ještě před povýšením na město a zároveň ho představuje v nově mu přisouzené roli význačné těžební lokality království. Tento krok je tak možné označit za počátek progresivního rozvoje Údolí sv. Jáchyma a přilehlého regionu stejně tak jako vývoje mnohých dalších těžebních lokalit, které byly přímo či nepřímo ovlivněny jak technickými, tak technologickými inovacemi, kterých bylo dosaženo v Údolí sv. Jáchyma, kterému se dostávalo značného zájmu a podpory ze strany jeho vrchnosti.

Zájem, který Šlikové o horní podnikání a mincovní regál projeví, se zrcadlí ve výsadě jim přiznané českými stavy a nikoliv Ludvíkem Jagellonským. Této výsady, které dosáhli na úkor regálních práv panovníka, se jim dostalo za značného přispění českých stavů, jejichž přičiněním český a uherský král ztratil svůj výsostný regál ve prospěch pánů Šliků, kterým bylo sněmovním jednáním podstoupeno k 9. lednu 1520 právo na výkup stříbra a jeho zmincování.²⁰⁶ Přiznáním práva na zmincování rud se tak Šlikům dostalo výsady,²⁰⁷ kterou nedisponoval nikdo další z regálních pánů ani těch, kteří byli k Šlikům v těsné vazbě tak jako např. Pluhové na Slavkovsku.²⁰⁸

Šachová partie, která byla Šliky rozehrána, byla vskutku mistrnou hrou, do které bylo vtaženo hned několik předních mužů království, kterým byly přislíbeny značné zisky, plynoucí z dolů v Údolí sv. Jáchyma. Mezi spojenci Šliků je možné doložit především nejvyššího purkrabího Zdeňka Lva z Rožmitálu, mítdržícího Ladislava ze Šternberka či Jana Pluha z Rabštejna, kteří byli hlavními aktéry zákulisních jednání pražského sněmu v roce 1520, který byl dozorován Kalrem Minsterberským a rábským biskupem Janem.²⁰⁹

Výsledkem těchto jednání nakonec bylo usnesení sněmu ve prospěch Šliků, kterým se dostalo práva ražby mince. Zemský sněm dále přesně určil nominální hodnotu a podobu mince po vzoru mincí ražených v Kutné Hoře. Na jejich svobodné vůli pak zanechal rozhodnutí o ukončení vlastní ražby s klauzulí, že: *„Než jestliže by oni páni toho mincování*

²⁰⁶ NEMEŠKAL/VOREL, 2010, 12.

²⁰⁷ SMOLÍK 1903, 339; STERNBERG 1981² (1. vydání 1836), 314–315. Oba dva odmítají reálný základ privilegia vydaného ve prospěch Šliků v pátek po sv. Bartoloměji 1437, kterým mělo být Šlikům přiznáno právo na ražbu jakékoliv mince na celém území Svaté říše římské s vědomím kurfiřtů, knížat a měst, pokud bude zachován říšský mincovní řád. Sternberg výstižně podotkl, že je toto více než nereálné, jak potvrzuje fakt, že se nikdy více Šlikové k tomuto právu neodvolali a vždy odkazovali jen a pouze na výsady jim udělené v roce 1489 Vladislavem II. Jagellonským (auch zu Münzen macht haben).

²⁰⁸ NEMEŠKAL/VOREL 2010, 23–24, 137, 169. Autoři rekapituluji debatu o existenci mincovny v Horním Slavkově a připomínají ml. královskou rezoluci ze 17. března 1573, ve které je Horní Slavkov řazen mezi mincovny královské, převzatou v poz. 116: *„...Vnnd befelchen Euch hierauf genediglichen, Ir wollet bey vnnsern Münzer–Stetten, zu Prag, Kuttenberg, Joachmsthall, Schlackenwaldt vnnd Budweiss Verordnung thuen, damit solchen Sorten, als gan vnnd halbe auch virtells Thales, vnnd weiss Groschen zu 7 Pfennig, auch weiss vnnd khlain Pfennig also gemünzt vnd gechalgen vnd abgehörten massen aussgeben vnd genommen werden.“*

²⁰⁹ NEMEŠKAL/VOREL 2010, 10–13; PALACKÝ 1939b, 480.

chtěli přestati, to se jim nezavírá, však bez újmy spravedlnosti krále jeho milosti a zemských svobod a též bez újmy páně Štefanovic a jeho bratří.“ Není zde tedy psáno nic o možnosti dalšího průběhu ražby tak, aby nebyla na újmu králi a svobodám zemským, jak tuto pasáž tlumočil Nemeškal,²¹⁰ nýbrž je tu charakterizováno zcela jasně právo Šliků ukončit ražbu ve vlastní režii, aniž by je za toto rozhodnutí stihl trest či sankce.

Nedůvěra, kterou vůči nárokům Šliků projevil ještě Ferdinand Habsburský,²¹¹ svědčí o nejistotě, kterou vyvolávalo podstoupení regálního práva panovníka jak u jeho současníků, tak také u mladších badatelů, kteří postrádali hodnověrný důkaz o tomto právním aktu ze strany samotného krále, tedy Ludvíka Jagellonského.²¹² Ludvíkova rezignace vůči stavům a jejich rozhodnutí se skrývala v soukromé korespondenci Ferdinanda Habsburského s jeho sestrou Marií, která mu potvrdila, že její choť, český a uherský král, Ludvík Jagellonský vyslovil s usnesením českého sněmu z 9. ledna 1520 souhlas, ovšem až za svého pražského pobytu po jednáních se samotným Štěpánem Šlikem v roce 1523. Dále informovala svého bratra o tom, že ve prospěch pánů Šliků byla vystavena na základě soukromého jednání Štěpána Šlika a Ludvíka Jagellonského listina potvrzující usnesení sněmu a povolující jim jak svobodné horní podnikání, tak také ražbu mince. Obsah jednání, která proběhla, není zcela přesně znám. Ačkoliv byla listina po tomto jednání ve prospěch Šliků vystavena, byla vzápětí králem vyžádána nazpět a příjemcům byl nakonec v Budíně vystaven pouze konfirmační doklad, potvrzující jim jejich práva.²¹³ Ovšem dodnes není známa forma onoho dokladu, který byl Šlikům z pověření krále vydán, ačkoliv bylo učiněno několik pokusů interpretovat tento dokument.

Naposledy svou teorii představil ve své práci Lubomír Nemeškal, dle kterého by: „...*tímto dokumentem mohla být zástavní listina k Loketskému kraji ze 17. října 1523, jejíž průkaznost nebyla příliš považována za důvěryhodnou,*“²¹⁴ na základě doslovného znění s konfirmací krále Vladislava a užitých formulací, ale ty se jeví jako značně zkratkovité pro privilegium tohoto významu. Proto tato Nemeškalova domněnka, ačkoliv velmi lákavá, přeci jen nevystihuje podstatu a význam udělené výsady, kterou se král vzdával svého výsostního práva, což by zasluhovalo přesné právní ošetření, za jakých podmínek se tak děje. Ta možnost, že rozšíření konfirmace dovětkem „... *auch zu münzen macht haben,*“ nabízí alternativu navázání na šlikovské privilegium o mincování z 30. srpna 1437, existuje, ale

²¹⁰ NEMEŠKAL 1964, 39–40; NEMEŠKAL/VOREL 2010, 12; STERNBERG 1981, 323–324.

²¹¹ BAUER/LACROIX 1937, 267–268 (dopis z 15. června 1528).

²¹² JANÁČEK 1984, 61; NEMEŠKAL 1967, 207.

²¹³ BAUER/LACROIX 1937, 27–272 (dopis z 22. července 1528).

²¹⁴ NEMEŠKAL/VOREL 2010, 15.

přesto se jeví značně pochybnou, vezme-li se v potaz starší horní činnost Šliků v okolí Michaelsbergu, kde byla zřízena štola Císaře Zikmunda a kde je doložen nulový zájem Šliků na mincovnictví ve vlastní režii.²¹⁵

Na základě dobové praxe a doložených faktů Kaspar Sterneberg pokládal za nemožné, že Jáchymov, známý dříve jako Konradgrün „...*im Jahre 1516 die erste Ausbeute leistete, kann im Jahre 1437 noch kein Beweggrund zu einer Münzerrichtung gewesen seyn.*“²¹⁶ Ovšem sama listina vydaná císařskou kanceláří je natolik pochybná, že je jí možné označit za jasný podvrh, kterým by byla napadena nejen vrchní práva českého panovníka, nýbrž celý tehdejší systém v tak nemyslitelné podobě, že ji i sám vydavatel a jeho potomci zamlčeli. Domněnky pak vyvolá přímo sám důvod onoho vydání listiny stejně tak jako její zcela pasivní využití. Na poli dohad se zůstane i tehdy, když za příčinu pasivního uplatnění privilegia budou označeny možné obavy z následků, když by bylo prokázáno, že jde o jasné falzum. Negativní dopad by se mohl projevit i v poměru k ostatním privilegiím a výsadám Šliků, jež by tak mohla být posléze zpochybněna.

Důvody vydání Ludvíkovy listiny však nabízí dvě alternativy výkladu. Jednak se nabízí ta možnost, že by bylo možné vykládat konfirmaci za dodatečné zlegalizování těžby a snad i obchodu se surovým stříbrem Šliků se zahraničními těžařstvy, a za druhé se je tu zcela opačné vysvětlení, jehož základem je obezřetnost panovníka, který si je vědom svých práv a potenciálních zisků, které by si mohl nárokovat, popřípadě získat po vyplacení své zástavy snadno kontrolu nad celým územím a svými regály, aniž by se musel vypořádat se speciálním privilegiem, co se těžby a ražby mince týče, adresovaným Šlikům.

Ovšem sama nedůvěra Ferdinanda Habsburského svědčí ve prospěch existence neznámého privilegia, kterého se Šlikům od panovníka dostalo, a jež bylo patrně po uvážení nahrazeno jiným dokumentem vydaným v Budíně. Tento dokument by tak mohl být i onou konfirmací ze 17. října 1523, jak předpokládá Nemeškal, která byla patrně předložena jako privilegium samotnému Ferdinandovi s dovětkem, že kanceláří Ludvíka Jagellonského byla vystavena listina potvrzující veškerá usnesení pražského sněmu z 9. ledna 1520. Tuto teorii by tak podpořila i odpověď Marie Habsburské, která spravila o vydání této listiny ve svém, již zmiňovaném, listu Ferdinanda. Existence tohoto privilegia se tak patrně jeví jako možná příčina nemohoucnosti Ferdinanda jako českého krále zasáhnout přímo vůči „zcizení“ královského regálu, které bylo v rozporu se zájmy fiskální politiky koruny, jak o tom svědčí

²¹⁵ IBIDEM; STERNBERG 1981², 315. Sternberg dále důrazně poukazuje na fakt, že „... *bezogen sich nicht auf die Siegmundische Urkunde, welche ganz unbekannt gewesen zu seyn scheint.*“

²¹⁶ STERNBERG 1981², 316.

kurz nastavený českou komorou, zabývající se především komplexním snížením královských příjmů, již na počátku vlády Ferdinandovy.²¹⁷

S nově nastoleným směrem fiskální politiky, jejímž jádrem byla centralizace a regulace veškerých příjmů koruny a panovníka, vycházejících *apriori* z královských, výsostných regalů, bylo podnikání Šliků ve vlastní režii zcela v rozporu. Proto již v roce 1527 během zemského sněmu, zahájeného 19. listopadu, byla jednou ze stěžejních bodů jednání otázka narovnání mince, upravení hor a zaplacení dluhů.²¹⁸ Král a komora tak vystoupili patrně na sněmu prozatím v obecné rovině, aby si teprve zajistili půdu pro své budoucí kroky, jejichž cílem byla ona centralizace a upevnění fiskální politiky a návrat zcizených regalů pod pravomoc panovníka, jak o tom svědčí učiněný zápis: „*A jakož pak mincování jinému žádnému než toliko samé vrchnosti královské přísluší a na užití jest, také všecka stříbra, kteráž se v tomto království dělají, do mince královské a nejinam ven ze země prodávána, nošena pod velikými pokutami býti nemají...*“, dále se odvolává na zápis v památných, G. XI: „*Nalezli vuobec za právo: že nižádný bud' obyvatel, ani domáci a neboli to host nemá k překupování stříbra vésti a zvláště žádný kupec a obchodník ani jiný žádný, aby peněz, zlatých grošuj ani haléřuov, nepřepaloval ani překupoval, než toliko vše do domácích měn nesli a to pod největší pokutú hrdla ztracení.*“²¹⁹

Již následujícího roku bylo přistoupeno ke krokům směřujícím přímo proti soukromému podnikání na úkor královského majestátu. Mezi prvními postiženými byli zcela přirozeně Šlikové, jejichž výnosy z hor a čisté zisky dosahovaly enormních výšek. Obavy, které byly postupem české komory vyvolány, se zrcadlí i v listě Jana z Rožmberka adresovaném předním mužům království panu Volfovi z Gutštejna, stejně tak jako panu Albrechtu z Gutštejna a dále panu Host. z Rabštejna, panu Jeronýmovi Šlikovi, panu Lorenzi Šlikovi, panu Hynku Pflugovi, panu Volfovi Šlikovi, panu Hendrychu Šlikovi, kde se praví: „*... že při tom čase také o naše věci, o kteréž před J. Kr. Mil. s naší odpornú stranú jistě k výpovědi státi máme, jednáno a konáno bude.*“²²⁰ Obavy, které projevil pan Jan z Rožmberka, jak se ukázalo nebyly bezdůvodné, jak ukazují akta ze sněmovního jednání,

²¹⁷ PEŠÁK 1930, 297–298.

²¹⁸ Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I (1526–1545) 1877, 257–260.

²¹⁹ IBIDEM 258: „*A poněvadž J. M. Král. z daru pána Boha všemohoucí nemalý díl království míti ráci, i zdá se J. M., že by takové dobrých mincí srovnání jedné zemi do druhé v kupectvích všelijakých dobré bylo, a zvláště toho království v tom nemalý než znamenitý užitek a k mnoho dobrému nemalá příčina. A jakož pak mincování jinému žádnému než toliko samé vrchnosti královské přísluší a na užití jest, také všecka stříbra, kteráž se v tomto království dělají, do mince královské a nejinam ven ze země prodávána, nošena pod velikými pokutami býti nemají, tak jakž o tom od starodávna více nežli jednu dskami zemskými zřízeno a zapsáno jest, jakož pak mezi jinými v jednom sněmu takto psáno jest...*“

²²⁰ IBIDEM 270–271.

odehrávajícího se ve dnech mezi 15. dubnem až 28. zářím roku 1528, stejně tak jako korespondence zástupců Kutné Hory adresované městské radě toho města, by byla zpravena o průběhu jednání a krocích, které mají být učiněny v zachování jejího výsadního postavení v rámci království, co se ražby mince týče.²²¹

Jednání, která probíhala, byla patrně značně spleťtá. Nejednalo se jen a pouze v čase a prostoru vymezeném vlastním jednáním, nýbrž opět hlavní roli hrála tajná jednání a dohody, které byly uzavřeny mimo vlastní sněm. Opět se tak opakovala situace z počátku roku 1520 a 1523, kdy Šlikové usilovali o svolení k těžbě, obchodu se surovou rudou a mincování navzdory královskému regálu, jak o tom svědčí reakce vyslance Kutné Hory po sebevědomém výstupu pánů Šliků, kteří „... *dosti široce domluvili, že na to mincování mají vajsady a svobody, a protož aby se na jich spravedlnosti ujmu nesvovlovalo,*”²²² že na Horách vždy bylo mincováno, jak potvrzují desky vedené při sněmu zemském. Ani král, jak již bylo výše vzpomenuo, nezůstal nečinný a sám se tázal v této věci své sestry, vdovy po Ludvíku Jagellonském.

O nejistém osudu Šliků svědčí nedatovaný dokument, též známý jako „*Articuli a rege Ferdinando,*“ kde je sněmu nařízeno vymazat z desek zemských sněmovní usnesení o propůjčení mincovního regálu Šlikům, zapsané v lednu 1520.²²³ Ačkoliv byl dokument editory *Sněmů českých* zařazen mezi materiály datovanými k roku 1527, je více než pravděpodobné, jak poukázal Nemeškal, že jde o dokument, vážící se až k jednáním roku následujícího, kdy byli Šlikové vyzváni, aby prokázali své nároky k výnosům z jáchymovských dolů stejně tak jako k vlastní ražbě mince.²²⁴

²²¹ SČ I (1526–151545) 1877, 277–281.

²²² IBIDEM 277 (V Praze, 1528, v sobotu před svatým Vavřincem, 8. srpna).

²²³ IBIDEM 261–263 (nedatováno, vloženo k roku 1527).

„*Erga vero monetae percussuram et fabricationem Nobis videtur, quod illa iuste ad nos et non ad alium pertinet. Veruntamen si ad alium etiam ultra nos res ipsa pertinere videretur, certe nos ne ulkus quidem iustitiae derogare conamur. Sed istud Nobis aequum et iustum videtur, quando quidem argentum montium divi Joachymi comitibus de Basaun Schlikonibus dictis generali conventu regni istius in monetam cudere consensum dedistis et admisistis, ita ut articulus ille tabulis regni adnotatus ostendit, similiter ad quod granum et minutum talsi moneta fabrofieri debeat, verum ista manifesta cum conditione, sine detrimento et diminutione regiae iustitiae nostrae et libertatum regni istius ꝛc. Et ideí quum ipsi Schlikones monea praedicta fruebantur et hucusque fruuntur aequitate consensus publici a regno illis concessi, idem nos considerato nostro damno, nostro detrimento et in nostra iustitia diminutione, quae nobis per praefatae monetae, ad illorum et non ad nostro utilitatem percussae infertur, desideramus, ut communi vestro consensu et hoc synodo generali nostra nobis reddatur iustitia moneteque percussio a Schlikonibus nulám obijciatur impedimentum. (?) Nostro etenim videter iudicio et iustitia nostra, erga quam communi vestro regi consensu addistis exceptionem, frui possumus et merito debemus. Ratione cujus non opus est dilatisque in longum iudiciis aut litibus, imo vero propter iustitiam nostram consequendam, iudicio contendere non sumus obligati.*“

²²⁴ NEMEŠKAL/VOREL 2010, 142. I Nemeškal přiznává v poz. 212, s. 142, že i on sám se domníval o správném vročení dokumentu k roku 1527 a to In: Jáchymovská mincovna první polovině 16. století 1964, 89.

Následující opatření vůči Šlikům již nebyla tak tvrdá, jak je předkládal a současně sněmu nařizoval výše zmíněný dokument. Na základě čehož předpokládá L. Nemeškal na sněmu jistou pluralitu názorů závislou na jednotlivých politických křídlech a frakcích, chránící si své zájmy, jak to dosvědčuje např. již vzpomínaný list Jana z Rožmberka českým pánům. Tento předpoklad se jeví ale spíše jako holý fakt, jak dokazují četná zákulisní jednání odehrávající se jak v předních šlechtických domech království, tak také v zahraničí, kde je možné označit nejvěrnějšími zastánci práv Šliků saské vévody, s kterými je pojili již od počátků jejich podnikání těsné obchodní styky.²²⁵

Opozice, s kterou se Ferdinand na sněmu patrně střetl, donutila panovníka k jistým ústupkům, ačkoliv ty se jednoznačně nepromítly do závěrečných usnesení sněmu vydaných 28. září 1528,²²⁶ nýbrž jen do zvláštní smlouvy, kterou uzavřel s pány Šliky, a pro kterou si vyžádal zvláštní souhlas stavovské obce.²²⁷ Ta s ní vyslovila souhlas pod podmínkou, že nebude ohrožovat práva a svobody českého království a dále, že bude předložena reprezentantům stavovské obce předložena také v českém jazyce, jak bylo učiněno o měsíc později.²²⁸ Dohoda, která byla panovníkem předložena českým stavům, narovnávala nejen jeho poměr vůči samotným Šlikům, nýbrž i jeho postoj vůči stavovské obci, jak o tom svědčí

²²⁵ Jak Nemeškal ve své práci připomněl, písemné kontakty Šliků se Sasy jsou doloženy již k závěru roku 1519, kdy je listem (12. prosince 1519) doložena stížnost na nepokoje mezi horníky. Vzájemné kontakty Šliků se saskou stranou se odvíjely od jejich zájmu otevřít saský finanční trh také pro jáchymovskou ražbu, jejíž parametry byly určeny sněmovním usnesením z 9. ledna 1520, kdy bylo rozhodnuto, že jáchymovské tolary se mají řídit hmotnostními a kvalitativními parametry saských zlatníkových grošů. O možnosti otevření trhu bylo naplánováno hned několik jednání, o nichž je zachována oboustranná korespondence, která tak dokumentuje zcela přesně průběh jednání mezi stranami. Vedle vlastních omluvných a pověřujících listů Šliků, omlouvajících se z účasti na jednáních, ve kterých zároveň zpravili druhou stranu o zplnomocnění svých zástupců, především Jindřicha Könnertze, jsou klíčovými momenty formování vztahů závěry jednání v Altenburge ze 7. května 1520, kde bylo také navrženo datum závěrečné schůze, stanovené na 21. května 1520. Ta se ovšem pro povinnosti Šliků opět neuskutečnila. Jednání tak byla završena až dalšími schůzkou v Altenburgu, na které za šlikovskou stranu vedl opět jednání Jindřich z Könnertze. Smlouva, která zde byla připravena, byla Štěpánem Šlikem a Janem pluhem stvrzena 21. června 1520 a 25. června toho roku zaslána kurfiřtu Fridrichovi. Ten ji spolu s vévodou Janem a Jiřím stvrdil svými podpisy k 3. červenci 1520. Doslovného textu pak bylo užito v obnovené úmluvě 26. dubna 1540, kde však byla vynechána pasáž o šlikovském mincovnictví, na jedné straně kurfiřtem Janem Fridrichem a vévodou Jindřichem a na druhé Jeronýmem a Vavřincem Šliky a Kašparem Pluhem. NEMEŠKAL 1964, 39–40; NEMEŠKAL/VOREL 2010, 26–29, 58–59, Strieder 1915, 427 (V práci je otištěna listina Hauptstaatsarchiv HS Dresden, Loc. 486, Bergwertes–Sachen de ac 1487–1599).

²²⁶ SČ 281–287, jm. 284: „*Co se toho artikule dotýče, kdež jest bylo na obecním sněmě pánóm Šlikóm povoleno, aby mincovati mohli, tak jakž v třetí Vácslava Robmhapa z Suché 118 o tom ukazuje a šíře v sobě zavírá, i takto jsme se všichni tři stavové na tomto obecním sněmu, kterýž se nyní drží, o ten artikul srovnali a svolili: poněvadž jest v tom artikuli sněmovním zřetelně vyhraženo, že to svolení naše má býti bez újmy krále J. M. spravedlivosti a zemských svoboda, protož poněvadž J.M. Král., pán náš milostivý toho na nás stavích tohoto království na obecním sněmě žádati ráčí, předkládajíc ujmu i škodu spravedlivosti své i také zemské, abychom J. M. Král. podle váhřady téhož svolení zemského opatřili, protož my všickni tři stavové tohoto království znajíce, že t spravedlivě učiniti máme a J. M. Král. náleží, v otm užiti mohl, a protž J. M. Král. takto opatřujem: že to svolení, poněvadž J. M. Král. ráčil ukázati, že jest J. M. k ujmě a k škodě, o otm mincování, tak jakž jest dskami zapsáno a sylabú c 18 v třetí Vácslava Robmhapa z Suché znamenáno, zdviháme, tak ay oni páni Šlikové té mince nemicovali ani mincovati nedpouštěli a toho sněmovního svlení neuzívali.“*

²²⁷ SMOLÍK 1903, 334–340.

²²⁸ IBIDEM 337.

pasáž, kde je jasně řečeno: „*Předkem, poněvadž svrchupsané povolení dotčeným pánuom Šlikom od stavuov král. Českéh o tom učiněné zase od stavuov na tomto sněmě obecném shromážděných, kterýž nyní držán jest, zdviženo a z desk zemských vymazáno jest, ... abychom my o takové stříbra kupování a mincování netoliko podle uznání stavuov a zdvižení té mince, než z milosti naší s nimi o to nákladati a smluviti se ráčili, ... a milostí naší k smlouvě sme o kupování a prodej stříbra, ... přistoupiti ráčili.*“²²⁹

Tuto pasáž je tak možné klasifikovat jako cenný doklad o zpětném osvojení si regálních práv panovníkem, o která byl nelegálně připraven českými stavy v rámci sněmovního usnesení v roce 1520 a o něž přišel navzdory jasné kodifikaci zachycené Vladislavským zřízením zemským v člancích 450 a 466 a na ně navazujícím článkem 469, kterým byl uváděn pod kontrolu komorní majetek, tedy panovníkovy vlastní materiální zdroje.²³⁰

Zároveň tak Ferdinand Habsburský jasně vymezuje postoj a vztah českého krále nejen vůči Šlikům, ale i vůči stavům, které se svým rozhodnutím zpronevěřily královské autoritě, a jejich legislativní činnosti v rámci sněmu a narovnává jej.²³¹ Obnovuje tak opětovně královskou autoritu a vypovídá, že konečné slovo patří jemu jako svrchovanému vládci království a nikoliv stavovské obci, která ztratila iluze o panovníkovi jako „*slúpu a světlosti spravedlnosti všie,*“²³² jak ukazuje Ferdinandem užitý obrat „*...z milosti naší,*“²³³ který vedle regulí o těžbě a nákupu surového stříbra a mincování je klíčovým prvkem dokumentu, obnovujícího moc krále nad jeho regály a jeho prvenství oproti stavovské obci.

Smlouvu, uzavřenou se Šliky, je tak možné v širším horizontu událostí chápat jako klíčový bod či dokonce zlom v utváření nového poměru mocenských sil v zemi,²³⁴ jak to dokládají i zbylé zápisy. Sama emancipace panovníka se tak jeví jako zásadní proměnná ve vztahu k budoucnosti, jejíž hodnota se odvíjí od podlomení moci šlechtické obce a jednoho z nejvlivnějších rodů království, tedy Šliků. Jednání kolem mincovního regálu tak prezentují již nový kurz habsburské politiky zcela závislé na úmyslech panovníka a zájmech jeho vlastní

²²⁹ IBIDEM 335.

²³⁰ VZZ 216, č. 450; 223, č. 466: „... což se dělánie peněz grošuj krále JM^{fi} dotýče, jak a kde dělání mají býtito bud' tak a při tom zuostaweno, jakž se jest od starodávna zachowáwalo, aby u Hory dělání byly;“ 224–225, č. 469; PÁNEK 2001, 15.

²³¹ VZZ 228–229, č. 472.

²³² ČÁDA 1930, 116.

²³³ SMOLÍK 1903, 35.

²³⁴ Narušení mocenské rovnováhy v zemi ve prospěch ambiciózních aristokratických uskupení, si byl vědom již okruh rádců Ludvíka Jagellonského, kteří již v polovině 20. let 16. století usilovali o vyrovnání mezi panovníkem a sebevědomou šlechtou. Typickým příkladem tohoto konfliktu je spor s jihočeskými Rožemberky, kterému byla věnována pozornost již dříve. PÁNEK 1989, 28–34.

dynastie tak, jak je typické pro Habsburský dům, uskutečňované skrze teprve formující se centrální úřední aparát, vymezující se ve vztahu k českým zemským úřadům.²³⁵ Proces, který byl zahájen těsně po nástupu Ferdinanda Habsburského na český trůn, vyvrcholil v roce 1549 vydáním revidovaného, v pořadí již třetího zemského zřízení,²³⁶ v jehož úvodní části *Artikulové o důstojenství, mocnosti a soudu Jeho Milosti Královské* došlo ke kvalitativní proměně poměru panovníka a stavovské obce.²³⁷

Dohoda, která byla mezi nimi 13. září uzavřena a českými stavy akceptována o měsíc později, zásadně změnila poměry v jáchymovské mincovně. Ačkoliv se dostala zcela pod kontrolu panovníka a jeho zmocněnců, Šlikové se i nadále snažili udržet jistou kontrolu nad její činností, což vyvolávalo zmatky a opakované konflikty.²³⁸

I přesto smlouva, jež byla mezi nimi a panovníkem uzavřena v roce 1528, a která jim garantovala po dobu deseti let 3 bílé groše z každé získané hřivny,²³⁹ jim dále ponechávala po dobu dvou let desátek na horách jáchymovských a to tak že: „... *aby ta stříbra všecka z desátku proti slušné záplatě k tomu ustanovené do mince dávali, kdež my také nad ten svrchupsaný desátek i nad jiné milosti činiti ráčíme, aby jim Šlikom z takového stříbra, kteréž z desátku míti budú a do mince naši dávati mají, zisk a užitek, kterýž přes náklad nad to v minci učiněný se zběhne a přijíti muož, za dvě létě, pořád po datum tohoto listu a (do) vyjití těch dvou let, z každé hřivny stříbra téhož desátku, kteráž stříbra nicméně také do mince přijdú a dávana budú...jim dány býti mají,*²⁴⁰“ byla ještě 27. března 1530 potvrzena s tím, že dřívější usnesení o užitku Šiků z desátkového stříbra jim bylo prodlouženo na dalších 25 let.²⁴¹

²³⁵ BŮŽEK/HRDLIČKA/KRÁL/VYBÍRAL 2002, 108–140, 205–221; Bůžek a kolektiv 2010, 80–93, 98–101, 157–169; PÁNEK 1982, 179–217; Týž 2001, 15.

Josef Janáček se detailně věnoval v této problematice ve své práci *České dějiny Doba předbělohorská (1526–1547)*, I/1–2.

²³⁶ JANÁČEK 1984, 215–332; JIREČEK/JIREČEK 1882, 129–496.

²³⁷ JIREČEK/JIREČEK 1882, 136–138, č. A4–A9.

²³⁸ NEMEŠKAL/VOREL 2010, 47–76.

²³⁹ SMOLÍK 1971, 58–59. Ačkoliv nebyly bílé groše v Čechách v oběhu, počítalo se na ně. Jejich hodnota byla 7 bílých peněz na bílý groš, kdežto široký měl 9 bílých peněz na groš.

SMOLÍK 1903. 336: „... *aby oni z každé hřivny stříbra toho, kteréž v Jachysthále děláno a nalezeno bude, tři bílé groše do desíti let pořád zběhlých měli a jim dávano a puštěno bylo; a po vyjití těch desíti let po datum listu tohoto našeho krlovského počítajíc tehdy to dodávání a puštění těch tří grošuoiv bílých má pominouti a nám i dědicom a potomkom našim králuom Českým zase svobodně přijti a příslušetí má, ... a v moc naši bez překážky Šlikuov a jejich dědicuoiv všelijakě–sobě přivěsti.*“

²⁴⁰ IBIDEM.

²⁴¹ SÚA Praha, MM6, 299/1, 1527–155, kart. 1, fol. 1–2; NEMEŠKAL/VOREL 2010, 51.

Již 21. března 1530 jim byl vydán Ferdinandem Habsburským revers,²⁴² kterým jim byla potvrzena veškerá dřívější privilegia, vydaná v jejich prospěch s ohledem na smlouvu z 13. září 1528 a na ní navazující sněmovní usnesení z 28. září 1528.

V.II. Stručný nástin topografie a urbanistiky města

Bleskový nárůst populace v údolí si vyžádal zcela přirozeně zřízení značného množství nových ubikací, které by byly schopny pojmout takovéto množství příchozích. Z tohoto důvodu bylo přistoupeno k zbudování dřevěných provizorií v blízkosti Chlebného trhu (Brotmarkt), která se dále rozprostírala ve směru na Popovský kopec. Ovšem již následujícího roku Štěpán Šlik zasáhl proti živelnému osídlení v Údolí a pověřil stavitele Jana Münnicha vyměření parcel pro domy, které již na podzim toho roku rozděloval Jakub Heylfelder zájemcům.²⁴³

Kromě městišť byly od toho roku zájemcům přidělovány i zahradní parcely a to tak, aby nebyly na škodu vlastnímu důlnímu dílu, jak dokazuje záznam učiněný ve statutech z roku 1526: „...*ettliche gertten vorlihen vnnd doch von jren genadenn nicht avers gescheen, dann freihem shurffenn, andere berckarbeit vnd forderung anhe schaden, derwegen, sey hirmit menniglich gewarnett.*“²⁴⁴ O situování parcel, určených k zahrádkářství, rozhodovala dle záznamu sama vrchnost na základě podkladů, které ji měla za úkol připravit městská rada s podmínkou, aby: „...*gegen dem thalwarts vnnd nicht hienunderwerts.*“²⁴⁵ Podmínka, která je tu stanovena, vede k otázce, co bylo smyslem tohoto nařízení, respektive, zda byly vymezeny spodní limity či hranice, kam až dosahovaly nároky a práva městské obce. Možné vysvětlení tohoto nařízení napovídá o jisté regulaci ze strany vrchnosti, která mohla toto nařízení vydat z několika důvodů. Alternativy výkladu této pasáže, které je zde možné představit, tak poukazují na možnosti, jak regulovat bezpředmětné klučení lesa, nenarušit a nezneužít možný, dosud neznámý průběh žil, či dokonce nezasahovat do práv jiných právních subjektů.

Ve své podstatě tak nařízení reguluje a vymezuje víceméně teritoriální nároky obce na základě doporučení její vrchnosti, navzdory jejím případným, vzrůstajícím potřebám a snahám rozšířit pozemkový fond, do té doby než bude provedena řádná kontrola. Nařízení

²⁴² SÚA Praha, MM6 299/1, 1527–1555, kart. 1, fol. 1–2; NEMEŠKAL/VOREL 2010, 51; STERNBERG 1981, 329.

²⁴³ MATHESIUS 1981, 268.

²⁴⁴ KUBÁTOVÁ/FILP/BOK 2012, 444 (Statuta fol. 118r).

²⁴⁵ IBIDEM 446 (Statuta fol. 118v).

bylo nakonec dále rozšířeno i „*an der vihe trifft, doran sonnderlich der gemein fiel gelegen ist, auch strasen, wegen vnd stegen.*“²⁴⁶

Ještě v roce 1559 vzpomíná Johanes Mathesius na založení města a uvozuje je paralelou k proroku Eliášovi a založení města Filip dle Skutků apoštolských.²⁴⁷

Ovšem v tom samém roce, kdy začíná éra zdejšího údolí, je podáno zajímavé a aktuální svědectví o rozpuku evangelia v Sasku *Ecce florent Valles cum evangelio*. Vzpomínané údolí bylo o nemálo později nazváno Údolím sv. Jáchyma, k čemuž Mathesius dodává: „*Protože však sv. Anna, babička Krista pána, byla u sousedů navržena za patronku tam, kde byla mocně lámána ruda, a nedaleko od Annaberku ležel Jöstdorf, který se nyní jmenuje Josefsdorf, nazvali tyto doly Jáchymov, aby příbuzenstvo nebylo daleko od sebe.*“²⁴⁸ Symbolika, které zde bylo užito, byla nedílnou součástí každodennosti tehdejších lidí, jak dosvědčují tradované verše Petra Albina:

*„Auf Marienberg das Bergwerk fing sich an,
S. Annaberg die Frau, S. Jaochmisthal der Mann
Und Marienberg, die die Tochter, sein
Die drei Städte, die ich mein,
So innerhalb 3 oder 24 Jahren aufkommen seyn.“*²⁴⁹

Již v roce 1517 byl v Údolí postaven Michalem Thielem první dům a Kašpar Šlik začal s výstavbou hradu Freudenstein, kterou svěřil Janu Münnichovi.²⁵⁰ Hrad [15–18], který zde byl postaven, patří k posledním stavbám tohoto typu v Čechách.²⁵¹ Poloha hradu byla zvolena s ohledem na jeho funkci,²⁵² kdy měl primárně sloužit ke kontrole Údolí. Úkolem vězníka, který zde byl dosazen, bylo informovat obyvatele Údolí před nebezpečím hrozby propuknutí požáru stejně tak jako ohlašovat konec a začátek směn v dolech. Hrad tak v počátečních letech sloužil jako kontrolní centrum Údolí a byl klíčovým bodem, ze kterého bylo možné spravovat o nebezpečí jak obyvatele města, tak vrchnost, dle cíle mimo jeho hranice. S ohledem na známé události z horních měst se jedná spíše o strategické rozhodnutí uplatnit zde osvědčený stavební typ před upřednostněním aktuálních módních trendů ve stavitelství,

²⁴⁶ IBIDEM 446 (Statuta fol. 118v).

²⁴⁷ MATHESIUS 1981, 143–144.

²⁴⁸ IBIDEM 144–145.

²⁴⁹ SCHMIDT 1913, 23.

²⁵⁰ MATHESIUS 1981, 268.

²⁵¹ DURDÍK 2010, 43–50.

²⁵² EYSYMONTT 1996, 40–50.

podpořeném navíc terénními a přírodním podmínkami, které zde neumožňují vystavit *klasický* zámek.

Překotný rozvoj zdejšího sídliště si vynutil zcela přirozeně již krátce po zalidnění údolí nutnou asanaci, která tak byla prvním krokem k urbanizačnímu plánování města, které bylo nezbytné vzhledem k vlastní terénním podmínkám lokality a hustotě obyvatelstva na sídlišti. Osada, která byla vskutku v krátké době povýšena na město, byla nucena vyrovnat se s nedostatkem dřeva a to jak jako stavebního materiálu, tak v podobě otopu. Příčina striktního nedostatku dřeva tkvěla již v samých počátcích využívání přírodních zdrojů, které byly spotřebovávány zcela bez rozmyslu a plánování.

Aktuální hlad po materiálu a jeho snadná dostupnost tak již v počátcích zapříčinily totální vytěžení lesa v bezprostřední blízkosti lokality,²⁵³ s čímž se již v poměrně krátkém časovém horizontu musela vypořádat správa městské obce, která nevladnila lesy. Jejich výhradními vlastníky po odkoupení podílů Haslovských byli Šlikové, proto se městská rada obrátila se svými problémy na svou vrchnost. Ta se jí rozhodla vyhovět a pronajmout ji lesy na dobu tří let. Nájemní smlouva uzavřená na dobu určitou měla být před uplynutím lhůty stranami znovu projednána a na základě kontroly plnění povinností a regulí po dobu pronájmu obcí mělo být na základě stavu lesů rozhodnuto, zda bude obnovena či nikoliv. Nakonec v letech 1528–1536 majitelé panství převedli v několika vlnách na město značné lesní plochy a ve prospěch vlastního účtu si vyžádali zisk z výnosu 4 kukušů na každém dolu.²⁵⁴

Vrchnost tak v rozmezí několika mála let podstoupila ve prospěch města lesy v okolí Mariánské (1528)²⁵⁵ a lesní revír, táhnoucí se od Blatenského příkopu až po božídarský Špičák (1536).²⁵⁶ Se zvyšující se horní aktivitou stoupala i spotřeba dřeva, která kulminovala ve 30. letech 16. století, jak nepřímou dosvědčuje vydání lesního řádu v roce 1538, jehož autorem byl Mattes Ederlein, a který byla platný až do roku 1560.²⁵⁷

Jako zásadní problém lze označit vedle nedostatku dřeva také značně omezený prostor nové lokace, které již v brzké době trpěla absencí stavebních parcel, jak nepřímou vyplývá

²⁵³ AGRICOLA 1957, 72.

²⁵⁴ Důl jakožto důlní majetek, jenž byl dělen na podíly zv. *tále* (Teil), byl brán jako důlní jednotka, zvaná *cech* (Zeche) dle starých řádů o 32 tálech či tv. třicátých oproti dělení podle jáchymovských řádů, podle nichž byl důl dělen na 128 *kukušů* o pořizovací ceně 1 zlatý za kukuš oproti řádu annaberskému, který pořizovací cenu stanovil na 2 zlaté. Zisk z kukušů byl závislý vedle spekulace na proměnlivém kursu podílů podle únosnosti dolu. Kukuš jakožto cenný papír mohl být prodán, odkázán či pronajímán, avšak zabaven mohl být jen pro dluhy vzniklé z dolování.

Vlastnictví kukušů těžaři zaručilo jak podíl na zisku zv. *ybrláf* (Überlauf), tak povinnost podílet se na dolových nákladech, jež byly hrazeny buďto z čistého zisku, a nebo z příspěvků zv. *cupusy* (Zubusse).

KOŘAN 1955, 158–161.

²⁵⁵ MINISTR 1962, 205.

²⁵⁶ IBIDEM 214.

²⁵⁷ IBIDEM 209, MAJER 1968, 154.

z městských statut z roku 1526, která zaznamenávají: „*Eß sollenn alle vnnd ein yedes hausß ader hofstat... funffczig wergelen lanng vnnd funffundzwenczik elen weitt abgemessem vnd geczogen werdenn...*“²⁵⁸

Proto již v poměrně brzké době muselo být přistoupeno k nutné asanaci v samém jádru údolí a živelná zástavba prvních let byla vystřídána jasným urbanizačním řádem, k jehož škodě zde stále ještě ve vlastním prostoru města fungovala technická zázemí k jednotlivým šachtám, o nichž a jejich poloze čtenáře informuje Mathesius ve svém 11. kázání, ve kterém v tom roce vzpomíná krom cechovních domů na 1 200 krbů, situovaných ve výšce 140 láter nebo 490 loktů.²⁵⁹ Doba, o které Mathesius informuje, je časem stavebního boomu, ačkoliv se dá mluvit již o jisté hospodářské stagnaci v porovnání s počátečním obdobím těžby, které je možné charakterizovat jako živelné.

Ovšem podobná situace je spjata již s nálezem bohatých stříbrných ložisek při patě hory Schreckenberga, při které bylo založeno nové horní město pojmenované po sv. Anně, Annaberg.²⁶⁰ Saská horní města tak byla 28. srpna roku 1496 oficiálně obohacena o nové založení,²⁶¹ na jehož plánování se podílel freiberský Dr. Ulrich Rulein. Ten měl na příkaz saského vévody vymezit půdorys města s patřičnými náležitostmi.²⁶² Tomuto novému městu v Krušných horách vévoda zapůjčil k 28. říjnu roku 1497 městská práva.

Urbanistické rozdíly patrné mezi těmito dvěma městy jsou zapříčiněny jednak terénními podmínkami, které byly využity v obou případech zcela rozdílným způsobem, kdy byly upřednostněny různé parametry určující tvář urbanistického řešení každého z nich, a především je patrné mohl také nepřímo ovlivnit jejich rozdílný statut, jak by tomu napovídaly kroky a možnosti vrchnosti obou měst, která měla přímý zájem na naplnění podstaty výsostného statusu horního města a uplatnění svých práv a nároků. Situace Šliků byla ovšem na rozdíl od saského vévody, který byl držitelem regálních práv, zcela odlišná. Zájem, který z počátku o vlastní lokaci Šlikové projeví, byl v první řadě zaměřen na získání svrchovaných, regálních práv panovníka, která by jim plně umožnila disponovat plným

²⁵⁸ KUBÁTOVÁ/FILP/BOK 2012, 310 (Statuta fol. 68r).

²⁵⁹ MATHESIUS 1981, 177.

JANGL 2006, 24, 27–34. Hodnoty látra nebo-li dumplochu (*Dumplachter*, dle die Tonne–fošna, prkno pažení) byly značně pohyblivé a pro oblast severozápadních Čech bylo typickým užitím tzv. látra freiberského, které bylo do Čech uvedeno annaberským horním řádem z roku 1509 a představovalo „*půl čtvrtého freiberského lokte na jedno látro*.“ O freiberském látru nepřesně nazývaném též jáchymovským se zmiňuje kutnohorská vizitační relace z 23. 6. 1565 (NA, MM–5–23/270), kde se píše, že: „... 19^{1/2} dává asi 22 jáchymovských...“, přičemž se délka freiberského látra pohybovala v rozmezí 19,961 až 1, 985 m. Ovšem jako aktuální možná reálná délka se jeví látro dle kurfiřta Augusta I, 97191 m a poté tzv. pravé látro z přelomu 16. a 17. století 1, 9624 m.

1 sáh–3 lokte–6 stop–72 palců.

²⁶⁰ MATHESIUS 1981, 72, 145; KOŘAN 1955, 154.

²⁶¹ Freiberg (1168), Altenberg (1451), Schneeberg (1470).

²⁶² MAGIRIUS 1997, 3.

výnosem zdejších dolů a až v následující fázi bylo přistoupeno k řešení otázek spjatých s překotným rozvojem zdejší osady. Ty tak vyvrcholily povýšením zdejší osady na horní město 6. ledna 1520.

Původní živelný rozvoj, který záchvátil Údolí, byl posléze usměrněn. Urbanistické řešení, které zde zvítězilo, bylo čistě pragmatické. Terénní podmínky a nezbytnost technického zázemí situovaného přímo do města tak určily charakter plánované výstavby. Původní městiště situované do míst okolí při ústí štoly a dolu zv. Nálezna jáma²⁶³ též *Funtgrube* v brzké době nepostačovalo a bylo rozšířeno ve směru na Popovský kopec. Poměrně intaktní stav urbanistického řešení města dovoluje vcelku přesně za pomoci dochované tradice vymezit polohu původního sídliště. To bylo původně situováno v místech dnešního náměstí sv. Anny, dříve známém jako *Brotmarkt*.

Lokačními pracemi v Údolí byl pověřen Jan Münnich, který řídil také výstavbu Šlikovského hradu budovaného nad městem, a jenž určil směr dalšího osídlení, pro které se hlavní osou stalo koryto potoka, které bylo značně nestálé a především v jarních měsících, kdy tály sněhy, proměnlivé.²⁶⁴ Možná rizika tak musela být minimalizována, proto bylo přistoupeno k zbudování umělého příkopu a k výstavbě sběrné nadržé nad městem v podobě Městského potoka, a zároveň tím byly splněny provozní, úpravenské a hutní požadavky na vodu.²⁶⁵ Ten byl patrně dle původní osady pojmenován Konradovský, a který hned pod městem byl nazýván Bystřicí. Hluboké brázdy geologického zlomu jsou příčinou poměrně husté sítě drobných vodních toků v okolí Údolí, zvaných nejčastěji dle osad, při kterých ležely. To je případ Hohenovky, *Hochenauer Bach* dle *Hohenau*, tekoucí východně od Jáchymova, dnes známé jako Černoleský, který je obohacen zprava o přítok Pressovky dle *Pressu*. Pod Jáchymovem se vlévá do Bystřice potok Eliáš, *Eliasbach* pojmenovaný dle žíly Eliáš a pramenící v okolí Jáchymovského potoka.

²⁶³ Již dle kutnohorského zákona byla základem důlního pole nálezná jáma se dvěma nejbližšími měrami, měřeními od krajů žíly a to dle typu lože (žilné, železné, cínovcové pně,...). K základnímu měřenému poli byly odměřeny další míry a to pro krále, město a majitel pozemku. Podle jáchymovského řádu měla délku 42 láter a šířku 7 láter (84x14 m). Po stranách bylo přidáno po dolejší a hořejší míře o rozměrech 56x14 m. Spodní limit pro určení těchto měř dle mocnosti žíly dosahoval 2 pídí. Samo důlní pole bylo vyměřeno od zarážky (místo prvního nálezu ložiska, u štoly šlo pověšnou o ústí nebo o město prvního výskytu ložiska) na obě strany, jak se říkalo na oba *štolhorty* či „k ruce a přes ruku.“

Dle jáchymovských řádů přebytek mezi dvěma poli býval rozdělen mezi sousedy.

K vyměření důlního pole bylo přistoupeno až tehdy, když pro práci v jámě bylo nutné použití vrátku a to tehdy, když byl do ní vhozen kbelík a provaz. Oznámení o aktu vyměření bylo veřejně vyvěšeno a přesný den události byl vyhlášen před kostelem. Záznamy o aktu pak byly vedeny v knihách dolových propůjček.

KOŘAN 1955, 153.

²⁶⁴ MATHESIUS 1981, STURM 1932, 32–33.

²⁶⁵ DAVÍDEK 1967, 17.

Plošina, rozprostírající se nad městem, se stala vytíženým dopravním uzlem, ze kterého vycházely obě pro město klíčové dálkové komunikace. První z nich vedla přes Wintersgrün na Annaberg, Geyer. Její výstavba byla nařízena přímo saským vévodou Jiřím již v roce 1521, avšak cesta měla paralelní východně ležící stezku vedoucí od kaple sv. Jana přes Press na Loučnou–Wiesenthal a dále na Annaberg a Geyer, ovšem zdejší stoupání bylo náročnější. Druhá stěžejní cesta vedla od Zámeckoho vrchu (Schottenberg) přes Zlatý kopec do Schwarzenberku.²⁶⁶

Sídelní prostor vlastního území lokace byl předem dán zde již několikrát zmiňovanými terénními podmínkami. Ty, ačkoliv měly na první pohled negativní vliv na formování struktury sídliště, přesto představovaly jisté výhody. Velkým bonusem pro nově vznikající sídelní jednotku byla především přirozená hradba, tvořená vrholy hor, rozprostírajícími se v okolí. Absence vlastní fortifikace tak nebyla pro město zásadním problémem. K pocitu bezpečí tak postačovalo pouze uzavřít ústí do Údolí z obou stran, jak dokazují vyobrazení bašt na horních mapách z let 1589 a 1593 [18–22].

Úzké údolí, uzavřené z obou stran strmými svahy, prakticky neumožňovalo založit jiný typ osídlení než ulicovku, která s rostoucím počtem obyvatelstva stoupala do vyšších poloh. Výběr typu vlastní formy lokace není v takto utvářeném terénu ničím neobvyklým, jak o tom svědčí několik příkladů z okolí, jejichž vývoj stejně tak jako v Jáchymově byl determinován přírodnými podmínkami.²⁶⁷ Jako ukázkový příklad paralely lze uvést Krupku. Analogií krom typu osídlení je tu mezi oběma městy více. Stačí vzpomenout kontinuitu vlastního osídlení dlouhodobějšího charakteru podobně jako v Jáchymově či způsob opevnění města, který byl obdobného charakteru.²⁶⁸

Takto uzavřené město Jáchymov pak bylo rozděleno do dvou částí zvaných *Oberthal* a *Untertal* a následně do několika čtvrtí dle vrchů, na kterých se rozprostíraly a to *Schottenberg* (Skotská hora) a *Obertürken* proti čtvrtím *Pfaffenberg* a *Untertürken*. Vrch *Türkenberg*, který má své jméno dle Turka, byl znám bohatými nálezy surového stříbra, které bylo možné nalézt „...hned na povrchu skoro pod drnem,“ jak poznamenal G. Agricola ve svém *Bermannovi*.²⁶⁹ Ve svém podání tak Agricola zanechává poměrně dobře zaznamenaný topografický popis okolí a zároveň neopomíná podat potřebný výklad

²⁶⁶ DAVÍDEK 1964, 18–19.

²⁶⁷ KRATOCHVÍLOVÁ 2011, 7–12.

²⁶⁸ KRATOCHVÍLOVÁ 2011, 42.

²⁶⁹ AGRICOLA 1957, 72.

k jednotlivým názvům,²⁷⁰ stejně jako o něco málo později také Mathesius. Ten tak učinil ve svém 11. kázání o horách, jež se právě zde zrodila jako nový, svébytný literární druh; v němž zmiňuje jednotlivé městské reálie, vedle kterých podává hlavně vyčerpávající popis o rozložení jednotlivých žil a štol,²⁷¹ jejichž pojmenování oplývala křesťanskou a renesanční symbolikou poplatnou humanismu, jak podtrhuje dílo Agricolo.²⁷² [23]

Spolu s dochovaným fondem architektonických památek a na základě orální historie by tak bylo možné podat poměrně přesný popis urbanistické situace ve městě ještě před asanací z 50. a 60. let minulého století, ovšem předkládaná práce si klade poněkud odlišné cíle, kterými chce především představit klíčové stavby architektonického fondu města v komparaci s architektonickou produkcí zemí Koruny české a jejich sousedů, jm. Saska.

²⁷⁰ AGRICOLA 1957, 73: „*Tato pak, poněvadž ční do výše nad všechyn ostatní, se jmenuje Turrifer (Thurmberg). A co je pod ní uprostřed, jmenuje se tak, jak jest (Mittelberg). Té pak, co vidíte s téže strany poslední, té říkají Solaris (Sonneberg), poněvadž má směr k východu slunce. A ty všechny hory leží na jedné straně údolí, táhnou se směrem na východ.*“

Dále jsou jmenovány hory na druhé straně údolí a ot Niklasberg, Klínovec, Kohlberg, Schottenberg a Pfaffenberg. Vedle rozboru názvů jednotlivých vrchů Agricola podal ve svém pojednání také vysvětlení k mnoha názvům jednotlivých dolů.

²⁷¹ MATHESIUS 1981, 176–183.

²⁷² KOŘAN 1955, 154.

VI. PARADIGMA POZDNÍ GOTIKY

Horní města česko–saského Krušnohoří vytvořila zcela jedinečnou uměleckou oblast, jejíž identita byla založena na zcela specifickém způsobu života této oblasti. Ačkoliv vždy představovala svébytný organismus v rámci městské struktury, ve většině případů se jednalo o uzavřené báňské revíry, kterým dominovalo jedno městské centrum, jak o tom svědčí příklady Jihlavy²⁷³ či Kutné Hory. Zcela v rozporu s touto praxí je situace v Krušných horách, kde vznikla městská síť, plně závislá na kondici místních důlních revírů. Přestože byla v minulosti již této problematice věnována pozornost, přesto dodnes zůstává nezodpovězena celá řada otázek.

V rámci dějin umění zůstává dodnes jednou z nejzajímavějších otázek problematika vzniku uměleckých center v těchto městech.²⁷⁴ Významná umělecká centra vznikla přirozeně ve Freibergu a Zwickau, městech s dlouholetou sídelní kontinuitou, a posléze také v nově vzniklých horních střediscích na saské straně, spadajících dobou vzniku především 15. století.

Většina uměleckých památek, které jsou zde zachovány, se vztahuje svým časovým a stylovým zařazením mezi díla tzv. pozdní gotiky, tedy období a stylu, který poutal pozornost badatelů již v minulosti, a který se stal ve všech směrech manifestem německého nacionalismu. Debata, která vypukla kolem samotného pojmu a významu *pozdní gotiky*, je jedním z klíčových momentů dějin umění, který formoval celospolečenské pnutí a postoje mas ještě ve 20. století.

V první řadě bylo nutné vypořádat se nejprve s myšlenkou evoluce vlastního slohu a akceptovat ji. Ta tak představovala jako jednu z možností alternativu stylu pozdní gotiky jako tzv. *Spätstil* a vedla k dalším otázkám po původu vlastního slohu a to jak gotického, tak renesančního. Jde-li tedy o „*jesień średniowiecza*“ či „*renesansowa wiosna*?“²⁷⁵ Je nezbytné uvědomit se, že gotický sloh a jeho terminologie se dodnes potýká s problémem, sahajícím svými kořeny ještě do první poloviny 19. století, kdy se teprve formovaly dějiny umění jako svébytný obor vůči historii, a kdy terminologie ve Francii či Anglii vznikala v přímé závislosti na samotné formě ornamentu, a tak vytvářela vlastní systém bez reakce na podněty či výsledky, kterých bylo dosaženo v „cizině.“²⁷⁶

²⁷³ PISKOVÁ 2009; 47–108, 219–244, 317–332.

²⁷⁴ HÖRSCH 2012, 255–269; ROYT 2002, 351–359.

²⁷⁵ BIAŁOSTOCKI 1965, 18

²⁷⁶ IBIDEM: „*To, co Němec nazywa spätgotisch, Francuz okryła potocznie terminem style flamboyant, Anglik powie perpendicular albo curvilinear, a może decorted.*“

Arcis de Caumont charakterizoval pozdní fázi gotiky jako odklon od ideálu s jeho jasnými liniemi a snahou po celkové harmonii a vznešenosti architektury.²⁷⁷ Ačkoliv byla tato teze již dávno překonána, zůstává zajímavým faktem ta skutečnost, že de Caumont se nevyslovil zcela negativně vůči této stylové poloze gotického slohu tak, jak to již dříve učinil Friedrich Schlegel ve své práci *Grundzüge der gotischen Baukunst* vůči celému slohu a to i navzdory staršímu, především anglickému (Thomas Warton 1763, John Britton 1807, John Milner 1811), bádání.²⁷⁸ Druhá polovina 19. století, charakteristická svými syntézami, tak byla prosycena jednoznačně negativním pojetím pozdně gotického slohu jako např. u Wilhelma Lübkeho, který si již v projevu architektonické tvorby druhé polovině 14. století povšiml proměny architektonických principů, kdy dekorace začíná převládat nad konstrukcí a prim začíná hrát forma, která dříve či později podlehne degeneraci.²⁷⁹ I pro Jakoba Burckhardta byla pozdní gotika především obdobím typickým přebujením ornamentu a především vlastní manýry,²⁸⁰ tedy dekadence, jak ji chápou francouzští historici umění ještě ve 20. století.²⁸¹

Upřednostnění dekorace a přirozenosti pozdní gotiky nad samu konstrukci tak znamenalo jednoznačně pro zastánce nadřazenosti materiálu nad formou jasný úpadek slohu, jak dosvědčuje příklad Gottfrieda Sempera. Odklon od ideálu je tak charakterizován jako dekadence po vzoru biologického schématu Giorgia Vasariho tak, jak byl renesančními historiografy převzat z Plinia.²⁸² Jako jistá alternativa k biologickému schématu byly postaveny Ernestem Renanem společenské poměry, tedy fyziognomický základ, který později ve svých studiích rozvedl Ernst H. Gombrich.²⁸³ Právě ty je možné dle této „Renanovy“ teorie označit za příčinu dekadence umění, které je možné označit jako zrcadlo doby, zde jmenovitě

²⁷⁷ FRANKL 1961, 520: „*In my opinion the beautiful epoch of pointed-arch architecture is the thirteenth century. From the end of the fourteenth century on there was less correctness of lines, less harmony in the whole, architecture lost height.*“

Arcis de Caumont: „*A mon avis la belle époque de l'architecture ogivale est le XIIIe siècle, Dès la fin du XIVe, il y eu moins de rectitude dans les lignes, moins d'harmonie dans l'ensemble, l'architecture perdit son élévation.*“ Těmito slovy *moins de rectitude dans les lignes* jím byl charakterizován styl flamboyant.

²⁷⁸ FRANKL 1961, 406, 454–459.

²⁷⁹ LÜBKE 1886, 4.

²⁸⁰ FRANKL 1961, 600: „*Already in the last period of the fourteenth and in the fifteenth century of the flowers and foliage of Gothic buildings become more and more wild, overladen, and confused. There ensues the collapse of Gothic, the allegiance to antiquity. ... A certain, more recent school as so should weigh such facts well before it devotes itself to ornamentation with unhesitating confidence! the whole creates a strangely picturesque effect. to which the large dimensions contribute considerably*“

²⁸¹ MÁLE 1950, 350.

²⁸² Plinius *Historia Naturalis* XXXIV, 52: „*cessavit deinde ars (za olympiády CXXI) ac rursus olympiádě CLVI revixit; XXXIV, 29: „Hactenus datum sit de dignitate artis morientis.*“

²⁸³ GOMBRICH 1960, 228–241.

společenské situace Francie 14. století.²⁸⁴ Ovšem již dříve než Gombrich představuje Johann Huizinga ve své práci *Podzim středověku* pozdní středověk jako čas plný nepokoje a strachu.²⁸⁵ Paralelu k Huizingovu pojetí dekadence společnosti v umění je možné nalézt v práci Georga Weiseho, pro kterého je komplikovanost formy a vysoká míra dekorace důkazem jak jisté celospolečenské únavy, tak neklidu přeneseného do umění.²⁸⁶

Teprve v 60. letech 20. století byla vydána práce polského historika dějin umění Jana Zachwatowicze, který chápal závěrečnou fázi gotického slohu (cca 1450–1520) nejen jako úpadek, ba přímo naopak jako jisté oživení tvůrčího ducha oproti ranějším fázím slohu, ve kterých byl hledán ideál a měla být představena dokonalost, píše: „... w końcowym okresie średniowiecza i gotyku brakło już budowli świadczących o świeżej inwencji twórczej i rozmachu artystycznym. Ulemy natomiast wzmocnieniu tendencje zdobnicze, co wyrażało się głównie w szczegółach budowli. Zjawisko osłabienia inwencji twórczej tłumaczyło się pełnią rozwoju architektury w klasycznym okresie gotyk, jakim był wiek XIV. ... W drugiej połowie stulecia, zwłaszcza w XVI wieku, kluczowym problemem architektury kościelnej było, wobec opanowania konstrukcji—zagadnienie dekoracji.“²⁸⁷

Ovšem již podstatně dříve než J. Zachwatowicz se pozitivně vůči tzv. *Spätgotik* vyjádřili zástupci tzv. Vídeňské školy dějin umění, když se nebáli tuto fázi slohu nazvat živou a originální tak jako např. Adolf Göller: „So entstand mit dem Aufgeben der Strengen Satzungen eine schöne Nachblüthe des gotischen Stils, deren Werke heiterer, phantasiereicher und in den Einzelformen interessanter sind als die vorangegangenen, und die schon die Nähe des fröhlichen dekorativen Geistes der Renaissance verkündigen,“^{288c} u kterého je možné sledovat jak tezi o prolínání pozdní fáze slohu s renesancí, tak také o jeho

²⁸⁴ FRANKL 1961, 641: „He sees in the political history of France the reasons for the decline: Art is largely a reflection of the society that the artist sees about him.“

²⁸⁵ HUIZINGA 1999, 211–248.

²⁸⁶ WEISE 1949, 186.

²⁸⁷ ZACHATOWICZ 1962, 232, 250: „... dopiero u schyłku średniowiecza, w końcu XV. wieku, pojawiła się architektura gotyku schyłkowego, w której brało górę dążenie do chystej dekoracyjności, a w ślad za tym rozdrobnienie i deformacja elementów architektonicznych.“

²⁸⁸ GÖLLER 1894, 279, 287: „Das Innere der spätgotischen Kirche verwandelte sich allmählich in ein künftliches Gleichgewicht unzähliger Parallellinienzüge ohne jeden anderen Formgedanken, in ein trockenes abstraktes System des Zirkels und des Lineals ohne den nothwendigen Kontrast einer Ornamentik aus den organischen Welt. Die Vergleichung mit den frühgotischen Werken lehrt, dass eigentlich die ganze Entwicklung der Gotik der Beziehung eine Vearmung war, und dass die Spätgotik mit dem Hinausdrängen des Kapitāls zu Gunsten der Verschneidungen nur vollendet hat, was schon vor der Blüthezeit begonnen war. Sie drängte zum selben abstrakten Charakter, wie ihn die araische Architektur von Haus aus schon besass, mit der sie nicht nur in diesem Zug, sondern noch in manchem andern eine auffälende Verwandtschaft erkennen lässt. Die letzten Neuerungen der Spätgothik sind entschieden barocker Natur. Die kraden Kanten der Stützen verwandeln sich in Schraubenlinien, wie sich in anderen Barockperioden die runde Säule in die gewundene verwandelte. Die Füße der Säulen und Pfeiler nehmen alle möglichen stereometrischen Formen der Übergänge vom Stützenquerschnitt zum polygonalen Untersatz an;“

barokním pojetí. Ovšem tyto teze se současně objevily nezávisle na sobě i u dalších badatelů, stejně tak jako názor, že pozdní gotika není ničím jiným než renesancí.

Jisté rehabilitace se této závěrečné fázi slohu v německy hovořících zemích dostalo poté, co byl prokázán francouzský původ gotiky. Značnou zásluhu na tomto názorovém posunu měl vídeňský badatel Alois Riegl, který poukázal na osobité umělecké záměry na příkladu františkánského kostela v Salcburku v práci *Salzburgs Stellung in der Kunstgeschichte*. (Reprint. In: *Gesammelte Aufsätze*, Augsburg–Wien, 1929), který je zástupcem jedinečného prostorového typu, uplatněném v období pozdní gotiky v širší středoevropské oblasti.²⁸⁹ Malebnosti, které zde bylo dosaženo, bylo dle A. Riegla docíleno skrze *barokní estetiku*. Teze o barokním projevu pozdní gotiky se stala jednou ze základních myšlenek *systematiczno-historycznego* směru metodologie dějin umění, zabývajícími se pozdní gotikou, jejíž formální systém a terminologii představil Wilhelm Worringer ve svém článku *Spätgotisches und expressionistisches Formsystem* (Wallraf–Richartz Jahrbuch, II, 1925, 1–8), ve kterém byly navíc podtrženy jak expresivní, tak abstraktní složky výtvarného projevu.

V Německu je pak tento názorový posun spjat s osobnostmi Cornelia Gurlitta či Augusta Schmarsova.²⁹⁰ Právě C. Gurlitt byl prvním německy píšícím badatelem, který zformuloval

²⁸⁹ KVĚT 1940, 26–27: „...myšlenka síňového prostoru na francouzské půdě vyčerpala všechny tvůrčí síly, k nimž rostla v době románské, ve skvělém prvním rozletu hned na počátku svého gotického vývoje v Poitou, v typu katedrály v Poitiers, a pak v jižní Francii, v typu monumentálního chrámu dvoulodního. ... Francii nebylo dáno, aby vývoj síňového chrámového typu, ...dovedla k nejzažším důsledkům. V duchu zákona transgrese, formulovaného Birnbaumem, vzdává se své myšlenky a odevzdává ji záhy k dalšímu růstu novému prostředí mladší stavební kultury německé.“

Ibidem 45–46: „Stethaimer vyslovil tu jasně všechny myšlenky, jež povedou vývoj typu k naplnění jeho uměleckého programu v posledních fázích vývoje německé a středoevropské pozdní gotiky.“

²⁹⁰ SCHMARSOV 1899, 41–76, jm. 47, 72, 74, 75.

Schmarsov na základě své myšlenky, že záalpské umění XV. století je již reaktivně silně ovlivněno italskou renesancí, dospěl k závěru, že z pohledu klasicky pojeté gotiky jako slohu spjatého s územím Ille–de–France katedrální gotikou jako vrcholným projevem slohu je záalpské umění XV. století vskutku výrazem úpadku. I jemu se pak jeví jako základní hybná síla, ovlivňující transformaci slohu, především sám prostor jako základní veličina, podmiňující sám vývoj slohu (*Das stilbildende Princip kann also nur in der Raumform selber gesucht werden, die doch gewiss auch ein Formprinzip ist, ... die innere Raumform ist der Kern der architektonischen Schöpfung*) a to především skrze vlastní tvůrčí vůli umělců, kteří již byli unaveni expresivní dynamikou „klasické a poklasické“ fáze, jejímž výrazovým prostředkem bylo především *artes palasticae* (*Die Bauglieder, die Streben und Bögen, die Dienste und Eippen sind ganz Gebärde, abstrakte Gebärde von unten bis oben. Tritt die Menschengestalt oder ein Tier, eine Pflanze dafür ein, so interessieren ihre Formen nur soweit als sie Träger der Gebärde sind*). V návratu k realismu a naturalismu viděl již projev realismu renesančního (*Was vom gotischen Standpunkt aus als Entartung und Verfall geschildert worden ist, das erscheint unter dem Gesichtspunkt der Renaissance als eine Reihe von wolverständlichen Symptomen im Vollzug der Wiedergeburt*). Je-li pak v jeho práci hledána odpověď na otázku, na základě čeho je možné označit budovu již za stavbu renesanční pak tehdy, pokud splňuje prostorové nároky, tak jako např. milánský dóm, Musée de Cluny a Maison de Jacques Coeur, dále městské chrámy, haly, flanderské radnice a anglické zámky a College. Závěry, které ve své studii představil, byly inspirovány prací J. Burckhardta.

Proti tomuto Schmarsovovu konceptu ostře vystoupil Georg Dehio, představitel teze o barokním charakteru pozdní fáze gotického umění, ve svém příspěvku *Über die Grenze der Renaissance gegen die Gotik* (reprint In: *Kunsthistorisches Aufsätze*, München–Berlin 1914, 49–60) s tím, že záalpské umění je ve své podstatě nové

myšlenku na základě studia architektury, že umění pozdní gotiky je ve skutečnosti již uměním renesančním a to na podkladě myšlenek reformace. Jak tedy parafrázoval Paul Frankl, se změnou religiozity byly upřednostněny i jiné stavební typy architektury, která již nyní nesloužila jen a pouze jako *theatrum* pro církevní liturgii, nýbrž se zaměřila přímo na člověka. Chrám byl tak nyní primárně určen především lidem, nikoliv Bohu. Ze srovnání liturgického prostoru gotického chrámu katolického a protestantského jasně vyplývá, že katolický chrám na rozdíl od protestantského je chápán v prvé řadě jako příbytek samotného Boha, tedy místo určené liturgii a obřadu. V kontrastu k němu je evangelický chrám představen jako místo stanovené pro společenství věřících. Bůh se tak primárně nenachází v chrámu jako svém bezprostředním příbytku, nýbrž v duších zde shromážděných věřících. Podstatu této proměny pak plně reflektuje pozdně gotický halový prostor chrámu.²⁹¹

Ovšem obdobné vysvětlení bylo představeno již starší literaturou v rámci provázanosti halového chrámu s výskytem heretických hnutí na jihu Francie v období jak klasické, tak poklasické gotiky.²⁹² Ačkoliv tedy byla myšlenka pouze lehce transformována a uplatněna na záalpské prostředí, přesto byly její teze v poměrně krátké době opuštěny a to především přispěním Richarda Krautheimera, který vychází z teze Georga Dehia, že role prostoru po celou dobu trvání slohu je víceméně konstantní a sám dodává, že spoluurčujícím znakem je forma,²⁹³ a Heydenreicha.²⁹⁴ Přesto se ještě dnes hovoří o provázanosti záalpského umění XV. století s aktuálním děním umění v Itálii.²⁹⁵

a zcela originální a tudíž nemůže být z principu uměním renesančním, poněvadž zde chybí ono základní schéma obrození. Kromě toho měl Dehio dále výhrady k tezi o prostorovém pojetí renesance.

²⁹¹FRANKL 1961, 642–644: „*It is surely not putting a false construction on his words to say that this disappointment gave birth to his bona fide idea that Late gothic should be interpreted as the expression of a spiritual current which later, in the ecclesiastical field and thanks to Luther's great personality, led to the Reformation. ... The Catholic, that is to say, the Gothic church had been a processional church and at the same time God's house; the Protestant church is a preacher's church and a meetinghouse for human beings. ... This new purpose results in the enlargement of the interior, along with the hallenform that is dependent on the position of the pulpit and the importance of the sermon. ... All such phenomena follow the same logical pattern: prot-Gothic, proto-Renaissance, prot-Romanticism. They always involve a complete rereading of the total in the light of a partial agreement with a new idea: totum pro parte, as it were.*“

Citace a závěry byly převzaty z práce C. Gurlitta *Kunst und Künstler zur Geschichte der deutschen Renaissance*. Halle 1890, In: FRANKL 1961, 643–644: „*The churches of that style „protest against the ostentatiousness (Äusserlichkeit) of the older architectural manner, the disproportionate outlay for a house holding a relatively small number of people, the immoderate development of height that is not placed on the grand level, these narrow halls seeming like a covered pathway to the altar, the enormous architectonic envelopes (Hüllen) for a narrow-chested space based on ascetic feeling.*“

MENCL/MENCLOVÁ 1938, 362–384, jm. 373: „*Naopak těžiště vývoje se znenáhla přenáší na pole čistě formální a počínají v něm převládati ryze umělecké tendence, s nimiž se do umění vrací individuální volnost, která dává vznikati uměleckým výbojům subjektivně podbarveným, výrazně fyziognomie a nového skladebného zákona.*“

²⁹² KVĚT 1940, 5, 11, 21, 25–27.

²⁹³ BIAŁOSTOCKI 1965, 36.

²⁹⁴ BIAŁOSTOCKI 1965, 35.

²⁹⁵ KALINA 2009, 12–14, 70–87.

Zajímavou myšlenku již v roce 1938 ve své práci přednesl Albert Erich Brinckmann, pro kterého byla sama pozdní fáze slohu obrozením, tedy vlastní renesancí, samotné gotiky. Další, kdo přispěl svým názorem do diskuze o vymezení pojmu pozdní gotiky a *via facti* přesto nevyjádřil svůj jednoznačný názor byl Hans Clasen, pro kterého byla pozdní gotika především stylem měšťanstva.²⁹⁶

Diskusi, která po mnoho let zaměstnávala především německé historiky umění a postupně zahrnula všechny druhy výtvarného umění, by tak bylo možné označit především za jistý manifest německého nacionalismu, který vyvrcholil v práci Wilhelma Pindera a v pracích dalších meziválečných německých autorů, kteří se snažili prokázat sílu gotického citění v italském, již plně renesančním umění XV. století.²⁹⁷ Z podstaty jejího bytí ji je možné označit na základě všudypřítomné předpojatosti za předem odsouzenou k neúspěchu. Ale i přesto byla formulována Józefem Dutkiewiczem ještě dnes stále aktuální myšlenka, představující uměleckou tvorbu Záalpi XV. století jako „*osobliwe wartości własnego „protorenesancu.*“²⁹⁸ Jestliže je jak sám termín *renesance-rinascita*, tak jeho obsah chápan ve vlastním slova smyslu jako ono obrození antických tradic v Itálii, tak pak zde nemůže být v tomto duchu aplikován, poněvadž podstata umělecké tvorby Záalpi vychází ještě stále plně ze středověkého pojetí pohledu na umění a jeho dalšího *přirozeného* vývoje. Dochází zde tak ve většině případů pouze k *čistému* přejímání formy (a v mnohých případech i k jejímu zkomolení), nikoliv samé myšlenky, tudíž podstaty renesančního ideálu. Renesanční aparát je zde tak využit zcela neorganicky vůči svému *klasickému* vývoji a vlastní struktuře formy; je zde tak patrná absence pochopení formy.

Snahy objednavatelů aplikovat renesanční aparát na, v podstatě ještě stále, středověké stavby, byly zapříčiněny aktuální atraktivitou nových forem a jejich touhou přidržet se módních tendencí. Jejich představy a požadavky tak stojí za vznikem zcela specifického stylu ve smyslu Dehiova termínu *Übergangstyl* a časnějšího *Sondergotik*.

²⁹⁶ CLASEN 1961, 101: „...in der Wölbweise so früh zu einer Stilform des Bürgertums vorstieß. ... die Kirchenform der hohen Geistlichkeit, sie wählten die bürgerliche Halle in einer Anordnung, die sich aus den Dorfkirche entwickelt hatte. ... durch ihre bauliche Einfachheit dem Wunsche nach Einheitlichkeit von Raum und Raummantel helfend entgegen. Dieser Wirklichkeitsinn wurde mit zur Mrzel für den bürgerlichen Realismus, der, immer repräsentativ anspruchsvoller und prukender, auch die Entfaltung der hier Ziergewölbe von den strengen Frühformen bis zu den handwerklich virtuosen Spätformen trug.“ “

²⁹⁷ BIAŁOSTOCKI 1965, 40.

²⁹⁸ DUTKIEWICZ 1962, 315.

Zájem, který poutá historiky umění k tvorbě a produkci horních měst, je úzce spjat s originálním prostředím, kterým ona města byla. Inspirace, kterou tato horní střediska nabízela umělcům, je dodnes živá. Mnohvrstevný kulturní prostor tak vytvořil zcela osobité podhoubí, které, ačkoliv se může jevit jako značně konzervativní, bylo ve skutečnosti velmi inovativní. Pokud je tedy možné v kultuře hovořit o tzv. Velké a Malé tradici, jež je závislé na intelektuální úrovni společnosti,²⁹⁹ pak právě horní města vytváří jistý most mezi nimi, kdy se nejedná o kulturu ani zcela elitářskou a ani lidovou, nýbrž o zcela specifický jev, prostupující celé sociální spektrum tohoto společenství a vytváří tak vlastní subkulturu s vlastními pravidly a zvyky.

Nutná společenská koexistence, která zde byla nastolena, byla nezbytná pro dosažení hospodářského úspěchu. I ona však byla formována pozvolna. Postupná transformace tak vedla k vyhranění jednotlivých společenských vrstev, které průběžně krystalizovaly a kulminovaly. A tak i zde po dosažení jisté stability došlo k jejímu vymezení vůči většině nově příchozích. V sumě je tedy možné konstatovat, že se tu nalézají jak prvky typické pro Velkou tak Malou tradici, které jsou ale uzpůsobeny zcela typickým podmínkám.

Zajímavý příspěvek Adama Miłobędzkiego k vlivu tzv. Velké a Malé tradice na architekturu v letech 1460–1540 nabízí zajímavý pohled na transformaci architektonického cítění a vztahů ve společnosti, kdy do tzv. Malé tradice vstupují prvky z tradice Velké a to díky stabilizaci, které bylo dosaženo v městském prostředí.³⁰⁰ Pokládá-li autor tuto zajímavou otázku v obecné rovině městského společenství, oč zajímavější by pak mohla být v tak vyhraněném prostředí horních měst česko–saského pomezí.

Ovšem ona Velká a Malá tradice je plně podmíněna sociálním prostředím, na kerém je plně závislá. Pokud tedy umění ve službách panovníka hraje důležitou roli v jeho jak politické, tak osobní reprezentaci,³⁰¹ tak podobnou úlohu umění je možné spatřit i v hornickém prostředí. V něm podobně jako v projevech reprezentace panovníka či předních šlechtických rodin je onen *splendor* možné pozorovat v několika úrovních, které odpovídají významu a důležitosti osob, institucí či společenských uskupení, jež zastupují. Zvláštní postavení mezi druhy umění zde zaujímá sama architektura, která stojí v samém centru vizualizace, kdy je sama představena *par excellence* v roli zástupného symbolu a charakterizuje tak představy objednavatele o sobě samém.³⁰²

²⁹⁹ BURKE 1978, 81–82.

³⁰⁰ MIŁOBĘDZKI 1997, 81–91.

³⁰¹ KUTHAN 2010, 59–149; MORKA 2006, 40–52.

³⁰² RATAJCZAK 2009, 129–144.

VI. 2 Architektura, odraz společnosti

Je-li ovšem hledána příčina zájmu o architekturu, který ji jako nositelce reprezentace byl věnován, je nezbytné povšimnout si jejího postavení stejně tak jako názorů na ni v historii, poněvadž i ona byla bezprostředně přinejmenším ovlivněna dobovými konvencemi, které ji jasně vymezili místo ve společnosti. Řád, který byl nastolen, vycházel již ze staré idee poplatné ještě antice, jejímž představitelem byl Vitruvius, jehož dílo, ačkoliv bylo známo, se uplatnilo jen v omezené míře a to jen a pouze v okruhu intelektuálních elit. Ty pak posouvaly jeho význam do roviny, která plně odpovídala jejich představám kosmologie a architekturu vůbec podřizovali svým představám universa v rámci filozofických systémů a směrů, jak je možné pozorovat např. v případě St. Denis.³⁰³

Na druhé straně tu v opozici nacházíme praxi spjatou s hutní praxí, kdy veškeré vědění je předáváno na základě ústní tradice v podobě tzv. hutního tajemství, které bylo založeno na plném ovládnutí geometrické konstrukce, jež vycházela z Euklida.³⁰⁴

Kontrasty mezi těmito polohami přístupu k architektuře a umění vůbec, které zde byly představeny, ztrácí v průběhu 15. století v oblasti střední Evropy na síle. Toto utlumení má svou paralelu přímo v politické a náboženské situaci. Absence silného panovníka v zemích Koruny české stejně tak jako emancipace měšťanstva a šlechty a jejich vzájemné šarvátky o účast na politickém dění nepřímo stíraly rozdíly v sebepojetí a sebereprezentaci obou složek politické obce jak v zemích Koruny české, tak také v okolních zemích, ovšem v porovnání se situací v Čechách ve značně omezené míře, kdy běželo především o snahy městského patriciátu vyrovnat se aristokracii a poukázat na vlastní výjimečnost.

Uvědomnění si sebe samého jako individua sehrálo klíčovou roli nejen v postoji jak vůči vlastní integritě ega, tak také prostředí, vůči kterému bylo samo prezentováno. V podstatě sama tato proměna je úzce svázána s proměnou vizuální reprezentace, která je součástí oněch *velkých změn 13. století*,³⁰⁵ a která je završena cca o dvě stě let později návratem k smyslovému vnímání jako podstatě umělecké intence, jejímž cílem bylo podnítit emocionální prožitek každého jedince.³⁰⁶ Je zcela přirozené, že počátek této změny je možné sledovat nejprve v sakrálním prostředí, kde po dosažení maximálního účinku a nasycení

³⁰³ KARFÍKOVÁ/ŠEDINOVÁ 2007, 16–17 (Velmi podnětnou se zde jeví předložená retrospektiva, zachycující diskusi mezi badateli o vlivu křesťansko–novoplatónské mystiky Areopagity při vzniku architektonické formy), 165.

³⁰⁴ NOVÁK 1993, 19–26; ULMANN 1987, 50–54.

³⁰⁵ KLÁPŠTĚ 2005, 276–292.

³⁰⁶ BARTLOVÁ 2006, 426; DVOŘÁK 1991, 170–171.

emocionální složky v podobě krásného slohu či tzv. internacionálního stylu kol. roku 1400 dochází i v profánní sféře k sebeuvědomění si své vlastní tělesnosti.

Pochopení vlastní individuality jako měřítko, kterým je nazírán okolní svět, tak má původ jak v návratu k antickým tradicím, tak také v uchování jistého *sacra* privilegovaných osob, které se stali nedosažitelným vzorem, jejichž jedinečná aura byla pro *theatrum mundi* dotvářena skrze umění, kde stejně jako i dnes sehrávaly scéna a kulisa vedle kostýmu potřebnou úlohu, na které byl závislý úspěch celého představení. Koncept prostoru a místa tak převzal postupem času úlohu našeptávače, který ovšem promlouval jak k divákovi, tak k herci. Forma, která mu byla dána, dostala především v architektuře nový rozměr, kdy ona sama byla schopna ve své nejzažší podobě nahradit přítomnost fyzické osoby, jejíž absence neznamena konec tělesného prožitku, nýbrž představuje nový způsob výkladu a prezentace, ovšem ještě stále v duchu středověku.

V kontrastu k této tradici kolem roku 1500 se na sever od Alp začíná prosazovat ono pojetí, které je symbolem oné Velké tradice P. Burkeho. Tu v jeho podání prezentuje *vitruvianismus*, ovšem v čisté podobě je jej možné na sever od Alp pozorovat s jistým, avšak přirozeným zpožděním oproti Itálii, kdy se zde prosadí až s příchodem četných italských mistrů a nahradí tak stylový proud, vycházející z *more germanico* obohaceného více či méně o prvky renesančního aparátu, které přizpůsobil svému vkusu.

Jednotlivé role, které byly přisouzeny architektuře dle stavů, odpovídají svou typologií rétorice a jejím formám stylu vysokého, středního a nízkého. Vedle nazírání architektury skrze optiku rétoriky a její stylistiky je možné sledovat paralelu dále v podobě dramatu, kdy tragédie, komedie a satyra představují též jednu z možných variant přisouzení formy obsahu. To zde *de facto* supluje jednotlivé třídní stavy společnosti a nepřímou tak funguje jako *arbiter* dobrého vkusu. Tato představa tak odpovídá charakteristice o spoluúčasti jednotlivých společenských vrstev a jejich nároků na architekturu, jak jej definuje v podobě tzv. modu Jan Białostocki.³⁰⁷

Velká tradice tu tak nikoliv nestojí v kontrastu k tradici Malé, nýbrž po celé 15. století s narůstající emancipací měšťanstva se zvyšuje její podíl na transformaci Malé tradice, čímž dochází k přerodu, kdy jsou na sobě v rámci architektury jistým způsobem schopny participovat a vytvářet tak společně komplexní obraz jednotného stylového modu.

Je-li sledována změna charakteru měšťanské architektury v rámci česko–saského pomezí pak jsou zde zřetelné dva body zlomu, které ve své podstatě ještě stále vychází

³⁰⁷ MIŁOBĘDZKI, 88–89.

z tradic *Bauhütte* a plní jednu ze zásadních funkcí definování prostoru skrze klenební systém. Stereometrie zde tak nejprve v huti Arnolda Vestfálského v Míšni a posléze v pražské huti Benedikta Rieda představuje možnosti, kterých dosáhla staletým vývojem.³⁰⁸ Charakter práce obou mistrů již na první pohled tak rozdílný přesto vykazuje jeden společný rys. Je jím nikoliv forma, nýbrž obsah sdělení, který prezentuje. Obě inovativní varianty klenutí jsou úzce spjaty jak se správními centry, tak především s osobou panovníka. Architektonické motivy užití v takto prominentním prostředí představovaly zajisté důležitý inspirační moment jak pro okolí panovníka, tak také pro širší okruh potencionálních objednavatelů.³⁰⁹

Jako zvláštní otázka tu pak do popředí vystupuje vztah objednavatele a stavbymistra, kdy je nezbytné vymezit jak jejich vzájemnou spolupráci, pokud je možné o ní vůbec hovořit, tak i podíl na výběru a realizaci vlastní formy. Tato na první pohled obecná otázka, ale jasně definovaná, získá nové *nuance* jakmile je osoba objednavatele zasazena do společenského prostoru, ve kterém zastává předem určenou roli závislou na jejím společenském statusu. Diferenciace skrze sociální zařazení a její vliv na uměleckou tvorbu jsou tak v souladu s Burkeho teorií Velké a Malé tradice, jak je zřetelné z architektonické produkce sledovaného období.

³⁰⁸ RADOVÁ 1998, 163–213; KALINA 2009, 70–87.

³⁰⁹ BARTLOVÁ 2005, 243–258; KUTHAN 2006, 386–394.

VII. ARCHITEKTURA

VII. 1 Význam translokace pro rozvoj městské aglomerace

Zvláštní postavení ve městě zaujímá sakrální stavba jako taková. Příčin její výjimečnosti je hned několik, díky nimž je vždy v centru pozornosti městské obce, kterou reprezentuje jak uvnitř ní samotné, tak jako její zástupce v očích hostů, kteří ji navštíví. Stává se tak měřítkem jak pravověrnosti, tak bohatství obyvatel města, jejichž zájem poutá i v posledních chvílích jejich života, jak dosvědčují četná nadání a odkazy měšťanů v její prospěch.

Sakrální stavby jsou významné nejen pro historiky dějin umění, nýbrž i pro historiky a archeology, kterým mohou napomoci určit předlokační stav současného sídliště. Translokace sakrálního centra se jeví jako důležitý moment pozorování rozvoje dané lokality. Mnohdy tak vypovídá mnohé o hospodářské síle obce stejně tak jako o demografickém vývoji lokality.³¹⁰ Jáchymov se tak stává charakteristickým příkladem přesunu jak sakrálního, tak profánního centra. Samotný proces translokace jak sakrálního, tak správního centra se v tomto určitém případě spíše jeví jako znak nezbytného kompromisu, kterým mělo být vyhověno potřebám rozrůstající se městské aglomerace, které již nepostačovalo prvotní zázemí, které svým charakterem odpovídalo většině zástavby, jež byla hrázděná. Hrázděné konstrukce se tak krom obytných budov dostalo také kostelu Všech svatých, dnešní hřbitovní kostel, a radnici s nedalekou šatlavou, jež byly strženy v roce 1946.

VII. 2 Hrázděná konstrukce

Rámová [24], resp. hrázděná konstrukce (Fachwerk) je vhodná z hlediska klimatických podmínek pro většinu západní Evropy, kde vyhovuje svými technickými vlastnostmi a možnostmi i vytápění obytných místností.³¹¹ Nepochybnou výhodou těchto staveb byla rychlost výstavby a také možnost sekundárního užití částí rámové konstrukce, která byla díky tesařským spojům rozložitelná.

Rozšíření tohoto způsobu *zdění* je charakteristické pro mnohé německé regiony, ať už se jedná o vesnické či městské prostředí, jak o tom svědčí dochovaný fond nemovitostí např. v nedaleké Míšni [25]. Ovšem sama míra rozšíření odpovídá taky variabilitě řešení

³¹⁰ BLASCHKE 1970, 350—362; TÝŽ 1987, 23—57.

³¹¹ ŠKABRADA 2007, 64.

uplatněných vzorů dle kulturního okruhu, jež se zrcadlí ve způsobu utváření dekorace. V průběhu 15. století tak vzniklo několik dekorativních skupin charakteristických svým síťováním. Typickým motivem, rozšířeným v oblastech jižního Německa, Hesenska Švábska je tzv. *der schwäbische Mann*, oproti oblastem Horního Hesenska či Frank, kde byly šikmé vzpěry zakřiveny do podoby kružbových motivů. Jistý konzervatismus si i přes jinak svůj cit pro progresivní řešení uchovali v tomto směru saští mistři a jejich okruh, kteří upřednostnili původní princip systému založeném na aditivních řadách vertikálních sloupků, jež byly rytmizovány vodorovnými pažďíky (nadokenními i podokenními) v pravidelné geometrické obrazce.³¹² Tento způsob výstavby zcela přirozeně našel široké uplatnění v krušnohorské oblasti a napomáhal tak formovat její tvář.

VII. 2/1 Kostel Všech svatých

Nejstarší dochovanou památkou na území města je kostel Všech svatých [26,27]. Přesná doba vzniku ovšem není známa, ovšem dle tradice je výstavba kostela vročena do let 1516–1520, ačkoliv pro ni neexistují žádné písemné podklady a to ani u Mathesia, který ve své kronice zaznamenal počátky stavební aktivity v Údolí sv. Jáchyma.

Stavební úpravy, které probíhaly v blízkosti kostela v roce 1530, nepozměnily jeho charakter. Sama stavba byla ušetřena radikálních zásahů a veškerá stavební činnost se týkala zřízení stavby nového špitálu. Tyto na sobě zcela nezávislé budovy byly provázány nízkou ohradní zdí se segmentovým vchodem, vedoucím na dvůr. Vlastní podoba kostela tak nebyla stavebními úpravami pozměněna na rozdíl od panoramatu, které bylo obohaceno o budovu špitálu a před kostelem o nově zřízený hřibotv, rozprostírající se ve svahu pod kostelem.³¹³

Prostorově jednoduše komponovaná stavba se skládá z pravoúhlé lodi (14,5 x 13 m) a polygonálního presbytáře, tvořeného třemi stranami osmiúhelníku, a to o hloubce 5,5 metru [28,29]. Chlámovou loď kryje sedlová střecha s námětky přecházející nad polygonálním kněžištěm ve zvalbenou, nesoucí na hřebeni sanktusník, jehož víceboká lucerna je ukončena zvonovitě prohnutou (výrazně zvalbenou) stříškou, završenou makovicí a dvojramenným (tzv. patriarším) křížem. Východní střešní rovina sedlové střechy je doplněna v nepravidelných intervalech třemi vikýři.

Při opravách interiéru v letech 1967–1968 bylo ve vrchních partiích zdiva odkryto hrázdění s fragmenty polychromie, což poukazuje na možnost užití optického účinku hrázdění

³¹² ZEMAN 2012, 43.

³¹³ MATHESIUS 1981, záznam 87 k roku 1530.

v interiéru.³¹⁴ Ve spodních partiích se hrázděná konstrukce nezachovala [30], přesto byla doložena četnými otisky. Tyto důkazy tak vedly k rozhodnutí obnovit je, k čemuž bylo přistoupeno během oprav v letech 1990–1993. Jako výplně všech zdí o síle 0,42 metru, s výjimkou zdi štítové o síle 0,80 metru bylo užito lomového zdiva, které bylo hladce omítnuto. Poměrně jednoduše vytvářená hmota stavby byla v doplněna několika zesilovacími prvky. V první řadě se jedná o soubor jednoduchých opěrných pilířů, rozmístěných při západní straně stavby a dále čtveřice nárožních pilířů presbytáře. Severozápadní zeď lodi kostela byla ve své síle rozšířena v nároží o hmotu pilířů. Veškeré tyto pilíře jsou uniformní, o stejné základně, jež ve své hmotě směrem vzhůru ztrácí na síle, zužují se. Absence pilířů při severovýchodní straně a k ní přiléhající stěně presbytáře je kompenzována zesilovací vyzdívkou, jejíž výška směrem k severozápadní štítové zdi klesá a jejíž hmota stejně jako u pilířů směrem vzhůru ztrácí na síle. Na základě dobových materiálů je tak možné s jistotou říct, že velká část zesilovacích prvků pochází z mladších stavebních úprav, které byly na stavbě provedeny. Podélné zdi jsou prolomeny trojicí podvojných sdružených oken ve stejné výšce, dělených dřevěným břevnem a uzavřenými jednoduše obloukem, vysazeným kónozolovitým náběžníkem. Oproti nim typově stejná okna v presbytáři doznala ve svých proporcích jistých změn. Již na první pohled jsou uloženy v jiné výšce než okna lodi kostela a okna šikmých zdí presbytáře jsou podstatně širší než okno zdi čelní a zadní. Jiný typ oken byl užit v severozápadním štítu, kde je ve dvou etážích rozmístěno po dvojici malých čtvercových oken zakončených stlačeným obloukem. Nad okny první i druhé etáže probíhá zcela jednoduchá, barevně ztvárněná římsa.

Vstup do chrámu byl zajištěn třemi vstupy. Z popisu R. Schmidta vyplývá, že hlavní vstup se nalézal v severozápadní zdi chrámu a byl chráněn dřevěnou předsíní a vedlo k němu 5 schodů. Podobně byly utvářeny i oba vchody v podélných zdech, při čemž již v době Schmidtova popisu stavby byl vchod v severozápadní stěně kostela zazděn.³¹⁵ Dnes jsou veškeré stopy po třetím vchodu zastřeny a kostel je přístupný skrze vchod v jižní zdi kostela.

Interiér kostela doznal změn již krátce po svém dokončení, jak již bylo výše uvedeno rámová, tzv. hrázděná konstrukce představuje značnou variabilitu, co se stavebních úprav týče. Prostor lodi i presbytáře je zastropen tabulovým stropem imitujícím kazetový strop. Strop je nesen dvěma křížem položenými podvlaky, které vynášejí dva za sebou postavené dřevěné sloupy s okosenými hranami, vyrůstající z válcovitých dřívků a vrcholících krychlovými

³¹⁴ ZEMAN 2009, 29–30.

ZEMAN 2012, 47: „...hrázdění, které sestává z vertikálních, štenýřovitě vztyčených sloupků, u oken masivnějších, v nárožích jsou výplně zavětrovány šikmými vzpěrami v podobě nahoru obrácené vidlice (Gabel).“

³¹⁵ SCHMIDT 1913, 46–47.

hlavicemi. Prostor kněžiště je vymezen dvěma podobně řešenými sloupy. Ty spolu se sloupem v centrální ose oddělují prostor kněžiště od prostoru lodi. Toto dělení je navíc zdůrazněno skrze dva krátké příčné trámy, vedené mezi nimi po stropě. Mezi kněžištěm a lodí je navíc sekundárně umístěné barokní zábradlí. Naproti kněžišti při severozápadní zdi je umístěna prostorná, dřevěná třiramenná empora, jejíž boční ramena sahají do poloviny délek podélných stěn, a která je nesena. Poprsnice empory je hladká.

Tento malý kostel tak nemohl svými rozměry postačovat požadavkům tak prudce rozvíjejícího se města, a proto byl nahrazen stavbou několikanásobně větší, jak je zřejmé z dochovaného obrazového fondu [31,32].

VII. 2/2 Stará radnice a šatlava

Dochovaný obrazový materiál dokumentující stav ještě krátce po druhé světové válce zaznamenává mnohé dnes již neexistující budovy, mezi kterými zaujímal zvláštní postavení tzv. Stará radnice, která svou dekorací hrázděné konstrukce odpovídá saské produkci. [33]

Byla to mohutná jednopatrová budova, zastřešená polovalbovou střechou. Přízemí bylo patrně zděné (lomový kámen), patro a štít hrázděné. Základem této hrázděné konstrukce byly vertikální sloupky s horizontálními paždíky a vaznicemi (ližinami). Zavětrování ploch,³¹⁶ *Windvorstrebung* bylo zajištěno vidlicovitě uloženými vzpěrami, *Gabel*. Výrazným prvkem dekorace byl sled ondřejských křížů (zajišťujících zavětrování ploch) umístěných mezi spodní ližinu a podokenní paždíky štítu obytného podkroví.

V její těsné blízkosti stávala dvoupatrová budova šatlavy, zastřešená mansardovou střechou s polovalbami. K tělu stavby byl na západní straně přidán poměrně výrazný převet v podobě dřevěného arkýře, krytý pultovou stříškou. Typ zde užitého převetu v podobě arkýře byl typický pro oblast Krušných hor, dle které byl znám jako převet krušnohorský.³¹⁷

VII. 2/3 Dům čp. 467

V blízkosti těchto budov byl situován dodnes stojící jednopatrový dům čp. 467 v Havlíčkově ulici. Ten podobně jako výše zmíněné stavby má zděné přízemí z lomového kamene a hrázděné patro. Práh hrázděné konstrukce je položen přímo přímo na kamenném

³¹⁶ Jmenuje se pomocné spojení a stužení jednotlivých nosičů konstrukce mezi sebou ve vodorovném a příčném směru tak, aby konstrukce účinku větru a vichřici odolala.

³¹⁷

zdivu přízemí. Sama konstrukce je tvořena z vertikálních sloupků a vodorovných paždíků. Zavětrování polí v nárožích je zajištěno pomocí šikmých vzpěr.

Dům stejně jako většina staveb v Jáchymově byl založen nikoliv na hloubkové, nýbrž na šířkové dispozici stavební parcely.

VII. 3 Jáchymovské domy

Jáchymovské domy, jak poukázala Milena Hauserová,³¹⁸ jsou z typologického hlediska velmi zajímavé pro své prostorové a funkční schéma, kterému do nedávné doby nebyla věnována dostatečná pozornost. Zájem, který jim byl věnován, byl soustředěn především na formu utváření vlastního vstupu domu, tedy portálu s tzv. sedátkovými portály, a užitou kamenickou formu.³¹⁹

Zvláštní pozornost si ale zaslouží ovšem i ona zástavba, kterou vytvářel soubor řadových jednopatrových a dvoupatrových domů s poměrně jednotným půdorysem, který byl determinován zdejšími terénními podmínkami, které jednotlivé stavební hutě dokázaly využít ve svůj prospěch a formovat tak typ domu založeném na šířkovém půdorysu [34]. Jáchymovský dům se skládal ze dvou samostatných stavebních jednotek a to tzv. předního a zadního domu, mezi kterými se rozprostíral dvorek. Komunikace mezi nimi byla zajištěna křídlem přiléhajícím k sousedské zdi v podobě mohutných lodžii či arkádových chodeb.³²⁰ Při výstavbě takového komplexu budov se uplatnily různé stavební materiály, ať už šlo o využití cihly jako materiálu, použití hrázděné konstrukce či konstrukce dřevěné. Nejnáročnější zděná forma zdejších měšťanských a patricijských domů byla již v minulosti zhodnocena Janem Mukem a Petrem Mackem jako zcela unikátní řešení v českých zemích.³²¹

Přední dům tvoří nejčastěji dva příčné trakty řazené za sebou, prostoupené hloubkovým tojračkem.³²² Střední trakt zaujímá průjezd, ze kterého se vchází do zbylých dvou traktů. V širším z nich je situována vytápěná obytná místnost, za kterou je umístěna kuchyně cca o polovině její šíře s otevřeným ohništěm a dymníkem. Nevyužití celé šíře prostoru zadní části traktu tak umožnilo zřídit vedle kuchyně ještě jednu menší místnost s oknem do dvora (kvelb). Zbylý trakt sloužil patrně jako krám, jak by tomu nasvědčovala výkladová okna s parapetem vedoucí do ulice. Za touto místností pak bývalo zpravidla umístěno schodiště.

³¹⁸ HAUSEROVÁ 2009, 46–47.

³¹⁹ KACZMAREK–LÖW 2010, 107–151, jm. 122.

³²⁰ ZEMAN 2011, 16.

³²¹ MUK/MACEK/MUKOVÁ 1985, 2.

³²² HAUSEROVÁ 2009, 46–47.

To bývalo v nejnvýstanějších domech opatřeno klenbou, kamennými stupni a tesaným madlem. Co se utváření interiérů týče vedle sklípkových kleneb (dům čp. 143) se uplatnily v síních ponejvíce klenby křížové či valené se zdůrazněnými hřebínky. Prostory schodiště bývaly sklenuty náročně utvářenými obkročnými klenbami oproti světnicím, kde bývaly užity trámové zákloповé stropy, které vynikaly svým výtvarným zpracováním (dům čp. 4) [35, 36].

Centrem společenského života majitele domu se stal přední dům, který jej prezentoval v očích veřejnosti. Ovšem existují i výjimky, kdy ani zadní dům svou náročností nezaostával za domem předním (dům čp. 143). Proto se veškerý zájem stavebníka upíral k těmto prostorům, které ve své době poskytovaly nadprůměrný standart v porovnání s dochovaným stavebním fondem jiných měst. Jedinečná typologie domu obohacená náročnou uměleckou výzdobou svědčí o vytržbené stavební kultuře oblasti značně ovlivněné saským kulturním okruhem.³²³

S tímto okruhem jednotlivé stavby pojí se sasko–míšeňskou architekturou některé průvodní znaky, ovšem ne vždy se plně uplatnily ve své šíři. Pestrost těchto znaků je možné zrekapitulovat na podobě jáchymovského městského paláce s jeho charakteristickými znaky. Mezi ty je možné počítat sedátkové portály, které jsou tvořeny po stranách umístěnými mělkými nikami zakončenými konsolovými baldachýny. Tento typ portálu je opatřen hrotitým či půlkruhovým záklenkem [37–47]. Jako pokročilejší forma portálové architektury se jeví edikulové portály rámované křehkými, subtilními sloupky s reliéfy ve cviklech opatřenými nejčastěji medailony, vynášejícími kladí s nástavcem [48–51]. Ovšem všechny tyto práce charakterizuje křehká lineární kompozice a jemný kamenický detail.³²⁴ Rozšíření edikulové formy vstupu ve městě je možné spojit se stavbou děkanského kostela sv. Jáchyma a stavbymistra Jörga z Bamberka.

Vedle těchto znaků, které dokumentují vazby k saskému kulturnímu prostředí, je nezbytné připomenout také pozdně gotické sklípkové klenby sasko–míšeňské proveniencce různých klenebných vzorů.³²⁵ Tyto klenby dále bývají doprovázeny dalším průvodním znakem a to ozdobným cihlovým štítem uplatňujícím se neječastěji v kombinaci se sedlovou střechou. Ten však na základě dochovaného fondu památek není v Jáchymově přímo doložen na rozdíl od staveb v Horním Slavkově jako např. domu Pluhů z Rabštejna čp.497 [52, 53]. Povětrnostní a terénní podmínky, kterým byla přizpůsobena zdejší zástavba údolí, nepodporovaly uplatnění štítu jako svébytného architektonického článku v porovnání s jinými

³²³ RADOVÁ 2002, 114–125.

³²⁴ Lebocová/Kratochvílová 2009, 48–54.

³²⁵ RADOVÁ–ŠTIKOVÁ 1998, 157–213.

dekorativními prvky zdejších staveb, jak tomu bylo v jiných městech Krušnohoří jako např. ve Zwickau, kde zdejší štít domu horního podnikatele Martina Römera, jež je datován k roku 1480, je považován za prototyp dvojvrstvého členění a to jak stupňovitého, tak hladkého obrysu. V porovnání s výstavbou starších, saských horních revírů je v Jáchymově jasně patrná i absence tzv. záclonového okna, jehož počátky jsou spjaty s míšeňskou zámeckou architekturou okruhu Arnolda Vestfálského.³²⁶

VII. 3. Kostel sv. Jáchyma

VII. 3/1. Popis stavby

Bleskově rozvíjející se osada potřebovala již brzkém čase nové sakrální centrum, které by splňovalo její nároky jak z pohledu potřebné kapacity, tak také reprezentace. Právě na ní byly patrně kladeny obzvláště vysoké nároky s ohledem na sakrální stavby sousedních, saských horních měst.

Základní kámen nového chrámu byl, jak zaznamenal Mathesius ve své kronice, položen v pondělí po sv. Trojici, tedy 1. června roku 1534. V porovnání s jinými stavbami té doby byla dokončena v poměrně brzké době a to již v roce 1540, přičemž po celých 6 let byla vedena zdejším stavitelem Hanušem Koppem za pomoci tesařského políra Wolfa Müllera z Ostrova. Kamenické práce vedl Jörg z Breberka. Avšak první mše byla v hrubě dokončeném kostele sloužena již na den sv. Kateřiny (neděle 25. listopadu 1537) roku 1537. Ovšem stavební úpravy v interiéru chrámu prováděny po celé 16. století a sporadicky pak také ve stoletích následujících.³²⁷ O výzdobu chrámu se zasoužila celá řada mecenášů a dobrodinců, kteří mu věnovali jednak přímo vybavení či liturgické náčiní a nebo v jeho prospěch učinili peněžité odkaz nebo nadáním jak bývalo dobrým zvykem.

Nový chrám byl postaven na náměstí v horní části města [54], která byla již pravidelnější půdorysné osnovy než „starší“ zástavba rozprostírající se níže v údolí. Orientace chrámu byla podřízena komunikaci v údolí, vůči které sama stavba byla v dominantním postavení, a to v ose severozápad–jihovýchod. Pohledový akcent byl od jihu, tedy z údolí, zvýrazněn předsunutou vysokou věží umístěnou před kněžištěm. Stavba byla inspirována aktuálními stavebními trendy po vzoru nepatrně starších staveb budovaných na saské straně hranice.

³²⁶ IBIDEM.

³²⁷ SCHMIDT 1913, 34–35; ZEMAN 2012, 189.

Při popisu děkanského chrámu sv. Jáchyma je ovšem nezbytné mít na zřeteli, že popisovaná stavba je výsledkem rozsáhlé rekonstrukce realizované Karlem Friedrichem Richterem dle plánů Josefa Mockera po požáru města z 31. 3. 1873.³²⁸

Jedná se o stejnorodní stavbu podélného půdorysu [55], jež postrádá vnější rozlišení prostoru na presbytář a loď, o rozměrech 50,5 x 28,5 m, pročleněnou z vnějšku 16 opěrky jednou odstupněnými. Nárožní opěrky jsou postaveny diagonálně. Počtu opěráků odpovídá počet oken umístěných v jednotlivých polí ve dvou výškách a vrcholících v jedné rovině s opěrky, ovšem tato okna jsou až výsledkem vlastní rekonstrukce objektu.

Podobně jako stavby sv. Wolfganga ve Schneebergu a sv. Anny v Annabergu byla i ona vystavěna z lomového kamene, avšak na rozdíl od vzpomínaných staveb byla a je hladce omítnuta. Po obvodu celé budovy je zachována původní trnož, kopírující svou výškou okolní terén, s konkávně probranými postraními plochami. Trnož je rámována římsou v podobě oblounu, přičemž je patrné rozlišení vlastní hmoty trnože od hmoty její římsy a dále její vlastní vymezení od hmoty stavby kostela. Trnož stejně jako sama soklová římsa si zachovávají svou nezávislost na ostění zdejších portálů. Stavba je kryta sedlovou, plechovou střechou, dříve pokrytou břidlicí, pod kterou probíhá po celém obvodu stavby korunní římsa. Střecha bývala usazena v době před požárem roku 1873 na hambalkovém krovu s ležatými stolicemi. Plné vazby byly navíc oplněny věšadly, jak dokumentuje plán z roku 1824.³²⁹ V porovnání se starším obrazovým materiálem z doby před zásahem J. Mockera je dnes evidentní absence sanktusové stříšky dříve stávající uprostřed hřebene. Čelní straně dominuje předsunutá 50 metrů vysoká věž, do výšky korunní římsy válcová, poté přecházející v osmibokou, při čemž vrchní díl ve své spodní části nese ciferníky hodin a ve vrchní části je umístěna zvonice. Věž je v plné výši provázaná s podélnou stavbou příčnými, diagonálně postavenými zdmi umístěnými po jejích stranách, které jsou vklíněny mezi opěrky. Vrchní partie diagonálních zdí byly doplněny třikrát odstupněným zubořezem. Hmota obou čtvrtválcových přístavků, které odpovídají členění věže, je probrána nikami, vrcholícími v jedné rovině s vrcholy oken, která jsou zakončena od přestavby chrámu, dle projektu J. Mockera, osmibokou jehlancovou helmicí, jež nahradila původní kupoli s lucernou. Spodní části věže, která je svými parametry ve shodě se zbytkem stavby, dominuje renesanční edikulový portál.

³²⁸ IBIDEM.

³²⁹ Plán zakreslil Josef Schmidt 10. dubna 1824 a v roce 1893 byl překreslen B. Zinnerem. Archiv farního úřadu Jáchymov.

Kamenosochařské práce byly soustředěny na profilaci čtyř edikulových portálů umístěných z jihu v hmotě věže kostela, a dvou ostění a to na východě, severu a západě ve zdech kostela [56–65]. Všechny portály v principu vychází ze stejné kostry a profilace, které doznaly jen nepatrných obměn. Jedná se o široké půlkruhově sklenuté portály na hraně profilované mělkým výžlabkem, ústupky a plochým oblounem. Ve cviklech jsou umístěny medailony. Subtilní obdélné edikuly jedntolivých portálů jsou tvořeny vysokým soklem, z kterého vyrůstají štíhlé pilastry a před ně předložené čtvrtsloupy završené listovou hlavicí, jež vynáší plnou římsu (spodní část z lalošky a výžlabku, svrchní z krycí lištny a čtvrtválece) nad pilastry oblomenou, která nese vlys s jednoduchým lineárním třikrát odstupněným orámováním. Na vrchní římsu dosedá nízký trojúhelný štít, jehož pole je vyplněno medailonem doplněným rostlinným dekorem. Štít je završen akroteriiemi po stranách (ružice ve štítku) a ve středu (rostlinné motivy).

VII. 3/2. Vybrané sakrální stavby první poloviny 16. století a jejich vztah k chrámu sv. Jáchyma

Jako vzor tak mohly posloužit chrámy ve Schneebergu, Marienbergu a Annabergu stejně jako přestavby starších chrámů ve Freibergu a Zwickau.³³⁰ V Čechách je pak možné vzpomenout stavby chrámů v Mostě a Lounech, spojované s osobností samotného Benedikta Rieda či jeho políra Jakoba Heilmanna, jimž jsou přisuzovány projekty obou staveb.³³¹ Ty jsou dodnes řazeny mezi vrcholná díla pozdně gotického umění nejen vlastních Čech, nýbrž prostoru střední Evropy. Ovšem tvůrčí invence proudily oběma směry, jak o tom svědčí tvorba Benedikta Rieda a na ní závislý chrám sv. Anny v Annabergu, který je možné označit *par excellence* za jeden z vrcholů soudobého stavitelství.

Chrám sv. Anny v Annabergu nevznikal nezávisle na českém prostředí [66–69]. Je-li zde v tomto případě z kontextu vynecháno stěžejní dílo Benedikta Rieda, ačkoliv je to značně obtížné, pak jen proto, aby bylo možné plně věnovat pozornost jiným sakrálním objektům v Čechách a to především kostelu Nanebevzetí Panny Marie v Mostě a chrámu sv. Mikuláše v Lounech [70–73].

Kolem těchto staveb dodnes panují jisté nejasnosti. Obě dvě tyto stavby byly vystavěny na základě stejné příčiny, kterou byly městské požáry, jež zcela zničily tato dvě

³³⁰ BURCKHARDT 2004, 147–152.

³³¹ BURCKHARDT 2004, 147–187; FEHR 1961, 37, 41, 62, 70, 85, 115; KALINA 2009, 181–192, JM. 187–188, 193–202; KUTHAN 2010, 69, 85, 283; MANNLOVÁ 1989, 14–19.

města. Město Most bylo ohněm zchváčeno 11. března roku 1515.³³² V knize litoměřické můžeme číst: „ ... město Most z gruntu vyhořelo v den sv. Řehoře. ... tak byl velký oheň, že žádný svého nic unést nemohl, žádní skleповé, železné závory ani dvěře postačiti nemohly. Zapálilo se v soumrak první a v hodině všicek voheň minul. Shořelo lidí na tři sta a šest kněží.³³³“ O dva roky později dne 25. března byly katastrofou stejného rozsahu postiženy Louny.

Sledujeme-li postup výstavby zdejších městských chrámů, musíme se potýkat s faktorem konfesní příslušnosti měšťanů postižených měst, poněvadž ta hrála značnou roli na poli ekonomickém. Konfesní příslušnost byla rozhodujícím faktorem způsobu financování jednotlivých staveb. Z prostého srovnání příspěvků určených na stavby obou chrámů zjišťujeme striktní rozdělení finanční výpomoci oběma měštům (vycházíme-li z Klaudiánovy mapy). Zároveň je možné konfrontovat vlastní hospodářskou potenci Mostu a Loun.

Ačkoliv město Most patřilo k předním měštům království a dokonce bylo věřitelem samotného krále Vladislava Jaggelonského přesto nemělo dostatek sil na zbudování nového městského chrámu z vlastních zdrojů.³³⁴ Městu bylo králem i papežem povoleno uspořádat sbírku na výstavbu nového chrámu. Papežský legát Tomáš již 25. května roku 1515 vypsál všeobecnou sbírku ve prospěch nové stavby a přislíbil dobrodincům odpustky. Následujícího roku 25. ledna byly papežem Lvem X. vyhlášeny odpustky pro každého, kdo přispěje na stavbu nového chrámu částkou, jež činí ekvivalent jeho týdenních výdajů na živobytí či vypomůže jinak při stavbě. (Tyto odpustky byly platné pro rok 1517). Sama sbírka probíhala po dobu tří let a její třetí díl tedy tzv. *tertia pars* byl určen papežské kurii. Tento díl v celkové hodnotě 4 tisíce 607 kop 50 grošů a 4 denáry z 12 tisíc 673 kop, 20 grošů a 4 denárů byl vyplacen ve prospěch římské kurie v podobě sedmi splátek zprostředkovaných bankovním domem Fuggerů.³³⁵ Městu ovšem výpomoc poskytl i král mnohými úlevami a četnými privilegii, která mu udělil.

Jiná situace byla v Lounech, které nemohli počítat s takto rozsáhlou finanční podporou. Jejich možnosti byly značně omezeny a o to více je podivující, že město přistoupilo k takto smělému stavebnímu podniku, který financovalo především z vlastních hospodářských aktivit. Na stavbu kostela tak putovala většina příjmů z cel a ungelu v letech 1517–1526,

³³² BURCKHARDT 2009, 175: „Am 4. März 1513 war die alte Stadtkirche von Brůx durch einen verehrenden Stadtbrand so stark beschädigt worden, dass ien Wiederaufbau nicht mehr möglich war (L 26, 106-odvolává se na MANNLOVOU-RAKOVOU, 1969.)

³³³ MANNLOVÁ-RAKOVÁ 1969, 9.

³³⁴ Od roku 1499 bylo město Most držitelem patronátních práv chrámu Nanebevzetí Panny Marie, jež na základě závěti členů mostecké větve Hradišiců držel Zderazský klášter v Praze. papež Alexander VI. městu potvrdil práva s podmínkou, že město bude podléhat diecézi míšeňské a freiberskému děkanátu.

³³⁵ MANNLOVÁ-RAKOVÁ 1969, 11.

jejichž výše v těchto letech dosahovala čtvrtiny městských příjmů. Král Ludvík Jagellonský ulevil městu tím, že jej osvobodil na dobu 15 let od daní a přilepšil mu udělením osmidenního jarmarku.³³⁶

Obě stavby jsou spojovány s mistry pocházejícími z okolí Benedikta Rieda ne-li přímo s ním. Při kostelu Nanebevzetí Panny Marie se několikrát setkáváme se jménem Jakoba Heillmanna např. k 20. srpnu 1517 se vztahuje tato zpráva: „*Item wyr habn dem meister iocuff pulirer gebn zu eyne gruntstey dornstagk pg^l assumptionis marie 10 fl.*“³³⁷ Projekt, který zde byl předložen, byl ovlivněn místem Heillmanova současného působiště. V Mostě byla navržena obdobně jako v Annabergu trojlodní hala s vtaženými opěráky, které nesly emporu-tribunu. V přízemí stejně jako v Annabergu a jiných halových kostelech tohoto směru byly v interkolumniu pilířů situovány kaple. Na základě půdorysu s mosteckým kostelem bývá také srovnáván kostel Panny Marie v Mnichově jež je typickým zástupcem německých ochozových hal. Nejen osoba architekta, nýbrž také úzké obchodní a přátelské vztahy byly přirozeně zprostředkovatelem moderních kulturně–uměleckých proudů, jež mohly být příčinou volby typu nové chrámové stavby. H. Mannlová–Raková připsala zcela jednomyslně autorství návrhu mistru Heilmannovi.³³⁸ H. Burckhardt vyslovil obdobnou myšlenku, dle které je autorem návrhu Heillmann, který byl nucen přenechat práci pro nám nespecifikované problémy Jiřímu z Maulbronn, ovšem po jistý čas si měl podržet místo konzultanta, jak o tom svědčí archivní záznamy.³³⁹ Ovšem P. Kalina se domnívá na základě nového překladu slova *Visyrunge*, že není nezbytné považovat Heillmana za autora projektu této stavby. O odstavec dále ovšem své tvrzení mírní, když tvrdí, že jak Jakobovi Heilmannovi tak Benediktovi Riedovi je možné přisoudit autorství projektu.³⁴⁰ Kalina ovšem ve své teorii naráží na fakt, na který sám poukazuje, že B. Ried ještě nikdy nebyl prakticky označen za autora projektu chrámu Panny Marie v Mostě, poněvadž prameny, které již byly zkoumány J. Neuwirthem, neposkytly pro tuto teorii dostatečný podnět.

Sama přitažlivost chrámu tkví především ve způsobu jeho sklenutí. Předlohou figurace klenby hlavní lodi je zcela evidentně klenba Vladislavského sálu, ovšem zdejší klenba byla konstruována na základě odlišného principu. Ústředním motivem jednotlivých travé hlavní lodi je zdvojená šesticípá hvězdice, jejíž žebra nevybíhají přímo z pilířů, nýbrž jsou s nimi

³³⁶ ROEDL 1999, 31.

³³⁷ BURCKHARDT 2009, 175; KALINA 2009, 186–187: zmiňuje, že Heillman je zachytitelný v městských účtech celkem pětkrát, přičemž se při druhé platbě objevuje údajně zvláštní slovní obrat „*Visyrunge der Kirchenbau*,“ jež byl příčinou široké diskuse, co tento obrat znamená.

³³⁸ MANNLOVÁ–RAKOVÁ 1969, 13.

³³⁹ BURCKHARDT 2009, 176.

³⁴⁰ KALINA 2009, 187.

svázány skrze diagonální žebra. Tato diagonální žebra v celé své linii jsou důkazem, že zdejší klenba je ve svém základu koncipována jako prostá křížová. Ústřední motiv šesticípé hvězdice je tudíž pouze umně vyvedenou dekorací bez navázání na konstrukční principy kroužené klenby Vladislavského sálu. Narozdíl od klenebních výběhů v Annabergu či Kutné Hoře jsou ty zdejší založeny ve stejné výši. Po technické stránce jde o řešení z konstrukčního hlediska jednodušší, přičemž je zde dokonce možné hovořit o nové primární funkci žebra, kterou je funkce dekorační.³⁴¹ Žebro začíná existovat nezávisle na principu svázanosti žebra a klenby.

Na „riedovské“ motivy upomene i klenba severní předsíně, jejímž o málo starším předchůdcem je klenba západní empory chrámu sv. Anny. Centrálním motivem figurace klenby je v obou případech čtyřcípá hvězdice. H. Mannlová připsala J. Heillmanovi autorství klenby zdejší sakristie (čtvercového půdorysu), jejíž figurace je postavena na přímočarých žebrech, která vytvářejí osmicípou hvězdicí, přičemž motiv je opět zdvojen. Prostory varhanní kruchty, která je umístěná nad sakristií, byly sklenuty čtyřcípou hvězdicí, jejíž geneze je sledovatelná od Kutné Hory. Tento motiv byl posléze modifikován a dále rozvíjen v bočních lodí chrámu v Annabergu a Mostu, ale jako ústřední motiv ovládl plně až klenbu chrámu sv. Mikuláše v Lounech a přirozeně i zde prošel drobnými stylistickými úpravami. H. Mannlová-Raková mistru Heillmannovi připsala ještě několik drobných kleneb v jednotlivých kaplích vázících se k severní věži.³⁴² tyto drobné práce byly zhotoveny ve 20. letech 16. století. Roku 1530 byla dokončena severní předsíň, což dosvědčuje svorník opatřený dřevěnou deskou s polychromovaným reliéfem sv. Anny.

Autorka se pokusila rozčlenit podíl Heillmana a jeho nástupce Jiřího z Maulbronn. Své závěry opřela o předpokládaná místa školení obou mistrů, přičemž jak je patrné, Jiří z Maulbronn byl obeznámen s vývojem v širší podunajské oblasti. Profilem své tvorby jistým způsobem odpovídá pozorováním V. Mencla především svou prací v chrámu Panny Marie v Pirně, jehož klenba je konstruována na zcela jasném geometrickém schématu. H. Mannlová-Raková na základě svých poznatků vyslovila názor, že naše představa o tom, že mostečtí mistři byli činní později v Pirně je chybná. Dle ní byli naopak v Mostu činní mistři přišlí z Pirny, kde byly práce ukončeny v roce 1546.³⁴³

Třetím a posledním mistrem, který se uplatnil při stavbě zdejšího chrámu, je Jakub Gross. V roce 1549 tedy za jeho působení byl chrám zaklenut, jak o tom svědčí kartuše

³⁴¹ MANNLOVÁ–RAKOVÁ 1989, 35.

³⁴² MANNLOVÁ–RAJKOVÁ 1989, 26: kaple mosteckých měšťanů, kaple Manviců z Patokryj (1524), kaple krejčí a postřihovačů (1530).

³⁴³ IBIDEM 49.

s daným letopočtem. Problémem ovšem je, že klenební žebra byla připravena již v roce 1532.³⁴⁴

Chrám sv. Mikuláše v Lounech byl tedy vystavěn z přímých prostředků města a stejně jako v Mostě se nám dochovaly městské knihy, které nás informují o mistrech, kteří zde působili.³⁴⁵ V městských aktech při kostelu figurují celkem tři jména a to Benedikta Rieda, Pavla z Pardubic a parléře Filipa z Wimpfen, který byl členem cechu annaberských kameníků.

Opět i zde je vlastně dodnes velkou neznámou, kdo je vlastním autorem projektu, zda Riedl či Pavel z Pardubic, kterému autorství již na sklonku 19. století připsal Bohumil Matějka na základě údajů městské knihy. G. Fehr se vyslovil zcela jednoznačně ve prospěch Riedova autorství,³⁴⁶ k čemuž se přiklonil i V. Mencl.³⁴⁷ Proti přímé účasti Rieda na této stavbě vystoupil B. Lůžek, který za autora jednoznačně považoval Pavla z Pardubic.³⁴⁸ Jeho závěry byly zpochybněny B. Riedlem, který upozornil na fakt, že mistr Pavel z knih po roce 1523 mizí a objevuje se zde opět jméno Riedovo. Riedl vyslovil zajímavou myšlenku, jež je podepřena jak pramennou základnou tak i běžnou praxí, jak to dosvědčuje úplné zboření starého kostela až v roce 1523. Je tedy zcela logické, že Ried je projektantem této stavby, který se osobně účastnil až vlastního klenutí a dřívější práce nechal na mistru Pavlovi a po dobu těchto fází stavbu sám pouze s mistrem Pavlem konzultovala a to dle potřeby.³⁴⁹

Lounský chrám je halovou stavbou ukončenou trojitým stupňovitým závěrem, u kterého jsou sledovatelné odchylky rozměrů a úhlů vlastních polygonálních závěrů. Vedlejší závěry jsou situovány tak, že v jejich ose je umístěn nárožní pilíř (2/4 či 2/6). Centrální závěr je svým rozložením poplatný schématu 3/8 s umístěným oknem v ose lodi. Typologicky bývá chrám srovnáván s různými stavbami. V. Mencl jej odvozoval od chrámu sv. Wolfganga ve Schneebergu a P. Kalina jeho půdorys dokonce srovnává s chrámem sv. Anny v Annabergu.³⁵⁰ Domnívám, se, že toto je zcela zbytečné, vezmeme-li v úvahu dlouhou genezi vývoje halových staveb a jejich oblibu po celé 14. století a to jak v Čechách tak v širším středoevropském kontextu, jak na toto také poukázal G. Fehr, když lounský chrám srovnával se stavbami jako kostel Panny Marie Na Písku ve Vratislavi, chrámem v Jaroměři či či pražským kostelem Panny Marie před Týnem.³⁵¹

³⁴⁴ IBIDEM 39.

³⁴⁵ IE 11

³⁴⁶ FEHR 1961, 42.

³⁴⁷ MENCL 1984, 139.

³⁴⁸ LŮŽEK 1968, č.

³⁴⁹ KALINA 2009, 198.

³⁵⁰ MENCL 1984, 139; KALINA 2009, 200.

³⁵¹ FEHR 1961, 43.

Jak již bylo poukázáno stěžejním motivem klenby lounského chrámu se setkáváme již dříve a to jak v Annabergu tak i v Mostě. Žebrový vzorec, který zde byl užit je opakován v každém klenebním travé jen s přizpůsobením potřebným rozměrům. Přesto i zde musely práce probíhat za pomoci ramenátů poměrně rychle. Klenební výběhy zde stejně jako v Mostě vycházejí ze stejné výše i zde se ovšem museli vyrovnat s konstrukčními problémy. Hlavním problémem konstrukce zde bylo opět rozložení tlaků a tahových sil, které jsou díky jednotné výši klenebních žeber rovnoměrné, ovšem podpěry tedy ortogonální konkávně probrané pilíře jsou značně subtilní (vysoké 17,7 m a založenými na průměru 93 cm). Riziko neúspěchu sklenutí haly, které zde bylo, bylo po technické stránce ještě zvýšeno absencí meziklenebních pasů a žeber. Můžeme tedy shrnout, že zvládnutí statické náročnosti stavby se zde odvíjelo zcela od správného založení pilířů a od technicky přesně zvládnuté kamenické práce především v nasazení klenebních výběhů na pilíře.

Srovnáme-li tedy klenby obou chrámů, musíme uznat, že klenbě chrámu sv. Mikuláše jsou Riedovy principy bližší než klenbě mostecké, ovšem důvod této kvalitativní a technické změny v Mostě je patrně zapříčiněn pozdním sklenutím chrámu a nepochopením původního záměru projektanta a také otázkou finanční náročnosti.

VII. 3/3. Chrám před požárem v březnu 1873 a po přestavbě Josefa Mockera

Informace o zničujícím požáru města 31. března roku 1873, který postihl i kostel, jak je zřejmé z fotografiích pořízených těsně po požáru [74–75], jsou zachyceny v krátkém příspěvku Dr. Carla Siegla. Autentický, leč lehce expresivní záznam, který C. Siegl uveřejnil nás spravuje o katastrofě, která postihla město:

„ Krátce po 11. hodině dopolední zazněl ze zámecké věže zvon: oznamoval požár! Dole ve městě, v jedné zámečnické dílně, začalo hořet. Brzy přijeli na místo hasiči a i několik lidí, kteří byli poblíž, jim pomáhalo hasit a přinášet vodu. Přesto se oheň nepodařilo zvládnout. Naopak, rychle se rozšiřoval na celý dům.

Vítr ještě zesílil a přenášel celé svazky plamenů, které dopadaly jako rakety na střechy sousedních domů. Střechy tehdy byly většinou kryté dřevěnými šindeli. Oheň postupoval rychle dále vzhůru údolím. Ve 12 hodin hořela městská jatka a kaple sv. Anny. Jatka: tam dnes panelové domy. O půl hodiny později pivovar, který stál o něco výše uprostřed mezi řadami domů a o pár minut později nedaleký hotel „U hvězdy“. Hasiči s mnohými pomocníky se pokoušeli hasit hořící domy a další ochránit i stržením jejich střech. Bezvýsledně! Plameny zachvacovaly další a další budovy. ... Zatím odolávala stará lékárna i radnice. Úředníci

polévali zevnitř okna, ve kterých již od žáru praskala skla. Už se zdálo, že domy v ulicích kolem kostela zůstanou nepoškozeny. Ale plameny, které se valily Mincovní ulicí, zachvátily budovu Vrchního horního úřadu, dnes muzea, pak přeskočily nahoru na děkanství a na domy pod Svorností. ... Na druhé straně nedaleko kostela sv. Jáchyma hořela výrobná zátek a rukavičkárna. Kostel zůstal v tomto moři plamenů prozatím nedotčen. Krátce před třetí se však začalo kouřit ze zvoničky na střeše kostela a brzy hořela celá velká střecha. S rachotem se pak zřítil krov kostela i zvony z kostelní věže. Oheň postupoval podél potoka dál, od jednoho domu k druhému, až ke konci zástavby. Ve čtyři hodiny odpoledne bylo dílo zkázy dokonáno.^{352c}

Poté, co se zřítil do interiéru kostela krov a zbytky střechy, zůstaly stát jen obvodové zdi stavby. Celý interiér a jeho vybavení pořízené vesměs ze dřeva byly nenavrátně zničeny. Ačkoliv byla stavba pojištěna na poměrně vysokou částku 100 000 zlatých, přesto nebyl tento obnos dostatečný a navíc pokrýval pouze náklady na obnovu kostela, které dosahovaly enormní výše. Proto byla vzápětí ohlášena mnohými novinami sbírka na podporu výstavby nového chrámu. Ve farním archivu je zachována celá složka těchto bankocetlí vesměs adresovaných ve prospěch chrámu. Mezi dobrodinci je možné nalézt velkou spoustu osob z řad lázeňských hostů, kteří se podíleli na financování stavby.

Sbírka se však týkala pouze rekonstrukce budovy kostela a nikoliv rehabilitace města, na jehož obnovu byla státní pokladnou uvolněna půjčka ve výši 500 000 zlatých, splatná ve lhůtě 10 let. Kromě takto získaných peněz přišly na účet města půjčky a finanční pohledávky od soukromých osob, které s městem a jeho obyvateli soucítili a to jak z celé rakousko–uherské monarchie, tak ze sousedního Saska.

Bylo již zmíněno, že o průběhu požáru relativně dobře informoval dobový tisk. Toto médium se také mělo zásadní význam pro další kroky, které byly učiněny.

Výzvu, která byla učiněna skrze *Prager Zeitung* krátce po požáru, lze označit v podstatě za otevřenou soutěž jednotlivých návrhů, mezi kterými zvítězil projekt Josefa Mockera, žáka profesora Vídeňské akademie Friedricha Schmidta, který byl od roku 1863 *Dombaumeisterem* dómu sv. Štěpána ve Vídni.³⁵³ Mockerovy představy o obnově jáchymovského chrámu jsou dodnes reflektovány jednak v dochovaných plánech, na kterých lze sledovat postupné třídění architektonických představ, a zároveň byly ve své době jedním z ústředních diskuzních témat Spolku inženýrů a architektů již v roce 1874.³⁵⁴

³⁵² R. JAN EISENSTEIN

³⁵³ PETRASOVÁ 1999, 10–13.

³⁵⁴ IBIDEM 16; ZEMAN 2012, 192.

Dne 16. dubna bylo zastupiteli města schváleno usnesení o stavbě nového chrámu, o čemž byl vzápětí informován i J. Mocker, kterému již 17. května 1873 byla radou města oficiálně svěřena stavba nového děkanského chrámu.³⁵⁵ Tu na místě řídil jeho polír Theodor Molek. Po těchto prvních krocích byl po několik měsíců zajišťován stavební materiál. Z pověření vytvořena J. Mockera potřebná dokumentace několika zaměření a provizorních úprav a zároveň vzniklo několik alternativních plánů. Sama stavba pak byla zahájena J. Mockerem 26. listopadu 1873 a definitivní plány byly dodány J. Mockerem v listopadu následujícího roku. Po následující dva roky byla prováděny rozsáhlé stavební úpravy, které vyvrcholily jeho koladoucím 29. října 1875. Splnění všech jejích podmínek pak bylo oficiálně sděleno karlovarským stavitelem Friedrichem Schafferem 21. prosince 1875.³⁵⁶ Slavnostní svěcení děkanského kostela, jak informuje *Prager Zeitung*,³⁵⁷ pak proběhlo za vedení mše jeho eminence kardinála Schwarzenberga.

Předkládaná plánová dokumentace tak představuje postupnou proměnu záměru architekta, snažícího se co nejvíce zůstat věrný zásadám purismu, jak vyplývá ze srovnání jednotlivých listů (sedm z nich vlastní archiv farního úřadu Jáchymov, zatímco zbytek je součástí pozůstalosti Josefa Mockera).³⁵⁸ Celý dochvaný fond tak představuje jasnou prvotní ideu, jejímž jádrem byla již od počátku architektova představa jednoduše působícího charakteru stavby v duchu gotiky. Realizace uskutečněná v Jáchymově v rámci budovy, u které byl téměř intaktně zachován plášť a jeho kamenosochařská výzdoba, představovala jistě pro J. Mockera výzvu. Zdejší stavba byla patrně pro architekta zatím nejvýraznější konfrontací symbiózy ještě stále gotického cítění prostoru s prvky již formálního aparátu renesance, jak bylo charakteristické pro dobu vzniku krušnohorských halových staveb přelomu 15. a 16. století, se kterou se do této chvíle musel vypořádat. Na základě srovnání plánů je možné konstatovat, že objekt značně stylově vyhranil v duchu raně gotického tvarosloví, čímž postupoval vůči historii zdejšího regionu značně ahistoricky.

Ačkoliv i současná literatura uvádí, že zdejší děkanský chrám je novostavbou 19. století,³⁵⁹ tak archivní materiál tyto teorie zcela jednoznačně vyvrací. Přestavba z let 1874–1876 vdechla stavbě a to především v interiéru zcela nový stylový rozměr, avšak ten byl plně podmíněn skladbou hmoty zdí kostela a pamětí obyvatel města, kteří chtěli zachovat alespoň „původní ráz“ interiéru chrámu.

³⁵⁵ Podací protokol městského úřadu 16. 4. 1873, Farní archiv Jáchymov, SOkA Karlovy Vary.

Podací protokol městského úřadu 17. 5. 1873, Farní archiv Jáchymov, SOkA Karlovy Vary.

³⁵⁶ ZEMAN 2012, 193.

³⁵⁷ *Prager Zeitung* 18. 8. 1876. Záznam o čísle vydání dotyčných novin na stránce chybí, jde jen o výstřižek.

³⁵⁸ Archiv Pražského hradu, Pozůstalost J. Mockera, Jáchymov T 30.

³⁵⁹ VLČEK a kol. 2004, 431.

Nejmarkantnější změny exteriéru jsou patrné na tvaru zaklenutí oken, která oproti původnímu stavu prošla výrazným „faceliftem,“ ačkoliv architekt uvažoval i o využití původní profilace. Původní systém osvětlení chrámu byl přizpůsoben stejně jako v jiných ochozových halách jejich horizontálnímu členění, jehož hlavním znakem v interiéru byly patrové tribuny. Takto formovaný prostor nabízel divákovi v interiéru dvě světelné dimenze plně závislé na členění zdiva. Původní systém oken tak byl tvořen slepými přes dvě patra vysokými arkádami, do jejichž polí byly vloženy okenní otvory ve dvojí výšce odpovídající jednotlivým patřům kostela (přízemí, patro tribuny), jež byly děleny kamennými pruty na tři díly. Okna v patře byla na vrcholy půlkruhových oblouků doplněna dvěma čtyřlísty (kvadrilou). Stejného členění byla i podvojná okna čelní zdi věže kostele stejně jako okna čtvrtválcových přístavků po jejích stranách.

Všechny arkády byly vyzděny a půlkruhově sklenuté okenní otvory byly nahrazeny lomenými okny s kružbou. Současná okna jsou dvojí velikosti a jsou dělena kamennými pruty opět zakočenými lomenými oblouky a nad ně ve dvou patrech umístěnými pseudogotickými kružbami v kombinaci 2 čtyřlístů a nad nimi ve vrcholu umístěným trojlístem.

Čelní zeď oproti původnímu stavu doznala také jistých změn. Čelní srna jižní věže kostela ve svém členění zůstala nezměněna, ovšem přístavky na jejích bocích byly zbaveny oken, dříve umístěných v zachovaných slepých arkádách. Svrchní okna jižní zdi kostela zachovala stejnou uniformitu se zbývajících okny stavby, ovšem původní okna v nejvyšší partii věže, nad ciferníky hodin získala byla nahrazena vysokými hrotitými okny. Pouze pod každým z nich byla ve zdi prolomena dvojice oken ukončených hrotitým obloukem. Bankálová římsa, která dříve plynule probíhala po celé délce čelní zdi, tedy i přes hmotu věže kostela, byla sejmuta. Zazděn byl i vchod pod jihozápadním oknem čelní zdi.

Další výrazné změny postihly střechu, která ve své původní podobě o značně strmých rovinách nebyla obnovena. Výška hřebene, která byla rekonstrukcí snížena, již nedosahovala původní výše v úrovni korunní římsy jižní věže, čímž byl zmírněn i sklon rovin sedlové střechy, díky čemuž musely být sníženy i oba štíty cca o 1, 5 metru. Obnoven nebyl ani sanktusník. Dekorativní roli nyní namísto sanktusníku převzaly dvě řady zdobných sedlových pilířů dle návrhů samotného Mockera. Střecha bývala v době před požárem usazen na hambalkovém krovu s ležatými stolicemi. Plné vazby byly navíc doplněny věšadly, jak dokumentuje plán z roku 1824, překreslený v roce 1893. Konstrukce nového krovu je řešena na principu stojaté stolice obohacené o šikmé vzpěry.

Markantní proměny doznala i střecha věže kostela, kdy namísto přílbovité helmice s lucernou bylo nově užito pro Mockera tak charakteristického jehlancového zastřešení zvládnutého

použitím námětků, v jejichž úrovni byly na všech stranách oktogonu použity sedlové vikýřky s jehlancovými stříškami, které jsou v horní části helmice doplněny dalšími vikýřky.³⁶⁰ V prostoru krovu vysadil věžičku.

Ovšem hlavní práce byly soustředěny na interiér chrámu, který byl zcela zničen. Forma, která mu byla dána, respektovala původní ozložení hmoty zdi stavby. Z halového jednolodí s emporami a galeriemi po stranách bylo použitím sdružených sloupů, vyrůstajících z vysoké profilované trnože a vrcholících pupencovitými hlavicemi, na které dosedají lomené oblouky, vytvořeno halové trojlodí. Do rohů kostela byly vloženy čtyři čtvercové empory. Empora při severní stěně kostela je nesena sloupovou arkádou, tvořenou 7 lomenými oblouky, nesenými sloupy, z nichž třetí a šestý jsou zesíleny arkádou prostupujícím severním párem sdružených sloupů.

Mocker se zde ujal návržení jednotně působícího prostoru, pro který krom kleneb nesených pilíři a dekorace navrhl i mobiliář, jak dokumentují dochované návrhy v jeho pozůstalosti (Pražský hrad, pozůstalost J. Mockera, Jáchymov, T 30). Avšak pro omezený rozsah této práce jim zde byla věnována jen nepatrná pozornost.

Jako zásadní se pro tuto práci jeví návrhy zaklenutí prostoru, které ovšem nebyly patrně pro nedostatek finančních prostředků realizovány. Namísto nich bylo upřednostněno původní řešení zastropení prostoru kazetovým stropem.

Sama volba kazetového stropu už u původní stavby je dosti zářející, vezme-li se v potaz stavební tradice regionu a to obzvláště tehdy, když v témže čase v nedalekém Annabergu vrcholila dostavba tamního chrámu pod vedením Jakoba Hailmanna patrně dle projektu samotného Benedikta Rieda. Tento navýsost jedinečný stavební podnik musel být značně inspirující i pro obyvatele Jáchymova, kteří měli s Annabergem přímo nadstandardní vztahy a v každém směru s jim snažili vyrovnat.

Architekt, který navrhl tuto klenbu annaberského chrámu dokázal plně využít estetických vlastností kroužených žeber tak, že divákovi uniká náročnost technického provedení klenby a problematika statického zatížení jejích jednotlivých částí. Technické a estetické hledisko, kterými byl architekt zatížen, jsou zde v naprosté symbióze, kterou podtrhuje jejich vzájemný vztah k nosné vertikální konstrukci. Navíc obě dvě hlediska jsou zcela v područí geometrie, která vše plně ovládá. Významným elementem, který zde můžeme chápat jako snahu po usnadnění práce, je jistá uniformita kleneb, které jsou symetrické a v klenebním vzorci identické. Toto řešení značně urychlovalo celý stavební proces,

³⁶⁰ Tento typ zastřešní věže se stl pro Mockerovu tvorbu charakteristickým, stejně jako varianta dlátkové střechy. Obou typů hojně užíval od 80. let 19. století.

poněvadž bylo využito snadného přesouvání lešení a i bednění žeber. Hustá síť žeber jednotlivých polí navíc umožňovala vyzdít klenební kápě přímo od ruky. Jednotlivá žebra vybíhají z různých výšek odpovídajících potřebám zatížení bočních roztlaků kleneb. Toto řešení bylo zvoleno pro nestejně zatížení zóny klenebních výběhů, přičemž odlišné zatížení klenebními roztlaky je vyvoláno rozdílnou šíří lodi hlavní a lodí vedlejších. Opakuje se tu tedy situace, se kterou se Heilmann setkal již v dřívějším díle Benedikta Rieda a to v chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře a jež vycházela z vídeňského rysu 17.007, jehož motiv jednoduché šesticípé hvězdice se stal základní figurou kleneb Vladislavského sálu, dostavby lodi chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře a hlavní lodi kostela sv. Anny v Annabergu, kde byl ve vedlejších lodí nahrazen motivem čtyřcípé hvězdice. Vedle sebe ale paralelně nevybíhá dvojice žeber nýbrž trojice. Střední žebro není protaženo až do svorníku, nýbž končí zhruba v polovině cesty, kde je protnuto krouženým žebrem.

Tato figurace se později objevuje také v kostele sv. Mikuláše v Lounech, kde je ovšem přizpůsobena konkrétním rozměrům každého jednotlivého pole. Motiv čtyřcípé hvězdice byl ale v Lounech na rozdíl od Annabergu užit ve všech lodích, mezi kterými zde nebyly vyvinuty mezilodní pasy ani žebra, která nalzáme v Annabergu. Oproti lounským figuracím dochází v Annabergu přirozeně k izolaci jednotlivých hvězdic na základě systému vtažených opěráků. Oproti jednoduchému motivu šesticípé hvězdice hlavní lodi vystupuje v lodích vedlejších zajímavý a inovační motiv, jenž zde není bohužel dovršen. K tomu došlo až v Lounech. Další příklad sklenutí prostoru inspirovaného tvorbou mistra Rieda není třeba hledat daleko.

Na základě těchto faktů se zdá jako značně nepravděpodobné rozhodnutí měšťanů oželet ve vlastním chrámu hlavní výrazový prostředek interiéru–klenbu. Spíše připadá v úvahu vzhledem k terénním podmínkám a původnímu utváření hmoty zdí kostela možnost, že kostel nemohl být zaklenut z technických důvodů, jak ve své kronice uvedl Lindner, dle kterého existoval reálný záměr založit klenbu, jež by byla zajištěna vnitřními i vnějšími pilíři. Ovšem nakonec bylo prokázáno, že obvodové zdivo by neuneslo takto enormní zátěž vzniklou tíhou klenby.³⁶¹ Starší vyobrazení chrámu jasně prokazují jiné členění zdí, než které má po Mockerově přestavbě. Síla zdí dle tohoto obrazového materiálu byla prokazatelně slabší než je tomu dnes. Vezmeli-li se v úvahu fakt, že stavba byla poškozena již během výstavby požárem v roce 1538, nezbyvá než dát Lindnerovi za pravdu, že zdejší problémy mohly být především technického rázu, s kterými se nebylo možné jinak vypořádat. Proto tak

³⁶¹ ZEMAN 212, 190.

bylo přistoupeno k alternativě lehkého kazetového stropu, který by tolik nezatěžoval zdi kostela. Obzvláště pokud byla živá vzpomínka na problémy s výstavbou chrámu sv. Anny v Annabergu, kdy zde musela zasahovat komise, složená z Benedikta Rieda, Hanse Schikentantze (kostel sv. Kříže v Drážďanech) a Hanse von Torgau (kostel sv. Wolfgang v Schneebergu). Dobrozdáním komise o kvalitě práce Jakoba Heilmanna tak bylo jednoznačně prokázáno, že sama kvalita a preciznost provedení zdiva má zásadní význam pro celou stavbu.

Můžeme tedy shrnout, že zvládnutí statické náročnosti stavby se zde odvíjelo nejen od správného založení pilířů a od technicky přesně zvládnuté kamenické práce především v nasazení klenebních výběhů na pilíře, nýbrž sebemenší chyba mohla mít fatální důsledky, stejně tak jako při špatném založení základů v Annabergu.

Je tedy více než pravděpodobné, že právě technický aspekt zabránil pravděpodobně vzniku jedné z nejvýznamnějších staveb regionu a nikoliv jen a pouze finanční aspekt, kdy byla Šlikům odebrána z královského nařízení mincovna.³⁶²

³⁶² ZEMAN 2012, 190; NEMEŠKAL 2010,

VIII. ZÁVĚR

Má-li být shrnut obsah a výsledky předkládané práce, lze konstatovat, že práce svým rozsahem stejně tak jako vlastním záměrem odpovídá svému zadání. Přesto je nutné uznat, že nebyl vytěžen dostupný archivní materiál a to díky jejímu rozsahu, který je značný. Proto jí je možné považovat pouze za vstup do širší problematiky *otázky vzniku a zániku uměleckých center v česko-saském Krušnohoří*, jak zde tyto vzájemné vazby byly sledovány již od 13. století z politickoprávního aspektu.

Cílem práce samé bylo představit poměry města v rámci první poloviny 16. století. Ty zde byly nastíněny skrze využití archivního materiálu a to jak hospodářského, tak právního rázu se zvláštním zřetelem na vlastní povýšení zdejší aglomerace na město s poukazem na zájem zdejší vrchnosti jm. Šliků na rozvoji této lokality, pro které znamenala jak základ jejich bohatství, tak počátek jejich postupného konce. Proto je možné označit z pohledu pánů pohledu Šliků období jejich vlastnictví Jáchymova a zdejších těžebních revírů za labutí píseň, v jejichž osudech hrálo město Jáchymov klíčovou roli v poměru k samotnému králi.